

**TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DIŞ TİCARET ve PİYASA YOĞUNLAŞMASI
İLİŞKİSİ: TÜRK İMALAT SANAYİ ÜZERİNE BİR
UYGULAMA**

ASLI ŞAHİN

04710034

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. MURAT DONDURAN

İSTANBUL

2008

**TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DIŞ TİCARET ve PİYASA YOĞUNLAŞMASI
İLİŞKİSİ: TÜRK İMALAT SANAYİ ÜZERİNE BİR
UYGULAMA**

ASLI ŞAHİN

04710034

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 31/07/2008

Tezin Savunulduğu Tarih: 16/09/2008

Tez Oy birliği/ Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Ad Soyadı

İmza

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Murat Donduran

Jüri Üyeleri: Prof.Dr. Ercan Eren

Yrd.Doç.Dr. Hüseyin Taştan

**İSTANBUL
TEMMUZ, 2008**

ÖZ

DIŞ TİCARET VE PİYASA YOĞUNLAŞMASI İLİŞKİSİ: TÜRK İMALAT SANAYİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Aslı Şahin

Temmuz, 2008

1970 yılından sonra uluslararası rekabetin endüstriyel yapı üzerinde yarattığı etki önem kazanmış, uluslararası ticaret hızla gelişmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan oligopol teorileri çerçevesinde dış rekabetin, firmaların fiyatlama davranışları ve piyasa yapısı üzerinde yarattığı etki gündeme gelmiştir. Bu kapsamda dış ticaret, piyasa yapısını etkileyen en önemli faktörlerden biri olarak ele alınmıştır. Dış ticaretin piyasa yapısı üzerindeki etkisi pek çok çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmalarda endüstriler çoğunlukla firma bazında ele alınarak, söz konusu ilişki incelenmiştir.

Bu çalışmanın amacı; Türkiye'nin ihracat performansı ve imalat sanayinin yapısından hareketle piyasa yoğunlaşması ve dış ticaret ilişkisini inceleyerek, kurulan modeller çerçevesinde Türk İmalat Sanayi için bu ilişkinin varlığını sorgulamaktır.

Çalışmanın uygulama safhasında Türk İmalat Sanayine ilişkin sektörel verilerden hareket edilmiş ve STATA programı kullanılarak panel data analizi yapılmıştır. Analizde imalat sanayine ilişkin alt sektörler 1980–2001 dönemi için ISIC 4-digit düzeyinde ele alınmıştır. Betimleyici istatistikler, korelasyon analizi ve varyans analizi ile veriler incelenmiş, Gibrat Kanunu'ndan hareketle büyüme ve endüstri büyüklüğü ilişkisi ele alınmıştır. Buradan da, Türk İmalat Sanayinde endüstri büyüklüğü ile büyümenin birbiriyle ilişkili olmadığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca sabit etkiler modeli yardımıyla büyüme, ihracat ve yoğunlaşma değişkenlerine ilişkin modeller kurulmuştur. Bu modeller aracılığıyla, değişkenlerdeki değişimi etkileyen faktörler belirlenmiştir. Yoğunlaşma ve dış ticaret (ithalat-ihracat) ilişkisi de yine sabit etkiler modeli ile test edilmiştir. Hazırlanan grafikler yardımıyla sektörlere ilişkin ihracat ve yoğunlaşma ilişkisi bir arada değerlendirilmiştir.

Çalışma sonucunda Türk İmalat Sanayisi için piyasa yoğunlaşması ile dış ticaret arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İhracat, Türk İmalat Sanayi, Piyasa Yapısı, Yoğunlaşma, Gibrat Kanunu.

ABSTRACT
**THE RELATIONSHIP BETWEEN FOREIGN TRADE AND MARKET
CONCENTRATION: AN APPLICATION ON TURKISH
MANUFACTURING INDUSTRY**

Aslı Şahin

July, 2008

Since 1970, the effect of international competition on industrial organization became an important view and international trade improved rapidly. The impact of foreign competition on firms' pricing behavior and market structure came up as a context of oligopoly theories. In this context, international trade was discussed as the most important factor affecting the market structure. The effect of international trade on market structure was taken up as a subject of many studies. In these studies, industries were discussed mainly at the firm level and the relationship was analyzed.

The aim of this study is to determine the relationship between market concentration and foreign trade in the case of Turkish export performance and the structure of manufacturing industry, to investigate the relationship for the Turkish Manufacturing Industry using fixed effect modelling.

In the phase of application, industrial data on Turkish manufacturing industry has been used. Panel data analysis has been studied in STATA. In the analysis, the subsectors for the manufacturing industry were discussed for the period of 1980–2001 at the ISIC 4 digit level. Descriptive statistics, correlation and variance analysis have been calculated in order to study the data set. The relation between growth and the industry size has been studied under Gibrat's Law. From there it is concluded that; there is no relationship between industry size and growth rate in Turkish Manufacturing Industry. Furthermore, the models for growth, export and concentration variables have been built up with the help of fixed effects model. With the use of these models, the factors affecting the change in variables are determined. And also fixed effects model has been used for testing the relationship of foreign trade (import-export) and concentration. The relationship between export and concentration for the subsectors were determined togetherly with the help of the graphs.

As a result of this work we have found that there is no meaningful relationship between foreign trade and market concentration.

Key Words: Export, Turkish Manufacturing Industry, Market Structure, Concentration, Gibrat's Law.

ÖNSÖZ

Değişen ticaret politikaları ile birlikte dış rekabetin piyasa yapısını şekillendirici bir özelliği ortaya çıkmıştır. İthalatla birlikte ortaya çıkan rekabet, piyasadaki fiyatlama yapısını etkileyerek firmaların karlarını etkilemektedir. Bununla birlikte son dönemde firma büyüklüğü kapsamında ele alınan piyasa yapısı ve dış ticaret ilişkisi de önem kazanan bir diğer konudur.

Bu çalışmada piyasa yapısı ve dış ticaret arasındaki ilişki teorik olarak açıklanmaya çalışılmış, teoriden hareketle Türk İmalat Sanayi üzerine bir uygulama yapılmıştır. Bu çerçevede incelenen veri kümesi için yoğunlaşma ve dış ticaret arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanamamıştır.

Bu tez çalışmasını hazırlayabilme yolunda, Yıldız Teknik Üniversitesi'ndeki yüksek lisans öğrenimim sırasında yaptıkları katkılardan dolayı Prof. Dr. Ercan Eren, Prof. Dr. Nevin Coşar, Prof. Dr. Turan Yay, Prof. Dr. Yavuz Cezar, Prof. Dr. Feride Gönel, Prof. Dr. Nuri Yıldırım ve Doç Dr. Ensar Yılmaz'a teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışmam süresince, tez konusunun saptanıp kaynaklara ulaşılması, uygulamanın tamamlanıp sonuçların değerlendirilmesine kadar ki tüm aşamalarda görüşlerini ve desteğini esirgemeyen, yoğun çalışma temposu içinde bana vakit ayıran tez hocam Doç. Dr. Murat Donduran'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Ayrıca tez hazırlama süreci boyunca benden desteğini esirgemeyen arkadaşlarıma çok teşekkür ederim. En son olarak da zorlu geçen bu süreçte hiçbir zaman desteğini esirgemeyen anneme ve bu çalışmanın tamamlanmasında büyük emeği geçen ablam Banu Şahin'e teşekkür etmek istiyorum.

İstanbul; Temmuz, 2008

Aslı Şahin

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xi
1. GİRİŞ	1
2. TÜRKİYE’NİN İHRACAT PERFORMANSI	3
2.1. Türk İhracat Performansı’nın Ana Hatları.....	3
2.1.1. 1923-1960 Dönemi.....	4
2.1.2. 1960-1980, Planlı Kalkınma Dönemi.....	10
2.1.3. 1980-1990 Dönemi.....	14
2.1.4. 1990-2000 Dönemi.....	17
2.1.5. 2000 Yılı ve Sonrasında Dış Ticaretimizde Yaşanan Gelişmeler.....	21
2.2. Türkiye’nin İhracatının Yapısal Değişimi.....	26
2.2.1. Türk İhracatının Zaman İçindeki Gelişimi.....	26
2.2.2. Türk İhracatının Ürün Gruplarına Göre Dağılımı.....	34
2.2.3. Türk İhracatının Ülke Gruplarına Göre Dağılımı.....	37
3. TÜRK İMALAT SANAYİNİN YAPISAL ANALİZİ	40
3.1. Türk İmalat Sanayinin Gelişimi.....	40
3.1.1. İthal İkameci Sanayileşme Politikaları Dönemi.....	41
3.1.2. İhracata Yönelik Sanayileşme Politikaları Dönemi.....	43
3.2. İmalat Sanayinin Üretimi ve Yapısı.....	46
3.3. İmalat Sanayinin Alt Sektörleri.....	53
3.4. İmalat Sanayinin İhracat İçindeki Payı.....	60
3.5. İmalat Sanayindeki Alt Sektörlerin İhracat Yapısının Dönemsel Analizi.....	69
3.5.1. 1980 Yılı.....	70

3.5.2. 1990 Yılı.....	72
3.5.3. 2000 Yılı.....	74
3.5.4. 2007 Yılı.....	76
3.6. İmalat Sanayindeki Alt Sektörlerde İhracat ve Yoğunlaşma İlişkisi.....	78
4. PİYASA YAPISI VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ.....	83
4.1. Piyasa Yapısı ve Dış Ticaret İlişkisine Teorik Bir Yaklaşım.....	83
4.2. Piyasa Yapısı ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin Türk İmalat Sanayisi Açısından İncelenmesi.....	94
4.2.1. Verilerin İstatistiksel Olarak Betimlenmesi.....	97
4.2.2. Varyans Analizi.....	102
4.2.3. Büyüme ve Endüstri Büyüklüğü (Industysize) İlişkisi.....	103
4.2.4. Büyüme, Yoğunlaşma ve İhracata İlişkin Regresyon Modelleri.....	105
4.2.5. Yoğunlaşma ve Dış Ticaret İlişkisi.....	108
4.2.6. Dış Ticaret ve Yoğunlaşma Verilerinin Zaman İçindeki Değişimi.....	110
5. SONUÇ.....	116
KAYNAKÇA.....	119
EKLER.....	122
Ek 1. Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması 2. Revizyon İmalat Sınıflaması.....	122
Ek 2. İmalat Sanayi Alt Sektörlerine Ait İhracat ve Yoğunlaşma Grafikleri.....	126
ÖZGEÇMİŞ.....	151

TABLOLAR LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo 2.1 : 1923 – 1980 Döneminde Türkiye’nin Dış Ticareti	28
Tablo 2.2 : 1980 – 2007 Döneminde Türkiye’nin Dış Ticareti	30
Tablo 2.3 : İhracatımızdaki İlk 10 Ülke	39
Tablo 3.1 : İlk Üç Plan Döneminde İmalat Sanayinin Bileşimi	42
Tablo 3.2 : İmalat Sanayi Üretim Endeksi	47
Tablo 3.3 : İmalat Sanayinin Sabit Sermaye Yatırımlarından Aldığı Pay ...	52
Tablo 3.4 : İmalat Sanayi Sınıflandırması	54
Tablo 3.5 : İmalat Sanayi Üretim Endeksi, 1987 – 2005	55
Tablo 3.6 : İmalat Sanayi Alt Sektörlerinin Ortalama Büyüme Hızları	57
Tablo 3.7 : Teknolojik Sınıflandırma	58
Tablo 3.8 : İmalat Sanayinde Katma Değerin Sektörlere Göre Dağılımı	60
Tablo 3.9 : Teknolojik Sınıflandırmaya Göre İmalat Sanayi İhracatındaki Paylar.....	64
Tablo 3.10: İmalat Sanayi Ürünlerinin İhracatı	65
Tablo 3.11: İmalat Sanayi Alt Sektörlerinin İmalat Sanayi İhracatı İçerisindeki Payları	65
Tablo 3.12: Ekonomik Faaliyetlere Göre İmalat Sanayi İhracatı	67
Tablo 3.13: İmalat Sanayi Alt Sektörleri İhracatı Ortalama Büyüme Oranları.....	69
Tablo 3.14: 1980 Yılında İlk 25 Sektörün İmalat Sanayi İhracatı İçindeki Payı	71
Tablo 3.15: 1980 Yılında İlk 25 Sektörün Toplam İhracat İçindeki Payı	72
Tablo 3.16: 1990 Yılında İlk 25 Sektörün İmalat Sanayi İhracatı İçindeki Payı	73
Tablo 3.17: 1990 Yılında İlk 25 Sektörün Toplam İhracat İçindeki Payı	74
Tablo 3.18: 2000 Yılında İlk 25 Sektörün İmalat Sanayi İhracatı İçindeki Payı	75
Tablo 3.19: 2000 Yılında İlk 25 Sektörün Toplam İhracat İçindeki Payları...	76
Tablo 3.20: 2007 Yılında İlk 25 Sektörün İmalat Sanayi İhracatı İçindeki Payı	77
Tablo 3.21: 2007 Yılında İlk 25 Sektörün Toplam İhracat İçindeki Payı	78
Tablo 3.22: 1980 Yılında İlk 25 Sektöre İlişkin İhracat ve Yoğunlaşma Verileri	80
Tablo 3.23: 1990 Yılında İlk 25 Sektöre İlişkin İhracat ve Yoğunlaşma Verileri	81

Tablo 3.24: 2000 Yılında İlk 25 Sektöre İlişkin İhracat ve Yoğunlaşma Verileri	82
Tablo 4.1 : Analizde Kullanılan Değişkenler	96
Tablo 4.2 : Analizde Kullanılan Büyüme Değişkenleri	97
Tablo 4.3 : Değişkenlerin Betimsel İstatistiği	98
Tablo 4.4 : 1982, 1990 ve 2000 Yılları İçin Değişkenlerin Betimlenmesi ...	100
Tablo 4.5 : Değişkenler Arasındaki Korelasyon Katsayıları	102
Tablo 4.6 : Varyans Analizi	103
Tablo 4.7 : Büyüme – Industry Size İlişkisi	105
Tablo 4.8 : Büyümeye İlişkin Regresyon Modeli	106
Tablo 4.9: Yoğunlaşmaya İlişkin Regresyon Modeli	107
Tablo 4.10: İhracata İlişkin Regresyon Modeli	108
Tablo 4.11: Yoğunlaşma (HHI) – İhracat İlişkisi	109
Tablo 4.12: Yoğunlaşma (HHI) – İthalat İlişkisi	110

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa No
Şekil 2.1 : Türk İhracatının Gelişimi, 1980-2007	29
Şekil 2.2 : Türk İhracatında Yaşanan Değişim 1980 - 2007	32
Şekil 2.3 : İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	33
Şekil 2.4 : İhracatın GSMH İçindeki Payı	33
Şekil 2.5 : Ekonomik Faaliyetlere Göre İhracatın Dağılımı	36
Şekil 3.1 : İmalat Sanayi Üretimi Artış Hızı	48
Şekil 3.2 : İmalat Sanayinin GSYİH İçindeki Payı	49
Şekil 3.3 : İmalat Sanayi Yatırımlarının Toplam Yatırımlar İçindeki Payı.....	51
Şekil 3.4 : İmalat Sanayi Yatırımlarının Payları, 1963-2005.....	53
Şekil 3.5 : İmalat Sanayi İhracatının Gelişimi	61
Şekil 3.6 : İmalat Sanayi İhracatının Toplam İhracat İçindeki Payı	62
Şekil 3.7 : İmalat Sanayi İhracatındaki Sektörel Paylar	66
Şekil 4.1 : 1982 - 2000 Döneminde İmalat Sanayinin İhracatı	111
Şekil 4.2 : 1982 - 1990 Döneminde İmalat Sanayinin İhracatı	111
Şekil 4.3 : 1990 - 2000 Döneminde İmalat Sanayinin İhracatı	112
Şekil 4.4 : 1982 - 2000 Döneminde İmalat Sanayinin İthalatı	112
Şekil 4.5 : 1982 - 1990 Döneminde İmalat Sanayinin İthalatı.....	113
Şekil 4.6 : 1990 - 2000 Döneminde İmalat Sanayinin İthalatı	113
Şekil 4.7 : 1982 - 2000 Döneminde Yoğunlaşma	114
Şekil 4.8 : 1982 - 1990 Döneminde Yoğunlaşma	114
Şekil 4.9 : 1990 - 2000 Döneminde Yoğunlaşma	115

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKÇT	: Avrupa Kömür Çelik Topluluğu
AR-GE	: Araştırma –Geliştirme
AT	: Avrupa Topluluğu
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
CR4	: 4 Firma Yoğunlaşma Oranı
CR8	: 8 Firma Yoğunlaşma Oranı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DTŞŞ	: Dış Ticaret Sermaye Şirketi
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HHI	: Herfindahl İndeksi
IMF	: Uluslararası Para Fonu
ISIC Rev 2	: Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması (International Standard Industrial Classification Of All Economic Activities, Second Revision)
ISIC Rev 3	: Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması (International Standard Industrial Classification Of All Economic Activities, Third Revision)
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KOBİ	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation For Economic Co-operation and Development)
OEEC	: Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TL	: Türk Lirası
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
YTL	: Yeni Türk Lirası
\$	: Dolar

1. GİRİŞ

II. Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası ticarete uygulanan sınırlamaların kaldırılmasıyla birlikte, piyasalar arasındaki etkileşim hızla artmış, uluslararası ticaret büyük ölçüde gelişmiştir. Özellikle de 1970'li yıllardan sonra uluslararası rekabetin endüstriyel yapı üzerindeki etkisinin dikkate alınmaya başlanmasıyla birlikte, yeni ticaret teorileri ortaya çıkmıştır. Yeni oligopol teorisi çerçevesinde; uluslararası rekabetin firmaların fiyatlama davranışlarını ve piyasa yapısını etkilediği kanısına varılmıştır.

Dış ticaretin piyasa yapısı üzerindeki etkisi bu tarihten sonra büyük önem kazanmış, literatürde pek çok çalışmaya taban oluşturmuştur. Ancak piyasa yapısı ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda ortak bir yargıya varılamamıştır. Gerek uygulamaya konu olan ülkelerin kendine has özellikleri, gerekse analizde kullanılan yöntemlerin çeşitliliği neticesinde bu çalışmalardan farklı sonuçlar elde edilmiştir. Piyasa yapısı ve dış ticaret arasında pozitif ya da negatif yönde ilişki bulan çalışmalar olduğu gibi, herhangi bir ilişki bulamayan çalışmalar da olmuştur.

Bu çalışmaların bir uzantısı olarak, bu tez çalışması kapsamında “dış ticaret ve piyasa yoğunlaşması ilişkisi”nin incelenerek, söz konusu ilişkinin Türkiye için geçerli olup olmayacağının araştırılması hedeflenmektedir. Konunun incelenmesi kapsamında Türkiye'deki mevcut tablo çizilecek ve Türk İmalat Sanayine ilişkin sektörler ele alınarak söz konusu ilişkinin varlığı tartışılacaktır.

Bu bakımdan çalışmanın bunu izleyen ikinci bölümünde Türkiye'nin ihracat performansının ana hatları ortaya konulacaktır. Bu çerçevede ihracatın gelişimi 5 döneme ayrılarak incelenecek, yaşanan gelişmeler aktarılacaktır. Ayrıca ihracatın zaman içinde geçirdiği yapısal değişim, ihracatın ülke ve ürün gruplarına göre dağılımı ele alınacak diğer konu başlıklarıdır.

Üçüncü bölüm kapsamında ise imalat sanayinin yapısal analizi ele alınacaktır. İmalat sanayinin performansı, gelişimi, alt sektörlerin durumu detaylı olarak aktarılacaktır.

Bu değerlendirmeler yapılırken, önemli dönüşümlerin yaşandığı 1980 yılı öncesi ve sonrası olarak konular ele alınacaktır. Ayrıca imalat sanayinin ve alt sektörlerine ilişkin ihracatın yapısal özellikleri de incelemede önem verilecek bir diğer konu olacaktır. ISIC sistemine göre imalat sanayisi sınıflandırılarak, sektörlerin ihracat içindeki payları ve yoğunlaşma oranları seçilmiş olan dönemler itibariyle incelenerek bu bölüm noktalanacaktır.

Türkiye’deki imalat sanayi ve ihracat yapısının aktarılmasından sonra, dördüncü bölüm çerçevesinde piyasa yapısı ve dış ticaret ilişkisine geçilecektir. Bu kapsamda öncelikle piyasa yapısı-dış ticaret ilişkisinin teorik yapısı aktarılarak, literatürde yapılan çalışmalar dahilinde konu incelenecek, Türkiye için yapılan çalışmaya da yer verilecektir.

Bu aşamanın ardından piyasa yapısı ve dış ticaret ilişkisinin Türkiye uygulaması boyutuna geçilecektir. Uygulama çerçevesinde 1980–2001 dönemi için Türk İmalat Sanayine ilişkin dış ticaret, yoğunlaşma ve imalat verileri ele alınarak ISIC Rev 2 sistemine göre imalat sanayine ait 74 alt sektör için analiz yapılacaktır. Bu çerçevede çalışmada kullanılacak olan değişkenler istatistiksel olarak betimlenerek, varyans analizi yapılacak ve panel data analizinin uygunluğu tartışılacaktır. Daha sonrasında ise Gibrat Kanunu endüstri büyüklüğü için test edilecek, değişkenlere ilişkin modellemeler etrafında ilişkiler incelenecektir. Son noktada ise piyasa yoğunlaşması ve dış ticaret ilişkisi yeniden değerlendirilerek çıkarsama yapılmaya çalışılacaktır.

2. TÜRKİYE' NİN İHRACAT PERFORMANSI

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın sonlarına doğru idari teşkilat, ekonomik ve toplumsal yapı bozulmaya başlamış, 1918 yılında ise çöküş gerçekleşmiştir. Uzun yıllar süren savaşlar esnasında ekonomi ihmal edilmiş ve büyük yara almıştır. Bu dönemdeki ticari faaliyetler serbest ticaret çerçevesinde sürdürülmüştür. 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte modern dünyaya adım atılmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadar izlenen dış ticaret politikaları, içinde bulunulan ekonomik ve siyasi ortama bağlı olarak değişken bir seyir izlemiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin ihracat performansı ele alınırken ilk olarak ihracat performansının ana hatları çizilecek, ardından da ihracatın zaman içindeki gelişimi ele alınacaktır.

2.1. Türk İhracat Performansının Ana Hatları

Türk ihracatının gelişimi bu çalışma kapsamında 5 döneme ayrılarak incelenecektir:

- (i) korumacı dış ticaret politikalarının uygulandığı dönem (1923–1960);
- (ii) dış ticarete ithal ikameci politikaların uygulandığı dönem (1960–1980);
- (iii) ihracata dayalı büyüme planını gerçekleştirmek amacıyla uygulanan finansal liberalleşme ve ihracat teşvik politikaları dönemi (1980–1990);
- (iv) sermaye hareketlerinin liberalleşmesine yönelik politikalar dönemi (1990–2000);
- (v) ekonomide dalgalı kur sistemine geçişin yaşandığı dönem (2000-)¹.

¹ Faruk Aydın, Hülya Saygılı, Mesut Saygılı, “Empricial Analysis of Structural Change in Turkish Exports”, **TCMB Research and Development Policy Department Working Paper**, No:07/08, (October 2007): 3, <http://www.tcmb.gov.tr/research/discus/WP0708ENG.pdf> , [01.04.2008].

2.1.1. 1923–1960 Dönemi

Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlar doğrultusunda liberal sayılabilecek bir ekonomi politikası izlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda ekonomik kalkınma özel sektör vasıtasıyla gerçekleştirilmeye çalışılmış, yabancı sermayeye karşı olumsuz bir tavır takınılmamıştır. İzmir İktisat Kongresi’nde dış ticareti doğrudan ilgilendiren oldukça önemli kararlar alınmıştır. Bu açıdan bakıldığında kongrenin taşıdığı önem daha da artmaktadır. Dış ticaretin geliştirilmesine yönelik çalışmalar kapsamında öncelikle 1924 yılında ticari kredi sağlamak amacıyla İş Bankası kurulmuştur. Sanayi ve Maden Bankası ise sanayi kredisi sağlamak amacıyla 1925 yılında kurulmuş olup, Teşvik’i Sanayi Kanunu 1927 yılında çıkarılmıştır². Yapılan bu çalışmalara ek olarak ayrıca ihracatın geliştirilmesi ve dış piyasalar hakkında bilgi toplanmasına yönelik olarak yurtdışındaki önemli ticaret merkezlerine Ticaret Mümessillikleri’nin kurulması hedeflenmiştir.

Türkiye, Lozan Antlaşması’nın dış ticaret ile ilgili bölümleri doğrultusunda 1929 yılına kadar Osmanlı döneminde belirlenen gümrük tarifelerini uygulamak zorunda kalmıştır. İlk kez 1929 yılında ulusal gümrük tarifesi uygulamaya konulmuştur. Yeni gümrük tarifesi ile birlikte tarımsal makine, araç ve gereçlerin ithalatında gümrük muafiyeti sağlanmış; yerli üretim ve sanayiye korumak amacıyla iplik, kumaş, şeker, un ve diğer gıda maddeleri ile deri-ağaç mamulleri, çimento gibi maddelerin ithalatı yüksek oranlı gümrük vergileri ile sınırlandırılmıştır.

1923 yılında ihracat 50.8 milyon dolar, ithalat ise 86.9 milyon dolar iken, bu rakamlar 1930 yılına gelindiğinde 71.4 ve 69.5 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 1923–1929 döneminde ithalatın GSYİH’ya oranı ortalama olarak %14.4 iken, ihracatın GSYİH’ya oranı %10.6 olarak hesaplanmıştır. Söz konusu dönemde tarıma dayalı ekonomik yapının izleri ihracatın bileşiminde de kendini göstermiştir. Toplam ihracatın %86’sını tarım ürünleri oluştururken, %8’ini ise sanayi ürünleri oluşturmuştur. Başlıca ihracat ürünleri yaprak tütün, kuru üzüm, pamuk, fındık, incir

² Tarık Celal Güven, “Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde Dış Ticaretimizin Geçmişi ve Bugünü”, **Dış Ticaret Dergisi**, Özel Sayı (Ekim 1998): 3, <http://www.dtm.gov.tr> [22.03.2008].

ve zeytinyağı olarak sayılırken; İngiltere, İtalya, Fransa, Almanya ve ABD ihracat yapılan ülkeler arasında ilk sıralarda yer almıştır.

Kapitalist ülkelerde 1929 yılında patlak veren Büyük Ekonomik Bunalım kaçınılmaz olarak Türkiye'yi de etkilemiştir. Türk parasının değerinin düşmesi, 1929 Bunalımının ilk etkisi olarak ortaya çıkmıştır. 1929 yılında yaşanan spekülasyon ithalat artışı sebebiyle dış açığın %100'ün üzerinde büyümesi, tarım ürünlerinin uluslararası fiyatlarında görülen düşüşler ve dünya ticaret hacminde ortaya çıkan daralma Türk parasının değerinin düşüşünün ardındaki esas nedenler olarak sayılabilir. 1929 yılı ve sonrasında hammadde ve tarım ürünlerinin fiyatlarında görülen aşırı düşüş nedeniyle Türkiye'nin ihracat gelirlerinin önemli oranda azalması, Büyük Bunalımın Türk ekonomisi üzerindeki ikinci etkisi olarak sayılabilir³. İhracat gelirlerinde yaşanan bu daralma temel olarak, toplam ihracatın yaklaşık %36'sını oluşturan tütünün dünya pazarındaki fiyatında yaşanan gerilemeden kaynaklanmaktadır.

1929 sonrasında Türkiye ekonomisi için yeni bir dönem başlamıştır. Türkiye ekonomisi dışa kapanmaya başlamış, devletin ekonomik yapı içerisindeki rolü arttırılmış ve devletçi ekonomi politikaları uygulamaya konulmuştur. 1930'ların başında Türkiye, iç ve dış koşulların etkisiyle daha içe dönük bir noktaya gelmiştir⁴. Kendi kendine yetebilen bir ekonomik yapının oluşturulması bu dönemde uygulanan ekonomi politikalarının temel hedefi haline gelmiştir. İhracatın geliştirilmesi ise öncelikli hedeflerin gerisinde kalmıştır⁵.

1930'lu yıllar boyunca Türkiye'de "devletçilik" olarak adlandırılan bir ideolojik yapı takip edilmiştir. Devletçilik; Batı tarzı piyasa ekonomisi ile Sovyet tipi planlama sisteminin arasında kalan bir sistemdir. Devletçi politikalar Türkiye'de 5-yıllık kalkınma planları aracılığıyla yürütülmüştür⁶. Bu bağlamda tasarrufların arttırılması ve endüstriyel girişimcilik faaliyetlerinin yürütülmesi amacıyla kamu sektörüne

³ M. Murat Taşkın, "1923–2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Ticaret Politikaları", **Dış Ticaret Dergisi**, Özel Sayı (Ekim 2003): 5, <http://www.dtm.gov.tr> [22.03.2008].

⁴ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 20.bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, Aralık 2007), 49.

⁵ "Türkiye İhracatının Gelişimi", Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/IHR/genel.doc> [20.03.2008], 1.

⁶ Sübidey Togan, **Foreign Trade Regime and Trade Liberalization in Turkey During the 1980s**, (İngiltere: Avebury Ashgate Publishing Ltd, 1994), 1.

önemli roller yüklenmiştir. Bu çalışmaların sonucunda GSMH’da artış kaydedilmiştir.

1934 yılında “Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı” yürürlüğe konmuştur. Bu çerçevede pamuk ipliği, pamuklu mensucat, kağıt fabrikası, cam eşya ve çimento tesisleri kurulmuştur. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlansa da 2. Dünya Savaşı’nın çıkması üzerine uygulamaya konulamamıştır.

Devletçi politikalar çerçevesinde Türk Lirasının değerini korumak ve döviz işlemlerini kontrol altına almak amacıyla 1930 yılında Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kurulmuştur. Böylelikle para arzı tam olarak denetim altına alınmıştır. Ayrıca bu kapsamda “Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu” çıkarılmıştır. 1930 yılında iç ve dış ticaretin düzene sokulması ve ihracatın kontrol altına alınması amacıyla “Ticarette Tağşişin Men’i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkındaki Kanun” yürürlüğe konulmuştur. Bu kanun ile ihracat mallarının kalitesinin arttırılması, ihracatta standartlara uygunluk sağlanması, ihracatçılara ambalajlama ve benzeri konuların öneminin anlatılması hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra dış ticarette örgütlenme amacıyla “Doğu ve Cenub Vilayetleri Mıntıkası Canlı Hayvan İhracatçıları Birliği T.A.Ş.” kurulmuştur.

Bu dönemde uygulanan dış ticaret politikalarının temel amacı dış ticaret açısından kaçınmak olmuştur. Bu doğrultuda dış ticaret yoğunlukla ikili anlaşmalar vasıtasıyla yürütülmüştür. 1930 yılında yürürlüğe giren kanun ile hükümete yabancı ülkelerle ticaret anlaşmaları yapmak, ülke ekonomisini ve sanayisini yabancı mallara karşı korumak adına gerektiğinde bazı malların ithalatını kısıtlamak veya yasaklamak, ithalatı ruhsata bağlamak amacıyla yetkiler verilmiştir. Bu yeni uygulama ile birlikte dış ticarette Kliring Anlaşmaları ve kontenjan sistemi dönemi başlamıştır. Bu kapsamda Türkiye’den mal satın alan ülkelere mal alınması, yurtiçinde üretimi yapılabilen malların ithalatının sınırlandırılması, ikili anlaşmalara tabi olan malların ithalatına ise serbestlik getirilmesi doğrultusunda politikalar uygulanmıştır. Bunlara ek olarak ithalatın, ihracat karşılığında yapılması anlayışı benimsenmiş, çok sayıda ülke ile Kliring Anlaşmaları yapılmıştır. Almanya, Türkiye’nin Kliring Anlaşması yaptığı ülkelerin başında gelmektedir. Tüm bu çalışmalar, 1934 yılında kurulmuş

olan Dış Ticaret Ofisi çatısı altında yürütülmüştür⁷. İzlenen politikalar sonucunda bu dönemde dış ticaret 1938 yılının dışında fazlalık vermiştir. Savaş yılları sırasında tarım ürünleri ve krom gibi madenlere olan güçlü dış talep karşısında ihracat sürekli olarak artış göstermiştir. Ancak bu dönem zarfında tüketim mallarının ithalatına getirilen sınırlamalar sonucunda dış ticaret hacmi giderek daralmıştır. Buna dayanarak ekonominin kapalı bir nitelik kazandığını söylemek mümkündür. Bu durum uygulanan politikalar ve savaş koşullarının yarattığı bir sonuçtur.

Türkiye İkinci Dünya Savaşına katılmamış olmasına rağmen, savaşın ekonomik etkilerinden büyük zarar görmüştür. Savaş nedeniyle ithalat hacmi gerilemiştir. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde 1940 yılının Ocak ayında “Milli Korunma Kanunu” yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla birlikte ulusal ekonominin tüm kontrolü hükümete devredilmiştir. Bu dönemde ekonomik gelişmelerde duraklama yaşanmış, kişi başına düşen gelir sabit kalırken, yüksek vergiler nedeniyle harcanabilir gelirden düşüş kaydedilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ticareti serbestleştirme çabalarına paralel olarak Türkiye’de dış ticaret alanında bazı önemli adımlar atılmıştır.

1946 yılında Cumhuriyet tarihinin ilk devalüasyon kararı uygulanmış, TL %116 oranında devalüe edilmiştir (1 \$ = 2.80 TL). Yapılan bu devalüasyon ile savaş sonrası döneme ve yeni ekonomi politikalarına uyum sağlamak, ihracatı arttırmak ve ithalatı kırmak amacıyla bir takım önlemler alınmaya çalışılmıştır. Bu açıdan bakıldığında 1946 devalüasyonu, istikrar programından ziyade bir önlem paketi niteliği taşımaktadır⁸. Cumhuriyet tarihindeki bu ilk devalüasyonla birlikte, ihracat ürünlerinin fiyatlarının savaş döneminde ortaya çıkan enflasyondan arındırılması, elde biriken mal stoklarının ihracata yönlendirilmesi, fiyat ve miktar sınırlamaları kaldırılarak ithalat artışının sınırlandırılması, ihracat ürünlerinin dolar cinsinden fiyatının düşürülmesiyle ihracatın artırılması amaçlanmıştır. Ayrıca hükümet biriktirdiği altın ve dövizin değerini yükselterek iç borçlarının gerçek değerini düşürmeyi de amaçlamıştır. Birinci devalüasyon döviz sıkıntısının olmadığı bir ortamda yapılmış, pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bu uygulamanın ardındaki temel

⁷ Kepenek, Yentürk, **age**, 79.

⁸ “Cumhuriyet Döneminde Dış Ticaretimiz”, Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk&yayinID=724&icerikID=825&dil=TR> [09.03.2008], 12.

nedenler; ihracat ve ithalatta serbest piyasa şartlarının işlenmesi sürecinde kararlılığın sağlanması ve IMF' ye katılımı birlikte kısıtlanacak olan devalüasyon yetkisinin önceden kullanılması olarak sayılabilir. Ancak yapılan devalüasyona rağmen, ithalat sınırlamalarının kaldırılması ve ihraç mallarının arz esnekliğinin düşük olması nedeniyle 1947 yılından itibaren dış ticaret dengesi açık vermeye başlamıştır.

Bu dönemde dış ticareti serbestleştirme uygulamaları kapsamında Türkiye 1947 yılında Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OECE) ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasına taraf olmuştur. 1949 yılında yeni bir Gümrük Kanunu yürürlüğe konulmuştur.

1945 yılında ihracat 168 milyon dolar, ithalat ise 97 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 1950 yılında ise ihracat 263.4 milyon dolar seviyesine ulaşırken, ithalat da 285.7 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

1950 yılına gelindiğinde Demokrat Parti, yönetimi Cumhuriyet Halk Partisi'nden devralmıştır. Demokrat Parti'nin iktidara gelişini izleyen 10 yıllık dönem kendi içerisinde 3 farklı döneme ayrılmıştır: 1950–1954, 1955–1958, 1958–1960.

1950–1954 yılları arasında Demokrat Parti tarafından liberal politikalar izlenmiştir. Tarımda makineleşmeye geçilmesiyle birlikte başta tarımsal üretim olmak üzere toplam üretimde artış gerçekleşmiştir. Kore Savaşı'nın dünya ticaretinde yarattığı patlama, gelir düzeyleri üzerinde olumlu etki yaratmıştır. Bu dönemde kişi başına düşen gelir %8.5 oranında artış göstermiştir⁹. Uygulanan liberal politikalar sonucunda 1950–52 yılları arasında ithalat %75 oranında serbestleştirilmiştir. 1950 yılında 285.7 milyon dolar olan toplam ithalat, 1952'de 556 milyon dolara; 1950'de 263 milyon dolar olan ihracat ise 1952 yılında 363 milyon dolara yükselmiştir. 1953 yılından sonra baş gösteren döviz sıkıntısı nedeniyle liberal politikalar yavaş yavaş terk edilmeye başlanmış, dış ticarete kota sistemine geçilmiştir. Bu tarihten sonra alınan tedbirler neticesinde ithalat dönem sonuna kadar düşmüş, dış ticaret dengesi açık vermeye devam etmiştir. 1954 yılında görülen büyük mahsul zararının ardından tarıma verilen önem azaltılarak, yeniden sanayi sektörü üzerine yoğunlaşmış, kamu yatırımlarında hızlı bir artış gerçekleşmiştir.

⁹ Togan, **age**, 2.

1955–1958 döneminde ekonomide döviz darlığı yaşanmış, GSMH'daki artış gerilemiştir. Hükümet ithalatta yeni bir vergi sistemi uygulamasını yürürlüğe koymuş, fiyat denetimlerini arttırmış, aynı zamanda döviz kurunu sabitlemiştir. Tarımsal gelişmenin durması, sabit kur politikasının iç fiyatlardaki yükselişe rağmen uygulanmaya devam edilmesi ve ihracatı caydırıcı nitelikteki sübvansiyon politikalarının sonucunda, 1957 yılında 345 milyon dolara kadar yükselen ihracat, 1958 yılında 247 milyon dolara gerilemiştir¹⁰. Bu dönemde ihracatın %70'e yakın bölümü tarımsal ürünlerden oluşurken; tütün, fındık, kuru meyve, pamuk ve tahıl gibi hammadde niteliğindeki tarımsal ürünler de başlıca ihraç ürünleri arasında sayılmaktadır.

1958–1960 döneminde kamu kesimi açıklarının Merkez Bankası tarafından finanse edilmesi sonucu yüksek enflasyon sorunu ortaya çıkmıştır.

4 Ağustos 1958 tarihinde hükümet tarafından İstikrar Kararları yürürlüğe konulmuştur. Bu kararların alınmasının ardında yatan temel nedenler; sabit kur politikası uygulamasında görülen başarısızlık, ithalattaki artış, 1954 yılından sonra tarımsal üretimde görülen azalma, yükselen enflasyon, yavaşlayan büyüme hızı, yaşanan döviz sıkıntısı, ABD'nin dış yardımları kısıması ve devalüasyon yapılması konusundaki baskıların artması olarak sayılabilmektedir. 1958 yılındaki İstikrar Kararları ile birlikte Türk Lirası ikinci kez devalüe edilmiştir. Ayrıca dış ticarete de birtakım düzenlemelere gidilmiş, 1954 yılından sonra uygulanmaya başlanan fiyat kontrolleri kaldırılmış, ithalatta serbestleşme yolunda adımlar atılarak, üçer aylık ithalat programları yapılmaya başlanmıştır. Bunlara ek olarak para arzını kontrol etmek amacıyla Merkez Bankası kaynaklarına sınırlamalar getirilmiş, kamu harcamaları kısılarak bütçe açıkları daraltılmıştır¹¹.

Ayrıca 1958 yılında IMF tarafından hazırlanan ekonomik program uygulamaya konulmuştur. Yapılan bu düzenlemeler sonucunda 1959 yılına gelindiğinde enflasyon sorunu kontrol altına alınmıştır. Dış ticaret işlemlerine getirilen liberalleşme sonucunda ithalat artmış, ihracatta ise beklenen gelişme gerçekleşmemiştir. Bunun sonucunda dış ticaret açığı büyümüştür. Bu dönemde

¹⁰ Türkiye İhracatının Gelişimi, 2.

¹¹ Cumhuriyet Döneminde Dış Ticaretimiz, 13.

yaşanan diğer bir önemli gelişme ise Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na yaptığı üyelik başvurusudur.

10 yıllık dönem çerçevesinde yapılan düzenlemelere rağmen, yaşanan ekonomik zorluklar toplumsal huzursuzluğa ve politik istikrarsızlığa yol açmış, bu süreç Mayıs 1960'da yapılan askeri darbe ile son bulmuştur.

2.1.2. 1960–1980, Planlı Kalkınma Dönemi

1960 yılından sonra Türkiye'de ekonomi ve dış ticaret politikalarında radikal değişikliklerin yaşandığı yeni bir döneme girilmiştir. “**Planlı Kalkınma Dönemi**” olarak adlandırılan bu dönemde ekonomi beş yıllık planlar aracılığıyla yönetilmeye çalışılmıştır. 1961 yılındaki yeniden yapılanma çerçevesinde 1963 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmaya başlanmış, buna ek olarak Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. 60'lı yıllar boyunca Türkiye ekonomik alanda içeriye yönelik kalkınma stratejisi izlemiş, dış ticarete ise ithal ikameci politikalar benimsenmiştir.

Bu dönemin ortalarına kadar Türk ekonomisi, dayanıksız tüketim mallarının ithalatının ikamesine dayanmaktadır. 60'ların ortalarından itibaren Türkiye bu malların iç talebini karşılamayı başarmış, ithal ikameciliğin ikinci aşaması olan ara mal ve dayanıklı tüketim mallarının ikamesini gerçekleştirmeye yönelmiştir. Fakat ithal ikameciliğin ikinci aşamasında yer alan malların nitelikli ve teknik iş gücü ile yoğun sermaye gerektirmesi, bu endüstrilerin korunması gereğini de beraberinde getirmiştir. İhtiyaç duyulan bu koruma; vergiler, kotalar ve aşırı değerli döviz kuru aracılığıyla sağlanmıştır. Bu dönemde döviz rejimi sıkı kontrol altına alınmış, sermaye hareketleri sınırlanmıştır.

1960–1970 yılları arasındaki dönemde Türk ekonomisi düzenli bir büyüme hareketi göstermiştir. GSMH'daki büyüme %5.7 iken, enflasyon oranı %5.1 olarak gerçekleşmiştir¹². Büyüme performansındaki bu artış, işgücünün tarım sektöründen sanayi sektörüne kayması ve endüstriyel faaliyetlerin yüksek düzeyde gerçekleşmesi ile açıklanmaktadır.

¹² Togan, **age**, 3.

Uygulanan ithal ikameci politikalar sonucunda ithalata yönelik talep kontrol altında tutulmuş, ihracat caydırılmıştır. Bu amaçla ağırlıklı olarak yurtiçine üretim yapan sanayilere önem verilmiş ve bu sanayiler korunmuştur. Ancak 1960 yılında 320.7 milyon dolar olan ihracat, 1970 yılına gelindiğinde 558 milyon dolara ulaşmıştır. Böylelikle Birinci Beş Yıllık Planı'nın ihracat hedefleri aşılmıştır. İhracatın yapısında herhangi bir değişiklik görülmemiştir. Tarım ürünlerinin ihracat içerisindeki payı bu dönemde artış göstermiş ve %80 düzeyine ulaşmıştır. Sanayi ürünlerinin ihracat içerisindeki payında ise bu dönemde artış görülmemiş, aksine bazı yıllarda düşüş görülmüştür. Sonuç olarak Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde, ihracat ortalama olarak %7.6 oranında artarak, 5 yılda toplam %38 oranında artış kaydetmiştir¹³.

İthal ikameci yatırım politikalarının zaman içerisinde ekonominin dışa bağımlılığını azaltması beklenirken, söz konusu dönemde uygulanan politikalar tam aksi bir sonuç doğurmuş, ekonomi daha çok dışa bağımlı hale gelmiştir. İthal ikameci politikaların ithalat üzerinde daraltıcı bir etki yaratmaması, iç piyasaya yönelik üretim yapan sanayinin ithalata bağımlı olması ve ihracatın milli gelir içerisindeki payının oldukça düşük düzeyde kalması bir araya gelerek, dış açıkların bu dönemde önemli oranda artmasına sebep olmuştur. Artan dış açıklar sonucunda 1960'ların sonlarına gelindiğinde ödemeler dengesinde bozulmalar ortaya çıkmıştır. İhracatta yaşanan kısıtlamalar, giderek büyüyen dışa açık ülkeyi ağır bir dış ödeme sorunu ile karşı karşıya bırakmıştır. Dış ticaret açığı; dış yardım, dış borç ve işçi dövizleriyle kapatılmaya çalışılmıştır. Tüm bunların sonucunda Ağustos 1970'de Türk Lirasının değeri düşürülmüştür (1 \$ = 15 TL). Yapılan bu devalüasyonla birlikte ihracat teşvik edilmeye çalışılmıştır. Ancak, bu dönemde dünya ticaret hacminde ortaya çıkan artış sonucunda Türkiye'nin ihracatının dünya ihracatındaki payı değişmeyerek aynı kalmıştır¹⁴. 12 Mart 1971'de yaşanan askeri muhtıranın ardından liberalleşme hedefli bu program terk edilmiştir.

1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ile Türkiye ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) arasında ortak üyelik statüsü kurulmuştur. Ankara Anlaşması 1964 yılında yürürlüğe konulmuş; Türkiye ile AET arasında aşamalı olarak Gümrük

¹³ Türkiye İhracatının Gelişimi, 3.

¹⁴ H.Avni Özcan, "Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler", **Dış Ticaret Dergisi**, Özel Sayı (Ekim 1998): 4, <http://www.dtm.gov.tr> [23.03.2008].

Birliği'nin kurulması, Batı Avrupa ile ekonomik ve siyasi bir birliğin oluşturulması asıl olarak hedeflenmiştir. 1964 – 1971 yılları arasında sũregelen hazırlık aşamasında AET tarafından Tũrkiye'ye tek taraflı olarak gũmrũk indirimleri uygulanmış buna ek olarak mali yardımlar yapılmıřtır¹⁵. 1973 yılında yũrũrlũđe konulan Katma Protokol ile geçiş sũrecine girilmiş, Tũrkiye ile topluluk arasında ticareti yapılan sanayi mallarında Gũmrũk Birliği'nin kurulması amaçlanmıştır.

Planlı Kalkınma Dũneminin ilk yarısında izlenen politikaların etkileri, dũnemin ikinci yarısını oluşturan 70'li yıllar boyunca kendini gũstermektedir. Őũçũncũ Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulandığı bu dũnemde, sanayi ũrũnlerinin ihracatını teşvik edici politikalar ile geniş kapsamlı vergi iadesi politikaları izlenmiştir. Ancak dũnya konjonktũrũnde yaşanan olumsuz gelişmeler sebebiyle, izlenen bu politikaların ekonomi ũzerinde yarattığı etki beklentilere oranla zayıf kalmıştır. İç talepteki artış ile arzın yetersiz olması birleşince ihraç edilebilecek ũrũn miktarında da azalış baş gũstermiřtir. Özellikle de uygulanan sabit kur rejimi Tũrk ihracatını olumsuz olarak etkilemiřtir¹⁶. İhracat; 1960–1970 yılları arasında ortalama %1.6 oranında, 1970–1977 arasında ise yılda %0.8 oranında artmıştır. Aynı dũnemde ithalatta sırasıyla %5.5 ve %13.1 oranında artış gũrũlmũřtũr. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1950 yılında %91.9 iken, 1975'de %29.5'e dũřmũř, 1980 yılında ise %38 olarak gerçekteşmiştir. İhracat ilk kez 1973 yılında 1 milyar doları aşmıştır. Bu dũnemde ihraç edilen ũrũnler içerisinde tarım ũrũnleri ilk sırayı alırken, sanayi ũrũnlerinin payında belirgin bir artış gerçekteşmiş ve %27 dũzeyine ulaşmıştır.

1970'li yıllar boyunca kamu finansmanında bũyũk ũlçũde gerileme yaşanmıştır. Bir yandan kamu yatırım programları arttırılırken, diğer taraftan hũkũmet tarafından izlenen politikalar nedeniyle Kamu İktisadi Teřebbũsleri'nin hesapları gerilemiştir. Bunun sonucu olarak kamu kesimi borçlanma gereği 1977 yılında %10.6' ya yũkselmiřtir¹⁷. Kamu kesimi borçlanma gereğinin Merkez Bankası kaynakları ile finanse edilmesi sonucunda para arzı artmış, bu durum enflasyona neden olmuştur. Yıllık enflasyon oranı 1971–1977 yılları arasında %18'i aşmıştır. Yũkselen enflasyonla birlikte, dũviz kurunda bir takım dũzenlemelere gidilmiştir. Reel dũviz

¹⁵ age, 4.

¹⁶ Tũrkiye İhracatının Gelişimi, 3.

¹⁷ Togan, age, 5.

kuru değ erlenmiş, bu değ erlenmenin ihracat üzerinde yaratacağı olumsuz etkiyi gidermek amacıyla da ihracat sübvansiyon oranları artırılmıştır.

1973–1974 döneminde petrol fiyatlarında yaşanan büyük artış ve 1974–1975 dönemindeki büyük resesyon Türk ekonomisi üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Türkiye petrol fiyatlarındaki artıştan kaynaklanan farkı önceleri tüketici fiyatlarına yansıtmamıştır. Buradan doğan maliyet hazineden ödenmiştir. Artan petrol fiyatlarının doğal bir sonucu olarak petrol ürünlerinin ithalatı da artmıştır. Petrol ve petrol ürünleri ithalatı 1972 yılında toplam ithalatın %10'unu oluştururken, 1974'te bu oran ikiye katlanarak %20 olarak gerçekleşmiştir. Petrol ürünlerinin ithalat içindeki payı izleyen yıllarda da artışını sürdürmüş, 1976 yılında %21.5, 1978'de %30.5 ve 1980 yılında da %47.1 olarak gerçekleşmiştir¹⁸. Bu dönemde ihracat gelirinin büyük bir kısmı petrol ithalatını karşılamak amacıyla kullanılmıştır.

Ayrıca 1974 yılında yapılan Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında, ABD'nin Türkiye'ye ambargo uygulaması da dış ticaretimizi olumsuz olarak etkilemiştir. Buna ek olarak yaşanan döviz sıkıntısı nedeniyle üretim durma noktasına gelmiş, ödemeler dengesindeki açık büyümüştür. 1977 yılında ülkenin dış borcu rekor düzeye ulaşarak 11.4 milyar \$ olarak kaydedilmiştir.

Dışarıdaki güvenin kaybolması neticesinde otonom dış borçlanma da durma noktasına gelmiştir. Yaşanan finansal krizler Türkiye'nin IMF ve OECD'den destek arayışına girmesine yol açmıştır. 1978 ve 1979 yıllarında hükümet tarafından İstikrar Kararları yürürlüğe konulmuştur. IMF ile bir stand-by anlaşması imzalanarak bu kararların uygulanabilmesi için dış kaynak sağlanmıştır. 1978 ve 1979 programlarının temel hedefleri; cari işlemler dengesinin sürdürülebilir bir seviyede tutulması, enflasyonun düşürülmesi ve KİT açıklarının kapatılmasıdır. Belirlenen bu hedeflerin gerçekleştirilmesi amacıyla IMF ile yapılan anlaşma çerçevesinde TL'nin devalüe edilmesi, ithalatın kısılması, ihracatın teşvik edilmesi, yatırım harcamalarının kısılarak büyüme hızının düşürülmesi gerekmektedir.

Yaşanan tüm bu gelişmeler neticesinde ithal ikameciliğe dayanan ekonomik büyüme stratejilerinin daha fazla sürdürülemeyeceği kanıtlanmıştır.

¹⁸ Cumhuriyet Döneminde Dış Ticaretimiz, 14.

2.1.3. 1980–1990 Dönemi

Dünya ekonomisinde 1970’li yıllarda ortaya çıkan petrol krizleri sonrasında yaşanan olumsuz gelişmeler Türkiye’de de ciddi sorunlara yol açmış, ekonomide radikal kararların alınmasına neden olmuştur¹⁹. Bu nedenle 1980 yılı hem Türk ekonomisi hem de Türk dış ticaret politikaları açısından büyük önem taşımaktadır. 24 Ocak 1980 tarihinde kötüleşen ekonomik durumu düzeltmek adına hükümet tarafından geniş kapsamlı bir ekonomik paket uygulamaya konulmuştur. 24 Ocak Kararları ve daha sonra alınan önlemler yapısal değişiklikler içermesi bakımından önceki istikrar programlarından farklı özellikler taşımaktadır. Başlangıçta “istikrar tedbirleri” olarak adlandırılan bu politika düzenlemesi, zaman içinde kalıcı bir hal almış ve uzun vadeli ekonomi politikasına dönüşmüştür²⁰.

24 Ocak Kararları çerçevesinde uygulamaya konulan ekonomik paketin temel amaçları; ülke ekonomisinin serbest piyasa mekanizması kurallarına göre işlemlerini sağlamak ve dünya ekonomisi ile bütünleşmeyi gerçekleştirmek olarak belirlenmiştir. Bu kararlar doğrultusunda, ihracatın arttırılarak dış ticaret açığının giderilmesi, enflasyonun düşürülmesi ve ödemeler dengesindeki açığın azaltılması hedeflenmiştir. Türkiye, bu program ile birlikte ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisini terk ederek “**İhracata Dayalı Sanayileşme**” stratejisini benimsemiştir. Türk ekonomisinin liberalleşmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır.

24 Ocak Kararları doğrultusunda devalüasyona gidilerek Türk Lirasının değeri dolar karşısında %49 oranında düşürülmüştür. Bu devalüasyonun amacı iç talebin kısılması yoluyla ihracatın arttırılmasıdır. Ayrıca ihracatın arttırılması yolunda esnek kur sistemine geçilmiştir.

Bu dönemde izlenen “**İhracata Dayalı Kalkınma Stratejisi**” çerçevesinde ihracat rejiminde önemli düzenlemeler yapılmıştır. İhracatın serbestleştirilmesi prensibi benimsenmiş, tescil, lisans ve ruhsat uygulamaları gibi bürokratik engeller yürürlükten kaldırılmıştır. İhracatta önem arz eden ulaşım, haberleşme ve diğer altyapı yatırımları hız kazanmış, ihracat seferberliği başlatılmıştır. Emek yoğun, yerli hammaddelere dayanan ve dünya pazarlarında rekabet gücümüzün yüksek olduğu

¹⁹ Türkiye İhracatının Gelişimi, 3.

²⁰ Kepenek, Yentürk, **age**, 199.

sektörlerin desteklenmesi hedeflenmiştir. İhracat seferberliğinin temeli “**Dış Ticaret Sermaye Şirketi**” (DTSS) modeline dayandırılarak, yeni pazarların bulunması, dış ticaret işlemlerinin yürütülmesi ve tanıtımların bu şirketler tarafından yapılması planlanmıştır. Böylelikle bu şirketlerin ihracattaki payı 1981–89 döneminde yaklaşık olarak %35 oranında gerçekleşmiştir.

Ayrıca bu dönemde vergi iadesi, döviz tahsisi, gelir vergisinden muafiyet, gümrük vergisinden muaf olan hammaddelerin ithalatı, ihracat kredileri, Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu ve Destekleme Fiyat İstikrarı Fonu’ndan sağlanan finansman gibi parasal ve mali teşvikler yoluyla ihracat arttırılmaya çalışılmıştır²¹. Bu kapsamda 1987 yılında kurulan “**Türk Eximbank**” ile Türk ihracatçıları desteklenmiştir. Yine ihracatı geliştirmeye yönelik çalışmalar çerçevesinde 1983 yılında **Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı** kurulmuş, 1994 tarihinde **Hazine Müsteşarlığı** ve **Dış Ticaret Müsteşarlığı** olmak üzere 2 ayrı müsteşarlık oluşturulmuştur. Dış Ticaret Müsteşarlığı, dış ticaret politikalarının belirlenmesine yardımcı olmak, bu politikalar çerçevesinde ithalat, ihracat ve çok taraflı ticari ilişkilerin düzenlenmesi ve geliştirilmesi görevlerini üstlenmiştir.

1980 döneminde uygulanan “**İhracata Dayalı Kalkınma Stratejisi**” sonucunda, Türkiye’nin dış ticaret hacmi ve özellikle ihracatında önemli artışlar gerçekleşmiş, ihracatın ürün kompozisyonunda önemli değişimler yaşanmıştır. 1980 yılında ihracatımız 2.9 milyar dolar iken, 1990 yılına gelindiğinde 12.9 milyar dolar düzeyine yükselmiştir. Sanayi ürünlerinin toplam ihracatımız içindeki payı hızla artarak 1980 yılında % 36 iken, 1990 yılında % 80’e ulaşmıştır. Bu durumun aksine tarım ürünlerinin ihracat içindeki payı gerilemiştir. Yine söz konusu dönemde ihracatın milli gelir içindeki payı artmış, ihracatın GSMH’ ye oranı 1980 yılında %4.2 iken, 1997 yılında %13.5 olarak gerçekleşmiştir²².

Dış ticaret rejiminin liberalleştirilmesi amacıyla yapılan çalışmalar çerçevesinde, ithalat rejiminde de bir takım düzenlemelere gidilmiştir. İthal mallara uygulanan koruma oranları zaman içinde azaltılmıştır. Buna ek olarak ithalatta kullanılan liste uygulaması çerçevesinde pozitif listeden, negatif listeye geçiş yapılmış, tarife

²¹ Türkiye İhracatının Gelişimi, 4.

²² Cumhuriyet Döneminde Dış Ticaretimiz, 16.

uygulamalarına önem verilmiş, ithalatı izne tabi olan malların ithalatı Toplu Konut Fonu kesintisi ödenmesi yoluyla serbest bırakılmıştır²³.

Ayrıca 2 Temmuz 1984 tarihinde **“Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 30 Sayılı Karar”** çıkarılmıştır. Bu karar 1989 yılına kadar kambiyo rejiminin esasını oluşturmuştur. Bu kararın uygulanmaya başlanması ile birlikte, Merkez Bankası Türk Lirasının değerinin belirlenmesi ile yetkili kılınmış, döviz transfer işlemlerinin bankalar tarafından yürütülmesi esası getirilmiş, bankaların döviz mevcutlarını kullanımlarında uygulanan kısıtlamalar kaldırılmış, vatandaşların yanlarında döviz taşımaları serbest bırakılmıştır²⁴. 1989 yılında kambiyo rejiminde değişikliğe gidilerek **“Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar”** yürürlüğe konulmuştur. Bu karar ile her türlü dövizin ithali serbest bırakılmış, yabancı sermayeye yeni teşvikler sağlanmış, bürokrasi azaltılmış, sermaye hareketleri ve dış ticaret serbestleştirilmiştir. Bunun sonucunda da Türkiye’ye aşırı bir yabancı sermaye girişi yaşanmıştır. Kambiyo rejiminin esasları 1990 yılında söz konusu karar üzerinde yapılan değişiklikle birlikte büyük ölçüde liberalleştirilmiştir. Böylelikle Türk Lirası’nın diğer para birimleri karşısındaki konvertibilite özellikleri arttırılmış, ihracat ve ithalat faaliyetlerinde TL’nin kullanılmasına serbestlik getirilmiştir²⁵.

24 Ocak Kararlarının ardından uygulanmaya konulan ihracata yönelik sanayileşme stratejileri ve liberalizasyon çalışmaları çerçevesinde **“Serbest Bölgeler”** önem kazanmıştır. Serbest bölgelerin kurulumu, yönetimi ve temel faaliyetlerinin kapsamı **Serbest Bölgeler Kanunu** ile belirlenmiştir. Antalya ve Mersin limanları serbest bölge haline getirilmiştir. İhracatın arttırılması amacıyla serbest bölgelerin kurulması ve serbest bölgelerde bulunan yatırımcıları teşvik etmek amacıyla **3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu** hazırlanarak 1985 yılında yürürlüğe sokulmuştur²⁶.

Bu dönemde yaşanan bir diğer önemli gelişme; 14 Nisan 1987’de Türkiye’nin AT’ye tam üyelik başvurusunda bulunmasıdır. Tam üyelik başvurusu çerçevesinde hazırlık

²³ T.C.Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007–2013, Dış Ticaret Özel İhtisas Komisyonu Raporu** (Ankara 2007), 11.

²⁴ Özcan, **age**, 5.

²⁵ Türkiye İhracatının Gelişimi, 4.

²⁶ Cumhuriyet Döneminde Dış Ticaretimiz, 18.

ve uyum çalışmaları yoğun olarak başlatılmıştır. Daha önce ertelenmiş olan gümrük indirim ve uyumları da hızlandırılarak yerine getirilmiştir.

2.1.4. 1990–2000 Dönemi

24 Ocak 1980 İstikrar Kararları’nın ardından Türk ekonomisinde çok önemli yapısal değişiklikler meydana gelmiştir. Ancak 1990 yılından sonra azalan vergi gelirlerinin i borçları bile karşılayamaz duruma gelmesi, kamu kesimi açıklarında yaşanan artış, nakit açığının i borçlanma yolu ile karşılanması, bu açığın dış borç ve Merkez Bankası kaynaklarıyla kapatılmaya çalışılması sonucunda döviz rezervlerinin azalması, ülke ekonomisinde birtakım dengesizliklerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Türk ekonomisinde yaşanan bu makro-ekonomik dengesizlikler kriz ortamının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

1990 yılında çıkan Körfez Krizi, Türkiye’de uygulanan para politikalarını ve özellikle ihracatımızı olumsuz yönde etkilemiştir. 1991 yılında yapılan erken genel seçimler de ekonomiyi olumsuz olarak etkileyen bir diğer faktördür. Yaşanan bu olumsuzlukların neticesinde 1994 yılında ekonomide i borç baskısı önemli oranda artmıştır. Bu durum faiz oranlarının hızla yükselmesi sonucunda Türkiye’ye kısa süreli sıcak paranın girmesine neden olmuřtur²⁷. Spekülatif sermaye girişleri Türk Lirasının yabancı paralar karşısında reel olarak değer kazanmasına yol açmış; bu durum ihracatı kısıtlarken, ithalatı kolaylaştırmıştır. Bunun sonucunda 1990–1993 döneminde ihracatın artış hızı yavaşlayarak, tüm dönem boyunca sadece %18 artış kaydetmiştir. Ayrıca 1993 yılında dış ticaret açığı 14 milyar dolara, cari işlemler açığı ise 6.4 milyar dolara yükselmiştir. Bu dönemde TCMB’nin piyasaya döviz sürerek döviz kurlarında dengeyi sağlamaya yönelik faaliyetleri ise başarıya ulaşamamış, tersine döviz piyasasında ve mali piyasalarda belirsizlik ve dalgalanmalar baş göstermiştir.

90’lı yılların başlarındaki bu olumsuz ortam, 1994 yılında Türkiye’de ekonomik krizin yaşanmasına yol açmıştır. Bu kriz ortamı, yeni bir istikrar programının yürürlüğe konulmasını zorunlu kılmıştır. Bu ervede enflasyonu düşürmeye ve ekonomide istikrar sağlamaya yönelik olarak **5 Nisan 1994 Kararları** alınmıştır. Bu

²⁷ age, 19.

programla, bir taraftan ekonominin hızla istikrara kavuşturulması, diğer taraftan da istikrarı sürekli kılacak yapısal reformların gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

5 Nisan Kararları çerçevesinde yürürlüğe konulan istikrar programı ile enflasyon oranının düşürülmesi, Türk Lirasına değer kazandırılması, ihracatın artırılarak sürdürülebilmesi, ekonomik ve toplumsal gelişimin sağlanması amaçlanmıştır²⁸. Bu amaçlara ulaşılması adına öncelikle kamu kesimi açıklarının azaltılması ve bir dizi yapısal düzenlemelere gidilmesi gerekliliği doğmuştur. Bunlara ek olarak istikrar programı çerçevesinde; döviz kurunun fiyat artışları ile uyumlu hale getirilmesi, TCMB'nin özerk bir yapıya kavuşturulması ve sağlıklı bir para politikası düzenlenmesi, sermaye piyasasında spekülasyon işlemlerin sınırlandırılması öngörülmüştür.

1994 yılında yapılan yüksek oranlı devalüasyon ve uygulanan ekonomi politikaları, Türkiye'nin uluslararası piyasalardaki rekabet gücünü olumlu yönde etkilemiştir. Bunun neticesinde 1994 ve 1995 yıllarında ihracatımız sırasıyla %18 ve %19.5 oranında artış göstermiştir. 1996 yılına gelindiğinde bu olumlu tablo değişmiş ve dış ticaret açığı büyük oranda artmıştır. Diğer yandan 1995–1996 döneminde kısa dönemli sermaye girişi 1994 öncesine oranla artmış ve TL'nin reel olarak değerlendirilmesi süreci devam etmiştir.

1990'lı yıllarda Türkiye, hızla küreselleşen dünya sistemine entegre olmak amacıyla dışa açılma politikalarına yeni bir perspektif kazandırmıştır. Bu çerçevede, ekonomik sıkıntılar sebebiyle etkinliği giderek azalan dış ticaret politikalarına işlerlik kazandırmak amacıyla yeni pazar arayışları başlamıştır. Türkiye'nin Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olması ve Avrupa Birliği'ne üyelik süreci kapsamında Gümrük Birliği'ne girişi bu dönemde dış ticaretini etkileyen iki önemli faktördür.

Türkiye, uluslararası ticarete serbestleşmenin sağlanması amacıyla II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlatılan GATT sürecinin tamamlanması ile oluşturulan Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) 1995 yılında üye olmuştur. Belirli bir takvim çerçevesinde sanayi ürünlerinde tarife indirimlerinin gerçekleştirilmesi, tarım ve tekstil sektörlerinin kurallara uygun faaliyet göstermelerinin sağlanması amacıyla

²⁸ Kepenek, Yentürk, *age*, 582.

düzenlemelerin yapılması Türkiye'nin DTÖ üyeliğinin gerekleri doğrultusunda yaptığı çalışmalardır²⁹.

Bunların yanı sıra Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği'nin tamamlanması ve uygulanmasına ilişkin karar 6 Mart 1995 tarihinde Ortaklık Konseyi toplantısında kabul edilmiştir. Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Kararı çerçevesinde sanayi ürünleri ile işlenmiş tarım ürünlerinin serbest dolaşımına imkan veren Gümrük Birliği 1.1.1996 tarihinde tamamlanmıştır. Gümrük Birliği ve sonrasında uygulanan politikalar, Türkiye'nin dış ticaret politikalarının şekillenmesi açısından oldukça önemlidir.

Bu gelişmeler sonucunda, belirlenen normlar çerçevesinde dış ticarete yönelik uyum çalışmalarının yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda 1980 sonrasında yoğun bir şekilde uygulanan ihracat performansına dayalı doğrudan ve nakdi teşvikler kaldırılarak, "**İhracata Yönelik Devlet Yardımları**" programları ve tanıtım faaliyetleri uygulamaya konulmuştur. İhracata yönelik olarak yapılan devlet yardımları; üretim ve pazarlama aşamalarında başta KOBİ niteliğindeki firmalar olmak üzere, ihracatçı firmaların faaliyetlerini desteklemek, uluslararası pazarlarda bu firmaların karşılaştıkları sorunların çözülmesine yardımcı olarak rekabet gücünün kazanılmasını sağlamayı amaçlamıştır³⁰. İhracat Rejimi çerçevesinde yayınlanan İhracat Yönetmeliği hükümleri uyarınca, 1936 yılından beri devam eden ve ihracatçılara ihracat yapabilme olanağı tanıyan ihracatçı belgeleri uygulamasına 1996 yılında son verilmiştir.

İhracatı Teşvik Mevzuatının da Avrupa Topluluğun Gümrük Kodu'na uyumlu hale getirilmesi amacıyla Avrupa Topluluğu Mevzuatına uyum çalışmaları kapsamında köklü bir takım değişiklikler yapılmıştır. **Dahilde ve Hariçte İşleme Rejimi** ile 1.6.1995 tarihinden sonra Devlet Yardımları uygulamasına geçilmiştir. **Dahilde İşleme Rejimi Kararı** ile üretiminde ithal girdi kullanılan malların ihracatının, ihracat sayılan satış ve teslimler ile döviz kazandırıcı hizmet ve faaliyetlerin belirlenmesi ve bu husustaki tedbirlerin düzenlenmesi amaçlanmıştır. **Hariçte İşleme Rejimi** ile serbest dolaşımdaki eşyanın işlenmek üzere Türkiye gümrük bölgesinden geçici olarak üçüncü ülkelere gönderilmesi ve bu faaliyetler sonucu elde edilen

²⁹ Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007–2013,13.

³⁰ Cumhuriyet Döneminde Dış Ticaretimiz, 27.

ürünlere tam veya kısmi muafiyet uygulanması ile ilgili esasların düzenlenmesi amaçlanmıştır.

1996 yılı ile birlikte ekonomik göstergelerde başlayan gerileme, alınan dış ticaret önlemlerinin yeterli olmadığını göstermiştir. 1996 yılında ihracat artış hızı %7.3 oranında gerçekleşmiştir. İhracattaki bu gerilemenin en önemli nedeni, dünya ticaretinin büyüme hızındaki yavaşlamadır. DTÖ verilerine göre 1995 yılındaki dünya ticaret hacminde ortaya çıkan artış %9.1 iken, 1996 yılında %5.4'e gerilemiştir³¹.

1997 yılında ise ihracat bir önceki yıla oranla artış kaydederek, %13.1 oranında artmış ve 26.2 milyar dolar düzeyine çıkmıştır. İhracatta yaşanan bu artışın temel nedeni; Asya'da ortaya çıkan ekonomik krize rağmen, dünya hasılasında yaşanan büyüme sonucunda dış talebin artmasıdır³².

Ancak 1997 yılı ortalarından itibaren, Uzakdoğu ülkelerinin mali piyasalarında başlayan kriz, zamanla reel sektörü de kapsamış ve bunun sonucu olarak, 1998 yılında dünya ekonomisinin büyümesi sadece %2.2 oranında kalmıştır. Söz konusu dönemde dünya ihracatı ise %1.6 oranında gerilemiştir. Uzakdoğu Krizinin dünya ekonomisi üzerindeki etkileri ABD ekonomisindeki büyüme sayesinde sınırlı bir boyutta kalmıştır. Ancak Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerine krizin etkisi oldukça olumsuz olmuştur. 1996 yılında Uzakdoğu ülkelere yönelik ihracatın, toplam ihracatımız içindeki payı %4 iken, kriz sonrasında bu ülkelerdeki iç talebin azalması sonucunda ihracat hacminde gerilemeler yaşanmıştır. Ayrıca Uzakdoğu ülkelerinin para birimlerinde yaşanan devalüasyonlar sonucunda ülkemizin rekabet gücü de olumsuz olarak etkilenmiştir³³.

Uzakdoğu'da yaşanan krizinin etkisi, Rusya Federasyonu'ndaki olumsuz ekonomik gelişmeleri tetikleyerek, 1998 yılında bu ülkede ekonomik krizin baş göstermesine sebep olmuştur. Rusya'nın, Türkiye için Almanya'dan sonra ikinci büyük ihraç pazarı niteliği taşıması, bu krizin Türk ihracatı üzerinde yarattığı olumsuz etkiyi bir kat daha arttırmıştır. Bu durum sonucunda 1998 yılında ihracatımız %2.7 oranında artarak 27 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.

³¹ Türkiye İhracatının Gelişimi, 5.

³² **age**,5.

³³ Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007–2013, 13.

Uzakdoğu ve Rusya krizlerinin Türk ekonomisi üzerinde yarattığı olumsuz hava devam ederken, 17 Ağustos 1999 tarihinde yaşanan Marmara Depremi Türkiye’de ekonomik ve sosyal anlamda çok büyük sıkıntılar yaşanmasına yol açmıştır. Marmara Bölgesinin ülkemizin en önemli sanayi ve ticaret bölgesi olması sebebiyle depremin yarattığı etkiler çok daha derin olmuştur. Bu dönemde ekonomi %6.1 oranında daralmış, iç talep büyük oranda gerilemiştir. Bu durum sonucunda ihracat da olumsuz olarak etkilenmiştir. 1989 yılından itibaren sürekli artış gösteren ihracatımız 1999 yılında %1.4 oranında azalarak 26.5 milyar dolara gerilemiştir.

9 Aralık tarihinde uygulamaya konan **İstikrar Programı** 1999 yılında ülke ekonomisinde yaşanan önemli gelişmelerden bir diğeridir. Enflasyonun tek haneli seviyelere düşürülerek makro-ekonomik dengelerin yeniden kurulması Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından desteklenen bu programın temel hedefi olarak belirlenmiştir. Bu program çerçevesinde ele alınan hedeflere ulaşmak için mali politikalar, yapısal reformlar, kur ve para politikaları alanlarında düzenlemeler yapılmıştır. İstikrar Programının uygulamaya konulmasıyla birlikte, döviz kuru çıpa olarak kullanılmıştır. Uygulanan bu kur politikası ile Türk Lirası reel anlamda değerli kılınmıştır. 1999 Marmara depremi sonucunda daralan ülke ekonomisi, uygulanan istikrar programıyla birlikte zaman içinde toparlanmaya başlamıştır³⁴.

2.1.5. 2000 Yılı ve Sonrasında Dış Ticaretimizde Yaşanan Gelişmeler

Dünya ekonomisi ve dış ticareti açısından bakıldığında 2000 yılı önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Üretim maliyetlerini arttıran petrol fiyatlarındaki yükseliş ve Euro’nun Dolar karşısında değer kaybetmesi gibi etkenler ihracat artışının beklentilerin altında kalmasına yol açmıştır. Türkiye açısından duruma bakıldığında ise, değerli TL nedeniyle ihracattaki artışın sınırlandığı görülmektedir. Yurtiçinde ve yurtdışında esen bu olumsuz havaya rağmen, 2000 yılında ihracatımız %4.4 oranında artış göstererek 27.8 milyar dolara ulaşmıştır. İthalat ise 1999 yılına oranla % 34’lük bir artış kaydetmiştir.

2000 yılında ihracatın yapısı incelenecek olursa; toplam ihracatın %91.2’sini imalat sanayi ürünlerinin, %7.1’ini tarım ve ormancılık ürünlerinin ve %1.4’ünü ise madencilik ürünlerinin oluşturduğu görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki

³⁴ age, 14.

tarıma dayalı ihracat yapısının zaman içerisinde ne denli değiştiği bu rakamlardan kolaylıkla anlaşılabilmektedir.

2000 yılında Türkiye'nin en önemli ihraç pazarını OECD ülkeleri oluşturmaktadır. Bu ülkelere yapılan ihracat yaklaşık olarak 19 milyar dolardır. OECD ülkelerinin toplam ihracatımız içindeki payı ise %68.4 oranındadır. Türkiye için diğer önemli ihraç pazarı olan Avrupa Birliği'ne bu dönemde 14.5 milyar dolar tutarında ihracat yapılmıştır. Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arasında Almanya ilk sırada yer alırken, onu ABD, İtalya, İngiltere ve Fransa izlemiştir.

Ekonomide olumsuzlukların yaşandığı 2000 yılının ardından, Şubat 2001'de baş gösteren kriz sonucunda, uygulanan ekonomik istikrar programı kesintiye uğramıştır. Başta bankacılık sektöründe yaşanan sorunlar nedeniyle faizler hızlı bir şekilde yükselmiş, borsa büyük değer kaybetmiş ve ülkeden bir gecede çok yüklü miktarda sermaye çıkışı yaşanmıştır. Kriz sonrasında alınan önlemler kapsamında döviz kuru serbest bırakılmıştır. Türk Lirası, dalgalı kur rejimine geçilmesiyle birlikte, döviz karşısında hızla değer kaybetmiştir. Döviz kuru ve faiz oranlarında aşırı dalgalanmaların yaşandığı Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri sonrasında tüketim ve yatırım harcamalarında büyük ölçüde gerileme yaşanmıştır. Reel sektör de krizden iç talebin azalması sonucunda kötü yönde etkilenmiştir³⁵. Yaşanan devalüasyonla birlikte TL değer kaybedince, göreceli bir kur avantajı doğmuştur. Bu durum iç pazara satış yapamayan firmaların dış pazarlara yönelmesine yol açmış ve ihracatın hız kazanmasına neden olmuştur. 2001 yılında ihracat 2000 yılına oranla %12.3 artarak 31.3 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. İthalat ise bu dönemde azalarak 41.4 milyar dolar seviyesine gerilemiştir.

Yaşanan kriz döneminin ardından, 2002 yılında ihracat ve ekonomi alanında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Uygulanan ekonomik istikrar politikaları makro-ekonomik dengeler üzerinde olumlu etkiler yaratmış, bu da ihracatın artmasını sağlamıştır. Türkiye 2002 yılında ihracatta başarılı bir performans sergilemiştir. Bu durum rakamlardan da açıkça görülebilmektedir. 2002 yılında ihracat 2001 yılına oranla %12 artmış ve 35.7 milyar dolara yükselmiştir. 2001 yılında görülen devalüasyona rağmen, ihracatın böylesine bir yükseliş yakalamasının ardında işgücü

³⁵ age, 15.

verimliliğindeki artışla birlikte imalat sanayi başta olmak üzere pek çok sanayi kolunda üretimin artması, iç talepteki durgunluğun devam etmesi gibi faktörler yatmaktadır.

İhracatta yakalanan yükseliş trendi 2001 ve 2002 yıllarının ardından, 2003 yılında da devam etmiştir. 2003 yılında ihracatımız, 47.3 milyar dolar olarak gerçekleşerek bir önceki yıla göre %31 oranında artış kaydetmiştir. Böylelikle Türkiye 2003 yılı itibariyle ihracatçı ülkeler sıralamasında dünyanın 24. büyük ülkesi olmuştur³⁶.

2003 yılında yakalanan yüksek ihracat artışının gerçekleştirilmesinde, 2002 yılında ihracatı destekleyen temel faktörlerin yanı sıra şu faktörleri de sıralamak mümkündür:

- 2000 ve 2001 krizleri sonrasında yaşanan yüksek devalüasyonla birlikte reel ücretler üzerinde görülen baskı,
- Enflasyondaki gerilemeye paralel olarak faiz oranlarının da gerilemesi ve bu durumun ihracatçılara finansman kolaylığı yaratması,
- Enerji fiyatlarının, nispeten düşük seyretmesiyle maliyetlerde sağlanan avantajlar,
- İhraç ürünlerin fiyatlarının yükselmesi,
- Piyasalarda Euro karşısında ABD dolarının değer kaybetmesi.

Türk ihracatının 2003 yılındaki performansının incelenmesi çerçevesinde ülke grupları açısından ihracatımızı ele aldığımızda; Avrupa Birliği ülkelerine 24 milyar dolar tutarında ihracat yapıldığını görmemiz mümkündür. AB ülkelerine yapılan ihracat, toplam ihracatımızın yaklaşık %52'lik bölümünü kapsamaktadır. Bu bakımdan bu ülkeler ihracat yaptığımız ülkeler arasında ilk sırada yer almaktadır. Türkiye yoğun olarak ihracat yaptığı AB ve OECD ülkelerinin yanı sıra bu dönemde yeni pazar arayışlarına da girmiştir. İslam Konferansı Teşkilatı Ülkelerine yapılan ihracat bu dönemde bir önceki yıla göre %40 artarak 7.2 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Aynı şekilde, Türki Cumhuriyetler ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ülkelerine yönelik ihracatımızda da artışlar yaşanmıştır. Bunlara ek olarak 2000

³⁶ Türkiye İhracatının Gelişimi, 6.

yılından sonra uygulanmaya başlanan **“Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi”** kapsamında, komşumuz olan ülkelere yönelik ihracatımızda da artışlar yaşanmıştır. 2003 yılında bu ülkelere yönelik ihracatımız 2002 yılına göre %60.4 oranında artmıştır. Toplam ihracatımız içindeki söz konusu ülkelerin payı ise %15 düzeyine yaklaşmıştır³⁷. Yine bu dönemde **“Afrika Ülkeleri ile Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi”** stratejileri çerçevesinde, Afrika ülkelerine yapılan ihracatımız %40 oranında artarak 3 milyar dolara ulaşmıştır.

2003 yılında ihracatın sektörel yapısında yaşanan değişimlere de değinmek gerekirse; bu dönemde geleneksel ihracat sektörlerinin dışında kalan otomotiv, makine-imalat, elektrik-elektronik gibi katma değeri yüksek ve emekten ziyade ileri teknoloji içeren sektörlerin ihracatımızdaki paylarının hızla arttığı görülmektedir.

İhracatta 2000 yılında başlayan yükseliş trendi 2004 yılında da devam etmiş, dış ticaret hacmi 160 milyar doları aşmıştır. 2004 yılında Türkiye’nin ihracatı %33.7 oranında artarak 63.1 milyar dolar, ithalatı ise %40.7 oranında artarak 97.5 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. Böylelikle, ihracatın ithalatı karşılama oranı 2004 yılında gerileyerek %64.8 olarak hesaplanmıştır. İhracatta yaşanan bu gelişmeler neticesinde Türkiye, ihracatçı ülke sıralamasında 2 basamak yükselerek 22. sıraya yerleşmiştir. Ayrıca, 2003 yılında ihracatın GSMH’ya oranı %19.8 iken; 2004 yılında bu oran %21.4’e yükselmiştir.

2004 yılı Ocak ayında sürdürülebilir ihracat artışını sağlayacak ihracat yapısını oluşturmak amacıyla **“İhracat Stratejik Planı”** hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur. Bu plan çerçevesinde çeşitli sektörlerle ilgili çalışma grupları oluşturulmuştur.

Türkiye’nin 2004 yılındaki ihracat performansı ülke grupları baz alınarak incelendiği takdirde, 2003 yılındaki duruma benzer bir tabloyla karşılaşmak mümkündür. Avrupa Birliği ülkeleri yine ihracat sıralamasında en başta yer alırken, toplam ihracatın yarısından fazlası bu ülkelere yapılmıştır. Nitekim 2004 yılında AB ülkelerine 34.4 milyar dolar tutarında ihracat gerçekleştirilmiştir. Yine bu yılda

³⁷ age, 6–7.

komşu ve çevre ülkelerin ihracat içerisindeki payı %30'a, Afrika ülkelerinin payı ise %5'e ulaşmıştır³⁸.

2005 yılına gelindiğinde dış ticarete devam eden yükseliş trendiyle birlikte, ihracatımız %16.3 oranında artarak 73.5 milyar dolara, ithalatımız ise %19.7 oranında artarak 116.8 milyar dolara ulaşmıştır. Bu sonuçlara göre, ihracatın ithalatı karşılama oranı 2004 yılında %64.8 iken, 2005 yılında %62.9'a gerilemiştir. Bu dönemde de 2004 yılında uygulamaya konulan **“İhracat Stratejik Planı”**nın uygulanmasına devam edilmiş, başarılı sonuçlar alınmıştır.

Önceki yıllarda olduğu gibi, 2005 yılında da Türkiye'nin ihracatında ilk sırayı %52.3'lük payla Avrupa Birliği ülkeleri almıştır. İhraç pazarlarının çeşitlendirilmesine yönelik olarak yapılan çalışmalar sonucunda, 1 milyar doların üzerinde ihracat yapılan ülke sayısı giderek artmış ve 2005 yılında 15 olmuştur. 2005'te komşu ve çevre ülkelere yapılan ihracatlarda da artış görülmüş, bunlar toplam ihracatın %32.8'ini oluşturmuştur. Ancak, Afrika ülkelerine yapılan ihracatlar bir değişim göstermemiş, %5 düzeyinde kalmıştır.

Türk ihracatının sektörel yapısına bakıldığında; 2005 yılında tarım ürünleri ihracatının toplam ihracatın %13.2'sini, madencilik ürünlerinin %2.1'ini, sanayi ürünlerinin ise %84.8'ini oluşturduğu görülmektedir. İhracatımızda en önemli kalem olan sanayi ürünlerindeki artış, genel ihracat artışında belirleyici özellik taşımaktadır.

2004 yılında sürdürülebilir ihracat artışını sağlayacak ihracat yapısını oluşturmak maksadıyla **“İhracat Stratejik Planı 2004–2006”** çalışması uygulamaya konulmuş ve istenilen başarı elde edilmiştir. Bunu takiben, **“İhracat Stratejik Planı 2007–2009”** çalışmasına başlanmıştır. Bu girişimler sonucunda 2006 yılında ihracatımız %16.4 artarak 85.5 milyar dolara, ithalatımız ise %19.5 oranında artarak 138.3 milyar dolara yükselmiştir. Dış ticaret açığı ise 2006 yılında % 21.9 oranında artmıştır. İhracat/GSMH oranı 2004 yılında %21.4, 2005 yılında %20.4, 2006 yılında ise %21.3 olarak gerçekleşmiştir.

Ayrıca 2006 yılının ihracatı ülke grupları itibariyle incelendiği takdirde, Avrupa Birliği'nin (AB) ihracattaki ağırlığının devam ettiği görülmektedir. 2006 yılında AB

³⁸ age, 8.

ülkelerine yapılan ihracat bir önceki yıla oranla %14.4 artarak 43.9 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 2006 yılında komşu ve çevre ülkelere yapılan ihracat 29,2 milyar dolar, Afrika ülkelerine yapılan ihracat ise 4,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Ülkemizin ihracatında en önemli paya sahip olan ülkeler 2006 yılında da Almanya, Rusya ve ABD olarak sıralanmaktadır. İhracatın sektörel yapısı bu dönemde de önceki yıllara benzer özellikler taşımaktadır. Geleneksel ihracat sektörü olan tarım ürünlerinin ihracatı 2006 yılında %6.2 oranında artarak 9.8 milyar dolara ulaşırken, madencilik ürünlerinin ihracatı %36.4 oranında artmıştır. Toplam ihracatın %86.2'sini oluşturan sanayi ürünlerinin ihracatı ise bu yılda %17.9 oranında artmıştır.

2.2. Türkiye' nin İhracatının Yapısal Değişimi

Türkiye'nin ihracat performansının incelenmesi kapsamında, ihracatın yıllar içerisinde geçirdiği yapısal değişimin ele alınması gerekmektedir. Bu noktadan hareketle, bu bölümde Türkiye'nin ihracatının zaman içinde gösterdiği değişim ayrıntılı olarak incelenecektir. Buna ek olarak ihracatın ürün grupları ve ülkeler itibariyle yıllar içerisinde gösterdiği dağılım da ele alınacaktır.

2.2.1. Türk İhracatının Zaman İçindeki Gelişimi

Türkiye'nin ihracatı, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar geçen zamanda yükselen bir trend izlemiştir. Ancak zaman zaman gerek yurtiçinde, gerekse dünya konjonktüründe meydana gelen gelişmelerin de etkisiyle ihracat yapısında farklılaşmalar ortaya çıkmıştır. Genel olarak bakıldığında, ihracatın ithalata bağımlı bir yapı izlediğini söylemek mümkündür. İhracatın ithalata bağımlı olmasının nedeni ise, ihracatın ara malı ithalatına bağımlı bir nitelik taşımasıdır.

1980 yılı Türkiye'nin dış ticareti açısından bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Bu nedenle, Türk ihracatının zaman içerisindeki gelişimi, 1980 yılı öncesi ve sonrası olmak üzere iki bölümde incelenecektir.

- **1923–1980 Döneminde İhracatta Yaşanan Gelişmeler:**

Cumhuriyetin kuruluş yılı olan 1923'te Türkiye'nin ihracatı yaklaşık 51 milyon dolar seviyesinde olup, ihracatın ithalatı karşılama oranı %58.5, ihracatın GSMH'ya oranı %9.1 olarak gerçekleşmiştir. İlk yıllarda artış gösteren dış ticaret hacmi, 1927 yılından itibaren azalmaya başlamıştır. 1929 Bunalımıyla birlikte ithalat hacminde ciddi bir gerileme yaşanmıştır. Bunun uzantısı olarak dış ticaret hacmi gerilemiştir. Dış ticaret dengesi 1923–1929 döneminde 7 yıl boyunca açık vermiştir³⁹.

Tablo 2.1' den de görüleceği üzere, dış ticaret hacmi 1932'de en düşük seviyesi olan 89 milyon dolara gerilemiştir. 1938 yılında görülen dış ticaret açığı dışında, 1930–1938 döneminde dış ticaret dengesi fazla vermiştir. 1930'lu yılların başlarında ihracat gelirleriyle ödenebilecek kadar ithalatın yapılmasına izin verilmiştir. İthalatın kısılması yolu ile dış ticaretin fazlalık vermesi sağlanmıştır. Hükümet, ihracatı arttırarak dış ticaret fazlası sağlamayı amaçlarken, bu dönemde izlenen kambiyo politikası bu hedefi engelleyici bir niteliktedir. Gelirleri arttırabilmek amacıyla ihracatta vergi uygulaması yapılmıştır. Ayrıca Türk Lirasının değerli olması sonucunda ihracatta düşüş gözlenmiştir. 1940 yılında ihracat 81 milyon dolara gerilemiştir. İhracat ve ithalatın seyri 1945 yılına kadar birbiriyle paralel olarak devam ederken, 1947 yılında ithalatta yaşanan ani artışla birlikte bu durum bozulmuştur. 1947 yılında ithalat bir önceki yıla göre %104.3 oranında artarken, ihracat artışı %3.5 ile sınırlı kalmıştır. Tablodan da görüleceği üzere dış ticaret dengesi açık vermeye başlamıştır.

Türkiye'nin ihracatı 1950 yılında 263 milyon dolar, ithalatı 286 milyon dolar olmuştur. Dış ticaret açığı ise aynı yıl 23 milyon dolara ulaşmış, daha sonraki yıllarda da artış göstermiştir. Bu dönemde yatırımların hız kazanmasıyla birlikte, 1950 yılından sonra ihracatta hızlı bir artış gözlenmiş ve 1953 yılına gelindiğinde ihracat 396 milyon dolar olmuştur. Ayrıca 1953 yılında, dış ticaret hacmi 1950–1960 döneminin en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

³⁹ Cumhuriyet Döneminde Dış Ticaretimiz, 31.

Tablo 2.1: 1923–1980 Döneminde Türkiye’ nin Dış Ticareti (milyon \$)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	DIŞ TİCARET DENGESİ	DIŞ TİCARET HACMİ
1923	51	87	-36	138
1924	82	101	-19	183
1925	103	129	-26	232
1926	96	124	-28	220
1927	81	108	-27	189
1928	88	114	-26	202
1929	75	124	-49	199
1930	71	70	1	141
1931	60	60	0	120
1932	48	41	7	89
1933	58	45	13	103
1934	73	69	4	142
1935	76	71	5	147
1936	94	74	20	168
1937	109	91	18	200
1938	115	119	-4	234
1939	100	93	7	193
1940	81	50	31	131
1941	91	55	36	146
1942	126	113	13	239
1943	197	155	42	352
1944	178	126	52	304
1945	168	97	71	265
1946	215	119	96	334
1947	223	245	-22	468
1948	197	275	-78	472
1949	248	290	-42	538
1950	263	286	-23	549
1951	314	402	-88	716
1952	363	556	-193	919
1953	396	533	-137	929
1954	335	478	-143	813
1955	313	498	-185	811
1956	305	407	-102	712
1957	345	397	-52	742
1958	247	315	-68	562
1959	354	470	-116	824
1960	321	468	-147	789
1961	347	510	-163	857
1962	381	622	-241	1.003
1963	368	688	-320	1.056
1964	411	537	-126	948
1965	464	572	-108	1.036
1966	491	718	-227	1.209
1967	522	685	-163	1.207
1968	496	764	-268	1.260
1969	537	801	-264	1.338
1970	588	948	-360	1.536
1971	677	1.171	-494	1.848
1972	885	1.563	-678	2.448
1973	1.317	2.086	-769	3.403
1974	1.532	3.778	-2.246	5.310
1975	1.401	4.739	-3.338	6.140
1976	1.960	5.129	-3.169	7.089
1977	1.753	5.796	-4.043	7.549
1978	2.288	4.599	-2.311	6.887
1979	2.261	5.069	-2.808	7.330
1980	2.910	7.909	-4.999	10.819

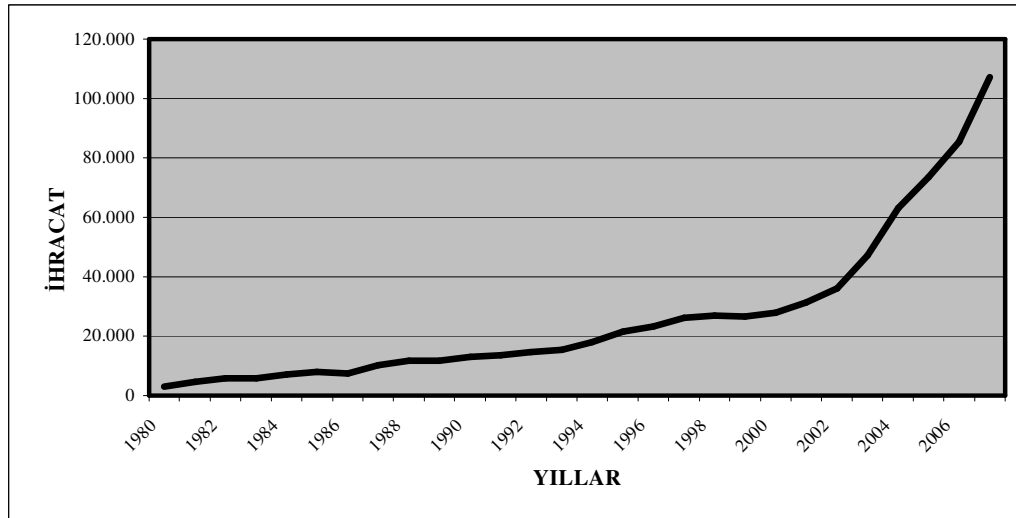
TÜİK ,www.tuik.gov.tr, [10.05.2008].

1963 yılına gelindiğinde ihracat 368 milyon dolar, ithalat ise 688 milyon dolar olmuştur. Dış ticaret dengesinde ise bir önceki yıla oranla %34 artış gözlenerek, 320 milyon dolar açık verilmiştir. Ayrıca 1963 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranında önemli bir düşüş yaşanmış, bu oran %53.5'e gerilemiştir.

1973 yılında ihracat 1.3 milyar dolar seviyesine ulaşırken, ithalat da 2 milyar dolar olmuştur. Bu tarihten sonra ithalattaki artış, ihracattaki artışın önüne geçmiş ve dış ticaret açığı giderek artmıştır. İhracat, 1980 yılında bir önceki yıla göre %0.29 oranında artarak 2.9 milyar dolar; ithalat ise bir önceki yıla oranla %0.58 artarak, 7.9 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır.

- **1980 Sonrasındaki Dönemde İhracatta Yaşanan Gelişmeler:**

Ocak 1980'de uygulamaya konulan yeni ekonomi politikası ile birlikte, Türkiye ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinden uzaklaşarak, dış rekabete açık sanayileşme politikasını uygulamaya başlamıştır. 1980 yılında 2.9 milyar dolar olan ihracat ve 7.9 milyar dolar olan ithalat ekonomik istikrar tedbirleri ve dış ticaret politikasındaki değişikliklerle artış göstermiştir. 1981 yılında ihracat 4.7 milyar dolara, , ithalat ise 8.9 milyar dolara yükselmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 1980 yılında %36.8 iken 1981 yılında %52,6'ya ulaşmıştır.

Şekil 2.1: Türk İhracatının Gelişimi, 1980–2007 (milyon \$)

TÜİK verilerinden hareketle tarafımızdan çizilmiştir.

Tablo 2.2' ye göre, 1983 yılında ihracat %0.3 oranında gerileyerek 5.7 milyar dolar; 1986 yılında ise %6.47 oranında gerileyerek 7.5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 1987 yılına gelindiğinde ihracat 10.2 milyar dolar, ithalat 14.2 milyar dolar hacmine ulaşmıştır. İhracat bir önceki yıla göre %36.7; ithalat ise %27.5 oranında artış göstermiştir. 1988 yılında ihracat bir önceki yıla göre %14.4 oranında artarak 11.7 milyar dolar olarak gerçekleşirken; ithalat %1.3 oranında artarak 14.3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1988 yılında en üst düzeye ulaşarak %81.4 olarak hesaplanmıştır. Genel olarak bakıldığında, 1980–1989 yılları arasında ihracattaki artış ithalattakine göre daha fazla olmuş, ihracat ortalama %19.3 artarken, ithalattaki artış %13.1 oranında olmuştur⁴⁰. Bu dönemde dış ticaret hacmi sürekli olarak artmış, dış ticaret ortalama olarak yıllık 3.7 milyar dolar açık vermiştir. 1980'lerin sonlarından itibaren ihracat artışında bir yavaşlama söz konusudur. Bu yavaşlamanın ardındaki temel neden imalat sanayi ihracatına yeni ürün ve sektörlerin dahil edilememiş olmasıdır.

Tablo 2.2: 1980–2007 Döneminde Türkiye' nin Dış Ticareti (milyon \$)

YILLAR	İHRACAT	DEĞİŞİM %	İTHALAT	DEĞİŞİM %	DIŞ TİCARET DENGESİ	DIŞ TİCARET HACMİ	İHRACAT/İTHALAT %
1980	2.910	-	7.909	-	-4.999	10.819	36,8
1981	4.703	61,6	8.933	13,0	-4.230	13.636	52,6
1982	5.746	22,2	8.843	-1,0	-3.097	14.589	65,0
1983	5.728	-0,3	9.235	4,4	-3.507	14.963	62,0
1984	7.134	24,5	10.757	16,5	-3.623	17.891	66,3
1985	7.958	11,6	11.343	5,5	-3.385	19.301	70,2
1986	7.457	-6,3	11.105	-2,1	-3.648	18.561	67,1
1987	10.190	36,7	14.158	27,5	-3.968	24.348	72,0
1988	11.662	14,4	14.335	1,3	-2.673	25.997	81,4
1989	11.625	-0,3	15.792	10,2	-4.167	27.417	73,6
1990	12.959	11,5	22.302	41,2	-9.343	35.261	58,1
1991	13.593	4,9	21.047	-5,6	-7.454	34.640	64,6
1992	14.715	8,2	22.871	8,7	-8.156	37.586	64,3
1993	15.345	4,3	29.428	28,7	-14.083	44.773	52,1
1994	18.106	18,0	23.270	-20,9	-5.164	41.376	77,8
1995	21.637	19,5	35.709	53,5	-14.072	57.346	60,6
1996	23.224	7,3	43.627	22,2	-20.402	66.851	53,2
1997	26.261	13,1	48.559	11,3	-22.298	74.820	54,1
1998	26.974	2,7	45.921	-5,4	-18.947	72.895	58,7
1999	26.587	-1,4	40.671	-11,4	-14.084	67.258	65,4
2000	27.775	4,5	54.503	34,0	-26.728	82.278	51,0
2001	31.334	12,8	41.399	-24,0	-10.065	72.733	75,7
2002	36.059	15,1	51.554	24,5	-15.495	87.613	69,9
2003	47.253	31,0	69.340	34,5	-22.087	116.593	68,1
2004	63.167	33,7	97.540	40,7	-34.373	160.707	64,8
2005	73.476	16,3	116.774	19,7	-43.298	190.251	62,9
2006	85.535	16,4	139.576	19,5	-54.041	225.111	61,3
2007	107.154	25,3	169.987	21,8	-62.833	277.141	63,0

TÜİK, www.tuik.gov.tr, [10.05.2008].

⁴⁰Sevim Baykan, “Türkiye İmalat Sanayinde Bölgesel Farklılıklar ve Dış Ticaret Yapısı” (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 92.

1990'lı yıllarda dış ticarete finansal serbestliğe geçiş yapılmıştır. 1990 yılında ihracat 12.9 milyar dolar, ithalat ise 22.3 milyar dolar düzeyindedir. TL'nin değerlenmesi ile rekabet gücünün azalması, 1989 yılından sonra Türkiye tarafından uygulanmaya başlanan finansal serbestliğin ihracat üzerinde yarattığı en önemli olumsuz etkilerdendir⁴¹. Bu gelişmelerin sonucunda ihracatta düşüş, ithalat da artış yaşanmıştır. 1993 yılında ihracat %4.3 oranında artarak 15.3 milyar dolar; ithalat ise aynı dönemde %28.7 oranında artarak 29.4 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Dış ticaretteki açığın hızı 1990–1993 yılları arasında yükselerek 1993 yılında 14.01 milyar dolar olmuş ve 1980 yılı sonrasının en büyük açık miktarına ulaşmıştır.

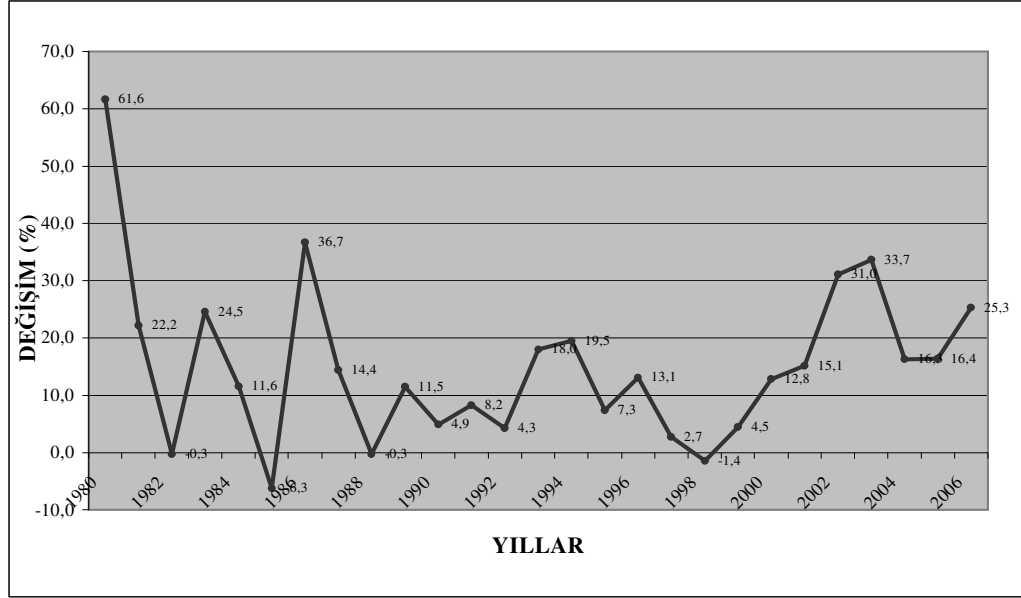
1994 yılında yaşanan büyük devalüasyon Türk ihracatının rekabetinin artırılmasını sağlamış, bunun neticesinde de ihracat %18 oranında artarken, ithalat %20.9 oranında düşüş kaydetmiştir. Yaşanan devalüasyon sonrasında dış ticaret açığı sadece bu yıl için 5.16 milyar dolara gerilemiştir. Dış ticaret açığındaki artış trendi 2001 yılındaki krize kadar devam etmiştir. 1997 yılında Uzakdoğu'da, 1998 yılında Rusya'da yaşanan ekonomik krizler Türk ihracatını olumsuz olarak etkilemiştir. Bu dönemde ihracattaki artış düşük düzeyde kalmıştır.

2000 yılında uygulanan sabit kur rejimi nedeniyle TL değerlenmiş, ihracat artışı yavaşlayarak bir önceki yıla göre %4.5'lik artış göstermiştir. Diğer yandan ithalat 1999 yılına oranla %34 artış yaşanmıştır. Türk ihracatı, 2001 yılında yaşanan krizden sonra iç talepteki daralma ve dışarıdaki rekabetin devalüasyonlar sonucunda artmasıyla yeniden yükselişe geçmiştir⁴². 2001 yılında ihracatın % 12.8 artarak 31.3 milyar düzeyine, ithalatın da %24 azalarak 41.4 milyar düzeyine ulaştığı Tablo 2.2'den görülebilmektedir. 2002, 2003 ve 2004 yıllarında ihracattaki artış devam etmiştir. Bu dönemde ihracatta görülen artış üzerinde, kriz sonrasında iç talepte yaşanan daralma ve verimlilikte yaşanan artış etkili olmuştur. 2004 yılında ithalat ciddi bir artış göstererek 97.54 milyar dolar ile rekor seviyeye ulaşmıştır. Yeni sektörlerin ihracatının, ithalata bağımlılığının yüksek olması bu artışın başlıca sebebi olmuştur. Dünya talebindeki artışın 2005 yılında düşüşe geçmesi, özellikle Çin'deki fazla ihracat arzının dünya fiyatlarında düşüş yaratması ve rekabetin artması, ihracattaki artışın yavaşlamasının ana nedenleridir.

⁴¹ Kepenek, Yentürk, *age*, 332.

⁴² Baykan, *age*, 92.

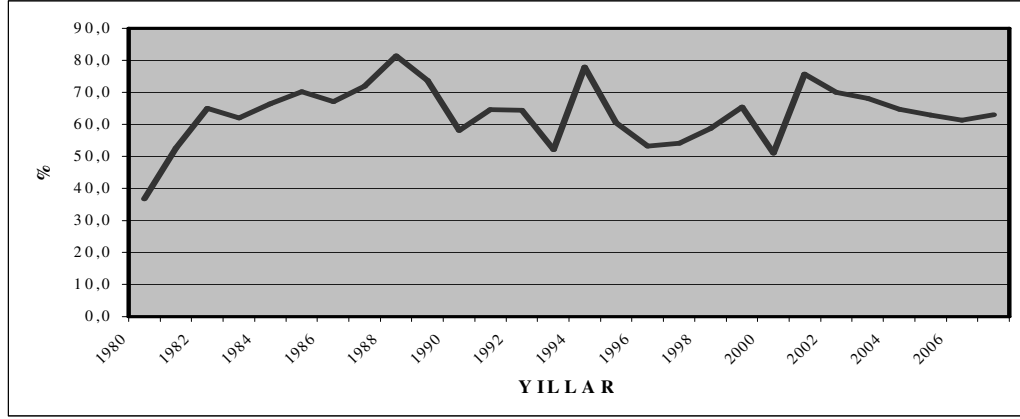
2007 yılına gelindiğinde ihracat 107.15 milyar dolara, ithalat ise 169.98 milyar dolara ulaşmıştır. Bu yılda dış ticaret hacmi 277.14 milyar dolara yükselirken, dış ticaret açığı da 62.8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 2.2: Türk İhracatında Yaşanan Değişim 1980–2007 (%)

Tablo 2.2’den hareketle tarafımızdan çizilmiştir.

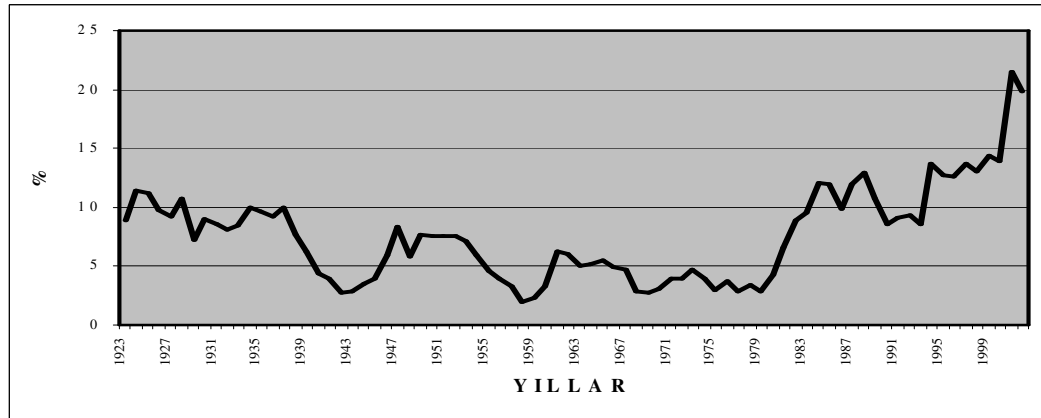
İhracatın ithalatı karşılama oranına bakıldığında; 1980 yılında %36.8 olan oranın 1982 yılında %65’e, 1988’de en yüksek düzeyi olan %81.4’e yükseldiği görülmektedir. 1994 ve 2000 krizinin etkilerini net olarak Şekil 2.3’ de yer alan grafikten görmek mümkündür. 2001 devalüasyonu ve sonrasında ihracatın ithalatı karşılama oranı yükselmiş ve %75.7 olarak 1988 yılından beri en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2001 yılından sonraki dönemde ise genel olarak bir düşüşün yaşandığını söylemek mümkündür.

Şekil 2.3: İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

Tablo 2.2' den hareketle tarafımızdan çizilmiştir.

Türk ihracatının zaman içindeki gelişiminin incelenmesi kapsamında son olarak ihracatın GSMH içerisindeki payına değinmek gerekirse; 1950-1980 döneminde ihracatın GSMH içerisindeki payının düşüş gösterdiği görülebilir. 1979 yılında bu oran en düşük seviyesine ulaşarak %3.44 olarak gerçekleşmiştir. 1980 yılından sonra ihracattaki artış doğrultusunda İhracat/GSMH oranı da artarak 1980 yılında %4.99 iken 1988'de 16.71'e ulaşmıştır. 1990 yılında ise İhracat/GSMH oranı %11.99 olarak kaydedilmiştir⁴³. Bu tarihten sonra bu oran giderek artış göstermiştir. 1997 yılında %13.5, 2001 yılında da %21.6 düzeyine ulaşmıştır. 2005 yılında ise ihracatın GSMH içindeki payı %20.3 olarak kaydedilmiştir.

Şekil 2.4: İhracatın GSMH İçindeki Payı (%)

⁴³ Togan, age, 162.

2.2.2. Türk İhracatının Ürün Gruplarına Göre Dağılımı

Türkiye'nin ihracat yapısı ürün gruplarına göre incelendiğinde, 1923 yılından günümüze ihracatın dağılımında önemli değişikliklerin yaşandığını söylemek mümkündür.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ihracatta tarım sektörüne dayalı bir yapı mevcuttur. 1923 yılında tarım sektörünün toplam ihracat içindeki payı %88, madencilik sektörünün payı %3, sanayi sektörünün payı ise %9 olarak gerçekleşmiştir. Yaprak tütün, kuru üzüm, pamuk, tiftik, yün, ipek en önemli ihracat ürünleri arasında sayılmaktadır. 1950 yılında ise Türkiye'nin ihracat gelirleri yine mutlak olarak tarım ve hayvancılık ürünlerine bağlı olup, bu ürünlerin toplam ihracat içindeki payı %93'tür. Sanayi ürünlerinin ihracat içindeki payı %5'in altındadır. Ancak sanayi ürünleri olarak sınıflandırılan bu maddeler sermaye-yoğun mallardan ziyade basit dönüşümden geçirilmiş tarımsal ürünlerden oluşmaktadır. Madencilik ürünleri ise bu dönemde ihracat gelirlerinin %5.6'lık bölümünü oluşturmaktadır. 1950 yılındaki bu dış ticaret yapısına bakılarak Türkiye'nin tarım ve maden ürünleri ihraç eden, henüz sanayileşme sürecini tamamlamamış bir ülke olduğu sonucuna varılabilir⁴⁴.

1960–1980 dönemindeki dış ticaretin başlıca sektörler itibariyle dağılımına bakıldığında, genel yapının pek değişmediği görülmektedir. Planlı dönemin başlangıcı olan 1963 yılında tarım ve hayvancılığın toplam ihracatımız içindeki payı %79.4, madencilik ve taşocakçılığının payı %3, sanayi ürünlerinin payı %17.6 olarak gerçekleşmiştir. 1967 yılında tarım sektörünün payı %81.6, madencilik ve taşocakçılığının payı %4, sanayi ürünlerinin payı ise %14.3'tür. 1972 yılında ise tarım sektörünün payı düşerek %68.6 olarak, madencilik ve taşocakçılığı yine %4, sanayi ürünleri ise yükselerek %27.43 olarak gerçekleşmiştir. 1977 yılına gelindiğinde ise tarım sektörünün ihracat içerisindeki payı giderek azalmış ve %59.4 olarak hesaplanmıştır. Aynı yıl içerisinde madencilik ve taşocakçılığı sektörünün payı artarak %7.2, sanayi ürünleri ise yükselişine devam ederek %33.4 olarak gerçekleşmiştir⁴⁵.

⁴⁴ Cumhuriyet Döneminde Dış Ticaretimiz, 33.

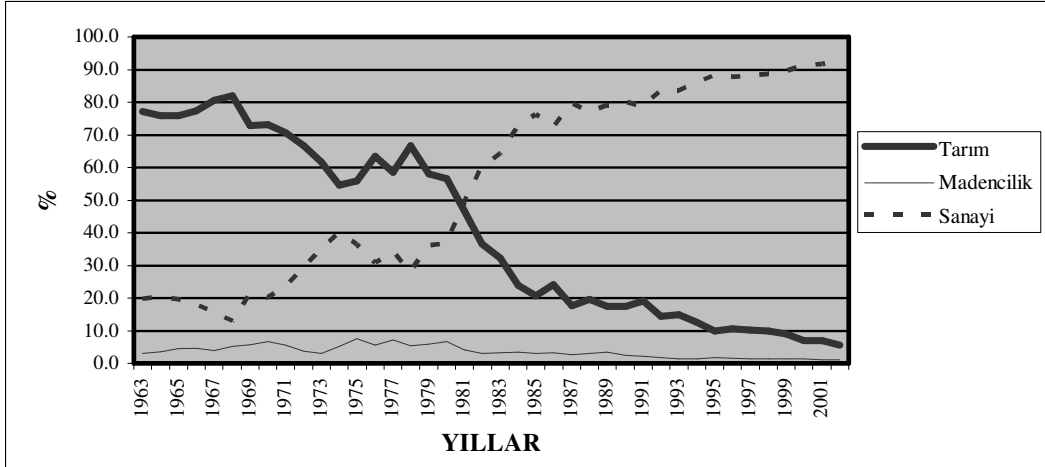
⁴⁵ *age*, 34.

1980 yılında ihracatta sanayi ürünlerinin payının artırılması amacıyla uygulamaya konulan teşviklerin etkili olması sonucunda, 1980–1990 döneminde sanayi ürünlerinin ihracat içindeki payı %36’dan %79 düzeyine yükselmiştir. Bu gelişme sonucunda doğal olarak tarımsal malların ihracatının nispi payında bir azalış ortaya çıkmıştır. Aynı dönemde sanayi malları ihracatının GSMH içindeki payı da sürekli artış göstermiştir. İhracatımız içerisinde, sanayi sektörünün payı 1981 yılında ilk defa tarım sektörünü geçmiştir. Bundan sonra da büyümeye devam etmiştir⁴⁶. Bu durum iç talebin kontrol altında tutulmasının ve ihracatın parasal araçlarla teşvik edilmesinin bir sonucudur. 1995 yılına gelindiğinde sanayi ürünlerinin ihracat gelirleri içerisindeki payı %87’ye yükselmiş, tarımsal ürünlerin payı ise gerileyerek %36’dan %11’e düşmüştür. Madencilik ve taşocakçılığı ürünlerinin ihracatı ise söz konusu dönemde artış göstererek 1997 yılında 424 milyon dolar düzeyine ulaşmış, ancak toplam ihracatın %1.5’lik küçük bir bölümünü oluşturmuştur.

Söz konusu dönemde, Türkiye’nin tarımsal ürün ihracatı içerisindeki en önemli yer bitkisel ürünlere aittir. Başlıca bitkisel ürünler arasında pamuk, tütün, fındık ve kuru üzüm gibi dört klasik ürün sayılmaktadır. Dokuma ve giyim ise ihracatı yapılan başlıca sanayi kollarıdır. Türkiye ihracatının ortalama olarak üçte birden fazlasını bu sektöre ait ürünler oluşturmuştur. Dokuma ve giyim sektörünü demir ve çelik sanayi ürünleri izlemiştir.

2000’li yıllarda ihracatın sektörel dağılım yapısında oldukça büyük değişimler yaşanmıştır. Bu durum Şekil 2.5’ ten de görülmektedir. İzlenen politikalar sonucunda sanayi ürünlerinin ihracat içerisindeki payı 2000’li yılların başında %90’ın üzerine çıkmıştır. Bu yeni dönemde katma değeri yüksek, ileri teknoloji içeren ürünlerin ihracatına önem verilmiştir. Otomotiv ana ve yan sanayi, makine-imalat, elektrik-elektronik, tekstil ve hazır giyim sektörleri en önemli ihracat kalemlerini oluşturmuştur. Geleneksel ihracat ürünlerimiz arasında yer alan demir-çelik ihracatı ile son yıllarda yüksek performans gösteren kimyasalların ihracatının toplam ihracat gelirleri içindeki payları da giderek artmıştır.

⁴⁶ Özcan, **age**, 10.

Şekil 2.5: Ekonomik Faaliyetlere Göre İhracatın Dağılımı (%)

TÜİK verilerinden hareketle tarafımızdan çizilmiştir

Otomotiv sanayi ürünleri ihracatı, 2003 yılında 5 milyar dolar olarak bir önceki yıla göre %55 artmıştır. Makine imalat sektörü ihracatı 4 milyar dolar seviyesine çıkarak %40 oranında artış göstermiş, tekstil ve hazır giyim ihracatı ise 15 milyar doları geçmiştir. Aynı yıl içinde demir-çelik ihracatı %18 artışla 3.3 milyar dolar, kimyasal maddeler ihracatı da %24 civarında artışla 1.9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Tarımsal ürün ihracatı 2003 yılında, 5.3 milyar dolar olarak 2002 yılına göre %30 oranında artış göstermiştir. İhracat artışları alt gruplara bakıldığında da gözlenmiştir. İhracat, meyve sebze mamullerinde %25, hububat ve mamullerinde %37, hayvansal ve bitkisel yağlarda %16, tarımsal hammaddeler de %36 artmıştır. Madencilik ürünleri ihracatı da yine aynı yılda 2 milyar dolar seviyesine çıkarak %36'lık bir artış göstermiştir⁴⁷.

2006 yılında ihracatın ürün gruplarına göre dağılımına bakıldığında yine benzer sonuçları görmek mümkündür. Demir ve demir dışı metaller, sanayi ürünleri içerisinde önemli bir yer teşkil etmektedir ve ihracatı 4.1 milyar dolara ulaşarak %35.9 artmıştır. Otomotiv ana ve yan sanayi ihracatı 2005 yılında %20.3 oranında artış gösterirken, 2006 yılında 15.5 milyar dolar olarak genel artış ortalamasının üzerinde %22.9 oranına ulaşmıştır. Ayrıca %18.1 ile bu sektör toplam

⁴⁷ Türkiye İhracatının Gelişimi, 7.

ihracatımızdaki yerini almıştır. 2006 yılında tekstil ve hazır giyim sektörlerinin ihracat içindeki payı 19.6 milyar dolar olmuştur. Aynı yıl kimyevi maddeler ve mamulleri ihracatta 8.8 milyar dolar ile %10.2, tarımsal ürünler 9.8 milyar dolar ile %6.2’lik paya sahip olmuştur. Madencilik ürünleri ise bir önceki yıla göre 2.1 milyar dolar olarak 2006 yılı içinde %36.4 oranına ulaşmıştır⁴⁸.

2.2.3. Türk İhracatının Ülke Gruplarına Göre Dağılımı

Türkiye’nin ihracat performansı incelenirken, ülkenin dış ticaret ilişkisi içinde olduğu diğer ülkelerle olan durumunu da ortaya koymak gerekmektedir.

Türkiye, dış ticaretin büyük bölümünü Cumhuriyetin kuruluşunu izleyen yıllarda gelişmiş ülkelerle yapmıştır. Bu ülkelerden İngiltere % 18.6’ lık pay ile 1923 yılında en çok ihracat yapılan ülke olmuştur. Daha sonra % 17.9 ile İtalya, %12.4 ile Fransa, %9 ile Almanya, % 7.9 ile ABD gelmiştir⁴⁹.

Almanya’nın dış ticaretimizdeki payı 1930 yılından itibaren artış göstermiştir. 1932 yılında bu ticaret toplam dış ticaret içerisinde %25’lik bir paya sahipken, bu oran 1935–1938 yıllarında %46’ya yükselmiştir. İhracatta ise bu oran %15’den %44’e ulaşmıştır. Türkiye Almanya ile ikili ticaret anlaşması yaparak, yabancı paralar karşısında TL’nin değerinin yüksek tutulmasından dolayı karşılaşılan zorluklardan kurtulmuş, mallarını bu ülkeye daha kolay satmıştır⁵⁰. 1940–41 yıllarında, Almanya ile olan dış ticaretimizde siyasi nedenlerden kaynaklanan belirgin gerilemeler yaşanmıştır. Ancak 1942 yılından sonra ilişkiler yeniden güçlenmiştir. 1945 yılından sonra ABD, İngiltere ve diğer Batı Avrupa ülkelerinin Türkiye’nin dış ticaretinde önemi artmıştır.

1970 yılı ve sonrasındaki 10 yıllık dönem zarfında Türkiye’nin ihracatının önemli bir bölümü sanayileşmiş ülkeler ve özellikle Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ülkelerine yapılmıştır. 1970 yılında toplam ihracatın %73.01’lik bölümü OECD ülkelerine yapılırken, %50.04’lük bölümü AET ülkelerine yapılmıştır. Bu dönemde İslam ülkelerine yapılan ihracat toplam ihracatın ancak %2.98’ini oluşturmaktadır.

⁴⁸ age, 11.

⁴⁹ Cumhuriyet Döneminde Dış Ticaretimiz, 30.

⁵⁰ age, 31.

1982 yılına gelindiğinde ise bu oranlarda farklılaşmalar gözlenmiştir. Toplam ihracatın %44.48'i OECD ülkelerine yapılırken, İslam ülkelerine yapılan ihracatın payı %48.19'a yükselmiştir. Petrol fiyatlarının gerilemesiyle birlikte, İslam ülkelerine yapılan ihracatta azalış görülmüştür. 1991 yılında toplam ihracatın %20.1'i İslam ülkelerine, %65.14'ü ise OECD ülkelerine yapılmıştır.

AB ülkeleri OECD ülkeleri içinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu ülkeler Türk ihracatı için en önemli pazarlardan birini oluşturmaktadır. AB ülkelerine yapılan ihracat, 1970 yılında yapılan ihracatın %50'sini kapsamaktadır. Bu oran, dünya petrol fiyatlarındaki artışın da etkisiyle 1981 yılında %33, 1982 yılında da %31 seviyesine gerilemiştir. AB ülkelerinin payı 1983 yılından sonra Türkiye'nin ihracatında yeniden yükselişe geçmiştir. 1985 yılında bu pay %40 düzeyine ulaşmıştır. 1987'de %47.8, 1995'de %51.2, 1997'de ise %46.2 olarak gerçekleşmiştir.

1987–1988 döneminde temel mal gruplarının ihracatının ülke gruplarına göre dağılımı incelendiğinde; tekstil ve giyim sektöründeki malların ihracatının %72.17'lik bölümünün Avrupa Birliği ülkelerine, %13.69'unun diğer OECD ülkelerine, %10.37'lik bölümünün İslam ülkelerine, kalan %3.77'lik kısmın ise diğer ülkelere yapıldığı görülmektedir. Gıda mallarının ihracatında da benzer bir durum söz konusudur. Gıda ihracatının %36'sı Avrupa Birliği ülkelerine, %15.7'si OECD ülkelerine, %29.58'si İslam ülkelerine, %18.72'si ise diğer ülkelere yapılmıştır. Diğer yandan metal ve metal ürünlerinin ihracatında ilk sırada İslam ülkeleri yer alırken, onu diğer ülkeler, OECD ülkeleri ve Avrupa Birliği ülkeleri takip etmiştir.

1997 yılına gelindiğinde ihracatın ülke grupları arasındaki dağılımının fazla değişmediği görülmektedir. Almanya %20 ile ihracatta ilk sırayı alırken, onu %7.9 ile Rusya, %7.6 ile ABD, %5.7 ile İngiltere, %5.3 ile İtalya takip etmektedir. 1997 yılı ihracatı, ülke grupları baz alınarak incelendiğinde Avrupa Birliği ülkelerinin ihracatın %46.7'sini, OECD üyesi olmayan ülkelerin ise bu oranın %40.7'sini kapsadığı görülmektedir. Başka bir sınıflandırmaya göre, 1997 yılında yapılan ihracatın %15.2'lik kısmını İslam Konferansı Teşkilatı ülkeleri, %14.3'lük kısmını Karadeniz Ekonomik İşbirliği üyesi ülkeleri, %13.3'lük kısmını BDT üyesi ülkeleri,

%4.9'luk kısmını Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ülkeleri ve %3.4'lük kısmını Türk Cumhuriyetleri oluşturmaktadır⁵¹.

2000'li yıllarda da ihracat yapılan ülke profilinde fazla değişiklikler yaşanmamıştır. Bu dönemde Avrupa Birliği ülkeleri en önemli ihracat pazarını oluşturmuştur. Almanya, Rusya, ABD bu dönemde en yoğun olarak ihracat yapılan ülkeler arasında yer almıştır.

Tablo 2.3'ten de görüleceği üzere Almanya 2001 ve 2006 yıllarında ihracat yapılan ülkeler arasında ilk başta yer almaktadır. Almanya'nın toplam ihracat içerisindeki payı 2006'da gerileyerek %11.4 olarak gerçekleşmiştir. ABD, İtalya, İngiltere ve Fransa ilk 5'te yer alan diğer ülkelerdir. İngiltere'nin payı 2006 yılında artarak %8, İtalya'nın ise %7.9 olmuştur. 2001 yılında İsrail en çok ihracat yaptığımız ilk 10 ülke arasında yer alırken, 2006'da Irak ve Romanya, İsrail'in yerini almıştır.

Tablo 2.3: İhracatımızdaki İlk 10 Ülke

SIRA	2001			2006		
	Ülke	Değer (milyon \$)	Pay (%)	Ülke	Değer (milyon \$)	Pay (%)
1	ALMANYA	5.367	17,1	ALMANYA	9.673	11,4
2	A.B.D.	3.126	10,0	İNGİLTERE	6.811	8,0
3	İTALYA	2.342	7,5	İTALYA	6.748	7,9
4	İNGİLTERE	2.175	6,9	ABD	4.995	5,9
5	FRANSA	1.895	6,0	FRANSA	4.602	5,4
6	İSPANYA	950	3,0	İSPANYA	3.679	4,3
7	RUSYA FED.	924	2,9	RUSYA FED.	3.226	3,8
8	HOLLANDA	892	2,8	IRAK	2.567	3,0
9	KESİNLEŞMEMİŞ ÜLK	851	2,7	HOLLANDA	2.536	3,0
10	İSRAİL	805	2,6	ROMANYA	2.341	2,7

TÜİK

⁵¹ Özcan, age, 12.

3. TÜRK İMALAT SANAYİNİN YAPISAL ANALİZİ

Türkiye'nin ihracat performansı içerisinde sanayi sektörünün oldukça önemli bir rolü vardır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ihracat, tarım sektörüne dayalı bir yapı sergilerken, zaman içerisinde değişim göstererek sanayi sektörüne dayalı hale gelmiştir. İmalat sanayi, Türkiye'de sanayi sektörü içinde en önemli ve dinamik alt sektör olmuş, 1980–2001 yılları arasında sanayi sektöründe üretilen değerin %20'sini oluşturmuştur⁵². Temel ekonomik göstergeler itibariyle taşıdığı önemin yanı sıra imalat sanayi, ekonomide yaşanan yapısal dönüşümlerin hemen her dönem en temel ve dinamik unsuru olmuştur.

Bu bölüm kapsamında Türk imalat sanayinin gelişimi, üretimi ve yapısı ele alınacak, alt sektörleri ayrıntılı olarak incelenecek ve sektörün ihracat performansı ortaya konularak analiz edilecektir.

3.1. Türk İmalat Sanayinin Gelişimi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında hükümet sanayi sektörüne öncelik veren bir kalkınma stratejisi benimsemiş, özel girişim eliyle serbest piyasa şartlarında sanayileşmeyi gerçekleştirmeye yönelik adımlar atmıştır. Türkiye'de bu dönemde temelleri atılan sanayi, temel tüketim mallarının ithal ikamesine dayanan bir yapıya sahip olup, yerli tarımsal ve madensel hammaddeleri işlemeye yöneliktir. Sanayideki bu yapı, planlı dönemin başlangıcı olan 1963 yılına kadar geçen dönem zarfında büyük bir değişikliğe uğramamıştır.

Türkiye'de imalat sanayinin gelişimi uygulanan sanayileşme politikalarına bağlı olarak değişim göstermiştir. Bu bakımdan bu çalışma kapsamında imalat sanayinin gelişimi; 1963–1980 yıllarında uygulanan “**ithal ikameci sanayileşme politikaları**”

⁵² S.Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişim, Yapısal ve Sosyal Değişim**, 8. bs. (İstanbul: Beta Yayınları, 2004), 211.

ve 1980 yılından sonra uygulanan “**ihracata yönelik sanayileşme politikaları**” çerçevesinde incelenecektir.

3.1.1.İthal İkameci Sanayileşme Politikaları Dönemi

1963 yılından itibaren uygulanmaya başlanan “**ithal ikameci sanayileşme politikaları**” ile yerli sanayinin gelişmesi ve daha önce ithalatı yapılan malların yurt içinde üretiminin sağlanması hedeflenmiştir. İthal ikameci sanayileşme politikalarının ilk aşaması olarak tüketim mallarının yerli üretimi sağlanmıştır. Bu dönemde gıda, dokuma ve giyim sanayileri gelişmiş, üretim iç talebi karşılayacak düzeye ulaşmıştır⁵³. Birinci aşamanın gerçekleştirilmesinin ardından, dayanıklı tüketim mallarının üretimini sağlayan ikinci aşamaya geçilmiştir. 1960 sonrası dönemde, ara malların üretimi Kamu İktisadi Teşebbüsleri aracılığıyla yapılırken, özel kesim de tüketim ve dayanıklı tüketim mallarının üretimi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu dönemde uygulanan aşırı değerli kur politikası ile yerli sanayiciye yurtiçinde üretilmeyen yatırım ve ara malların ithalatında kolaylıklar sağlanmıştır.

1963–1980 döneminde uygulanan bu politikalar sonucunda sanayi sektörü büyürken, yapısında da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Sanayi sektöründe yaşanan bu yapısal değişiklikte, imalat sanayinde yaşanan gelişmelerin payı büyüktür. 1963–1978 yılları arasında sanayi sektöründe yaratılan gelirin %85’i imalat sanayinden kaynaklanmakta olup, bu sektörde çalışanlar, sanayi sektöründeki toplam istihdamın yaklaşık %90’ını oluşturmaktadırlar. Ayrıca toplam yatırımlar içinde kamu ve özel sektör tarafından yapılan imalat sanayi yatırımlarında artış görülmüş, gıda, içki, tütün, dokuma, giyim ve metal ana sanayi sektörlerinde de yatırım miktarlarında artış gözlenmiştir⁵⁴.

Tablo 3.1’den de görüleceği üzere 1963–1980 yılları arasında ara malların ve yatırım mallarının imalat sanayi içindeki payları artarken, tüketim mallarının payı azalmıştır. Ancak 1978 ve 1979 yıllarında, 1977 yılına oranla tüketim malları sektörünün payı artmış, ara ve yatırım mallarının payı azalmıştır. İlk üç planlı dönemdeki imalat

⁵³ Kepenek, Yentürk, **age**, 414.

⁵⁴ Mehmet Atalay, Mustafa Turhan, “Küreselleşme, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türk İmalat Sanayii”, **Planlama Dergisi**, Özel Sayı-DPT’nin Kuruluşunun 42. Yılı: 87, <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/atalaym.pdf>, [20.04.2008].

sanayi bileşimine bakılarak ara mal üreten sanayilerde önemli ölçüde ithal ikameciliğin sağlandığını söylemek mümkündür.

Tablo 3.1: İlk Üç Plan Döneminde İmalat Sanayinin Bileşimi

Üretim Alanı	1963	1967	1972	1977	1978	1979
Tüketim Malı Üreten Sanayiler	62	53	47	31	39,5	40,5
Ara Malı Üreten Sanayiler	28	35	39	50	42,8	41,7
Yatırım Malı Üreten Sanayiler	10	12	14	19	17,7	17,8
İmalat Sanayii Toplamı	100	100	100	100	100	100

DPT, Yeni Strateji ve Kalkınma Planı (1980, 142-143'den aktaran Karluk, 2004, 235)

İmalat sanayinde yaşanan yapısal değişim, kalkınma planlarının hedefleri doğrultusunda gerçekleşmiş olmasına rağmen, yatırım ve ara mal üreten sanayilerdeki gelişmeler hedeflerin altında kalmış, dayanıklı tüketim mallarında ise beklenenin üzerine çıkmıştır. Dayanıklı tüketim mallarının özel sektör tarafından üretilerek talebin bu mallara karşı artması ve çok karlı bir hale gelmesi ile beraber sektörde gelişmek için uygun ortamın oluşturulması ve ucuz KİT ürünlerinin verilmesi dayanıklı tüketim mallarındaki gelişmenin hedefler üzerinde olmasının başlıca nedenleridir. Tüketim malları üreten sanayilere verilen öneminin giderek azalması ekonomi içindeki sanayileşme seviyesinin yükseldiğini göstermiş olup, dışa bağımlılığın hem sanayi sektöründe hem de imalat sanayinde artmasını sağlamıştır⁵⁵.

İncelenen bu dönemde imalat sanayinde bir takım sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunların başında, mutlak korumanın ve iç rekabetteki esnekliğin neden olduğu, verimsiz ve uluslararası fiyatlardan daha yüksek fiyatlarla üretim yapan bir sanayinin ortaya çıkmış olması gelmektedir. Bu dönemde imalat sanayindeki ürünlerin tümü, satın alma gücü yükseltilmiş iç pazara yönelik olarak üretilmektedir. Uygulanan korumacı politikaların süreklilik göstereceği yönündeki beklentilerin bir sonucu olarak, verimlilik ve kaliteyi arttırmaya yönelik herhangi bir çaba gösterilmemiştir. Sadece iç pazara yönelik olarak ortaya çıkan sanayileşme, üretim ölçeğiyle ilgili sorunlar da yaratmıştır. İthal ikameci politikalarla kurulan pek çok üretim birimi maliyetleri azaltacak optimum ölçeğe ulaşamadığı için, düşük ölçekli üretimin neden olduğu yüksek fiyat ortamı imalat sanayinde önemli bir sorun olarak görülmüştür. Bu durumun bir sonucu olarak pek çok sektörde yapılan yatırımlar atıl olarak kalmıştır.

⁵⁵ Karluk, **age**, 235.

Belirli bir üretim seviyesi yakalanamadığı için teknoloji yoğun yatırımlar pahalı olarak kabul edilmiş, onun yerine emek yoğun yatırımlar ön plana çıkmıştır.

Türkiye’de bilinçsiz bir şekilde izlenen ithal ikame politikaları sonucunda negatif ithal ikamesine yol açılmıştır. Yani bir birimlik ithal ikamesi için, daha fazla ithalat yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu durumun sonucunda ithalata olan bağımlılık artmış, döviz sıkıntısı ortaya çıkmış, üretimde kapasite kullanım oranı yarıya inmiştir. Yanlış ithal ikame stratejisi ara ve yatırım mallarının üretim arzını arttıramadığı için, yeni kurulan sanayi dallarında ara malı ithalatı büyük boyutlara ulaşmıştır. Yapılan yeni yatırımlarla birlikte artan ithalat sonucunda döviz ihtiyacında artış yaşanmıştır. Tüm bu gelişmelerin ışığında, 1980 yılında ithal ikameci sanayileşme stratejisi terk edilerek ihracata yönelik sanayileşme politikalarına geçilmiştir.

3.1.2.İhracata Yönelik Sanayileşme Politikaları Dönemi

1980 yılından sonra hazırlanan plan ve programlarda sanayileşme ihracata dayalı kalkınmanın bir parçası olarak ele alınmıştır. Bu dönemde sanayinin dışa açılmasına önem verilmiş, ithalatta liberalizasyon çalışmaları yapılmıştır. İhracatı teşvik eden yeni politikalar sonucunda sanayiciler, iç piyasanın darlığından kurtularak dış piyasalara yönelmeye başlamışlardır. Dış pazarlara yönelik olarak üretim yapılmaya başlanmasıyla birlikte kapasite kullanım oranlarında artış kaydedilmiş, üretim tesislerinin ölçeklerinin genişletilmesi için çalışmalar yapılmış, yeni yatırımlara gidilmiştir. Tüm bunların sonucunda sanayi ürünlerinin üretimi ve ihracatı hızla artmıştır. Bu artış daha çok imalat sanayi ürünlerinde yoğunlaşmıştır. Bu dönemde uygulanan teşvik politikaları sonucunda ilk yıllarda imalat sanayinin ihracatında olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Ancak ihracatın parasal desteklerle teşvik edilmesi yapay bir rekabet gücü oluşturmaktan öteye gidememiştir.

1980 yılından sonra ihracatta yaşanan artış; üretimde yaşanan yeni gelişmelerden çok, mevcut kapasitenin daha etkin bir biçimde kullanılması ve ihraç edilen ürünlerin fiyatlarının düşürülmesi yoluyla sağlanmıştır⁵⁶. Bu durumun ortaya çıkmasında; 1980 yılından sonra yaşanan yüksek enflasyon nedeniyle sanayi dışı faaliyetlerin daha

⁵⁶ Kepenek, Yentürk, **age**, 417.

karlı hale gelmesi ve neticede büyük sanayi yatırımlarına yeterince ağırlık verilmemesi etkili olmuştur⁵⁷.

Bu dönem sonunda, imalat sanayinde tüketim mallarının üretiminin payında düşüş yaşanırken, ara ve yatırım mallarının payında artış gözlenmiştir. Tüketim malları içerisinde en önemli payı %20 ile gıda sanayi alırken, ara mallar içerisinde petrol ürünleri imalat sanayinin %10'luk bölümünü oluşturmuştur. Yatırım malları içerisinde ise en büyük payı %15 ile madeni eşya sanayi almıştır.

1990'lı yıllarda Türkiye'de dış finansal serbestliğe geçilmiştir. 1989 yılından sonra uygulanmaya başlanan dış finansal serbestliğin imalat sanayi üzerinde birtakım olumsuz etkileri ortaya çıkmıştır. Kamu hesaplarındaki bozulmalar nedeniyle kamu alt yapı yatırımlarının durması, faiz oranlarının hızla yükselerek imalat sanayine yapılacak yatırımları olumsuz olarak etkilemesi, yüksek enflasyonla sonuçlanan dengesizliklerin ortaya çıkması ve TL'nin değerlenmesi nedeniyle imalat sanayinin rekabet gücünün azalması bu olumsuz etkiler arasında sayılabilmektedir.

1994 yılında yaşanan ekonomik kriz ve devalüasyonun ardından Türkiye'nin ihracatında artış görülmüştür. İmalat sanayinin üretiminde görülen hızlı artış eğilimi 1998 yılının ikinci çeyreğine kadar devam etmiştir. Bu dönemde imalat sanayi ihracatının GSMH içindeki payı ilk kez %10'un üzerine çıkmıştır. 1994 ekonomik krizinden sonra imalat sanayinin yapısı, 1980 yılında görülen yapıyla benzer özellikler taşımaktadır. İmalat sanayinde yüksek oranda ihracat, düşük yatırım ve katma değer artışı bir arada görülmektedir. Zayıf sanayileşmenin etkisinin devam ettiği söylenebilir.

Bu dönemde imalat sanayini etkileyen en önemli gelişme; AB ile 1 Ocak 1996 tarihinde Gümrük Birliğinin gerçekleştirilmesi ve buna paralel olarak Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT) ile birliğin yetki alanına giren ürünleri kapsayan bir serbest ticaret anlaşmasının imzalanmış olmasıdır. Bu çerçevede, ithalattan alınan vergi ve fonlar azaltılmış, ithalatta gözetim ve korunma önlemlerine, kota uygulamalarına, dahilde ve hariçte işleme rejimine, haksız ticari uygulamalara, tekstil ürünleri ithalatına ilişkin çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. AB'ye tam üyelik sürecinde atılan bu adım sonrasında sanayinin dış rekabete açılması konusunda büyük bir aşama

⁵⁷ Karluk, age, 238.

kaydedilmiştir. Gümrük Birliğinin yürürlüğe girmesinin ardından Türkiye, çeşitli ülkelerle sanayi ürünlerini de kapsayan Serbest Ticaret Anlaşmaları imzalamıştır.

1997 yılında Güneydoğu Asya ülkelerinde, 1998 yılında da Rusya’da ortaya çıkan krizler sonucunda imalat sanayi üretim artış hızında gerilemeler yaşanmıştır. Dünyada yaşanan küresel krizin etkileri ve finansman sorunları devam ederken 1999 yılında Marmara Bölgesinde yaşanan deprem imalat sanayini olumsuz olarak etkilemiştir. Sanayi kuruluşlarının büyük bölümünün bu bölgede bulunması, depremin yol açtığı hasarı daha da arttırmıştır. Deprem sonrasında imalat sanayi işyerlerinde bina, makine-teçhizat, mamul ve yarı mamul stok kaybı, işgücü eksilmesi gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca üretime ara verilen tesislerde üretim kaybı yaşanmış, ihracatta gerileme görülmüştür. 2000 yılıyla birlikte Marmara depreminin ekonomi üzerinde yarattığı olumsuz etkilerde toparlanma başlamıştır. İmalat sanayindeki üretimin yeniden artış trendini yakaladığı gözlenmektedir. Buna paralel olarak imalat sanayi üretimi 2000 yılında %5.9 oranında artış göstermiştir.

1990’lı yıllarla birlikte başlanan finansal serbestlik politikalarının uygulanmasına 2000’li yıllarda da devam edilmiştir. Bu dönemde yine faiz oranları ve döviz kurlarında görülen istikrarsızlıklar imalat sanayi yatırımları üzerinde olumsuz etkilerini göstermeye devam etmiştir. 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasında görülen devalüasyon, düşük ücret ve verimlilik artışı ihracatın bu dönemde artmasına sebep olmuştur. 2001 yılında ortaya çıkan bu gelişmeler sonucunda, Türk imalat sanayinin performansında önemli bir kırılma görülmüştür. Bu kırılma ile birlikte imalat sanayindeki dönüşüm süreci başlamıştır.

2002 yılının birinci çeyreğinden itibaren piyasalardaki olumsuz hava dağılmış, güven ortamı yeniden oluşmaya başlamıştır. Faiz ve enflasyon oranları düşüş trendine girerken döviz kurunda görülen dalgalanma da azalmıştır. İmalat sanayi bu yıldan itibaren özel sektör ağırlıklı istikrarlı bir büyüme sürecine girmiştir. 2002 yılının Mart ayından itibaren imalat sanayi üretimi ve kapasite kullanım oranı hızla artmaya başlamıştır. Üretimde görülen artışa bağlı olarak ara malları ithalatı ve talebin canlanmasıyla da tüketim mallarının ithalatı yeniden artış göstermiştir. İhracatta ise artış eğilimi devam etmiştir. Bu gelişmeler sonucunda 2002 yılında, 2000 yılındaki imalat sanayi üretim endeksi seviyesi aşılmıştır.

Faiz ve enflasyon oranlarındaki düşüş eğilimi 2003 ve 2004 yıllarında da devam etmiş, bu da yurt içindeki taleplerin artmasına neden olmuştur. TL'nin reel olarak değer kazanmasına rağmen ihracatta ve üretimde önemli artışlar kaydedilmiştir. Ekonomik ortamla ilgili beklentilerin olumluya dönüşmesi sonucunda özel kesim yatırım eğilimi genel bir artış sürecine girerken; yatırımlarda ve ihracatta yaşanan artışın ithalat gereğini büyütmesi ve reel döviz kurunun düşmesi ithalatta artışlara yol açmıştır. Ancak 2005 yılında, imalat sanayi üretim, ihracat ve ithalatındaki yüksek artışların hız kestiği gözlenmiş olup, bu çerçevede kapasite kullanım oranında gerileme yaşanmıştır⁵⁸.

3.2. İmalat Sanayinin Üretimi ve Yapısı

Türkiye'de yaşanan ekonomik gelişmeye paralel olarak imalat sanayinde de değişimler ortaya çıkmıştır. Tüketim esnekliği yüksek olan imalat mallarını üreten sektörlerde hızlı bir gelişme yaşanmıştır. Bu sektörlerden elde edilen gelir miktarı arttıkça talep canlanmış ve sonuç olarak yatırımlar artmıştır. Cam, seramik, çimento, kağıt, lastik, plastik ve petrol ürünlerinin üretildiği sektörlerde tüketim esneklikleri 1'den büyük olmasına rağmen yine de madeni eşya, makine ve taşıt araçlarının üretildiği sektörlerdeki tüketim esnekliklerinden düşüktür⁵⁹. Bir sanayi dalının gelişimi, sadece iç esneklik katsayılarına değil aynı zamanda dış talebin gelir esnekliğine, yatırım ve ihracat teşviklerine de bağlıdır.

İmalat sanayinin yapısında, hükümet tarafından uygulanan sanayileşme politikalarına bağlı olarak değişimler yaşanmıştır. 1980 yılından sonra izlenen yeni sanayileşme stratejisi kapsamında ihracata yönelik sanayileşme politikaları uygulanmış, bunun neticesinde de sanayi sektöründe hızlı bir büyüme görülmüştür.

⁵⁸ Devlet Planlama Teşkilatı, **Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler - Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2005 Yılı Programı Destek Çalışmaları**, (Ankara, 2006), 35.

⁵⁹ Karluk, **age**, 240.

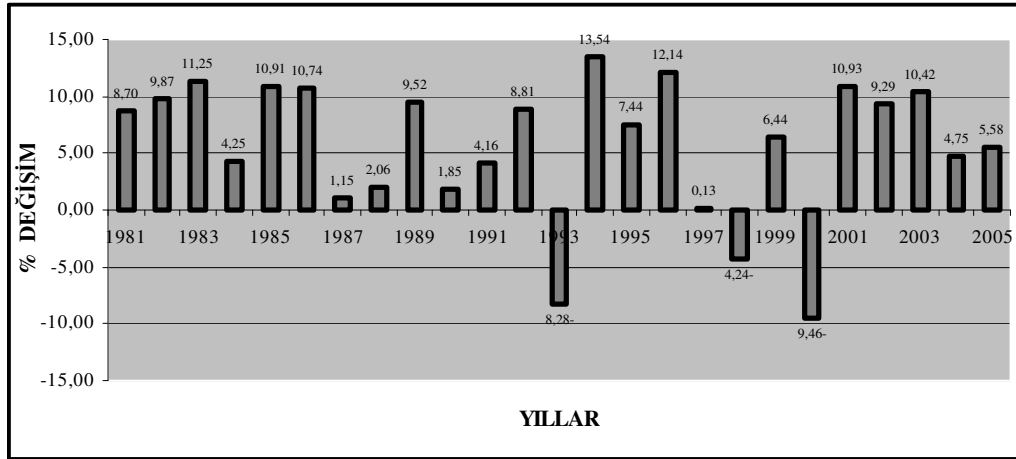
Tablo 3.2: İmalat Sanayi Üretim Endeksi (1997=100)

	KAMU	ÖZEL	TOPLAM		KAMU	ÖZEL	TOPLAM
1981-1	54,3	27,5	33,8	1994-1	90,6	68,9	73,6
2	46,7	30,5	34,1	2	95,0	59,8	67,5
3	52,9	31,5	36,5	3	99,2	65,7	72,9
4	55,8	33,8	39,2	4	99,0	72,3	78,4
1982-1	55,8	29,3	35,5	1995-1	86,2	70,3	73,7
2	53,5	32,5	37,3	2	93,2	79,3	82,4
3	61,9	30,3	38,4	3	100,3	83,9	87,5
4	68,8	36,4	44,9	4	98,2	85,5	88,4
1983-1	67,5	31,3	39,9	1996-1	91,3	78,1	80,9
2	60,9	35,8	41,7	2	92,8	86,8	88,2
3	64,9	33,8	41,6	3	96,1	89,5	91,1
4	71,0	40,5	48,3	4	108,9	92,8	96,5
1984-1	70,5	37,9	45,4	1997-1	93,8	88,2	89,4
2	66,3	39,6	45,8	2	96,5	98,9	98,4
3	71,7	37,1	45,8	3	100,8	104,4	103,6
4	79,5	45,2	53,8	4	108,9	108,5	108,6
1985-1	63,6	38,4	44,1	1998-1	91,4	97,3	96,1
2	68,4	41,2	47,6	2	95,8	101,2	100,1
3	70,9	43,9	50,1	3	106,6	102,5	103,4
4	79,2	50,5	57,1	4	108,8	98,8	100,9
1986-1	68,6	44,6	49,8	1999-1	94,7	84,6	86,7
2	71,7	47,5	53,0	2	103,0	100,0	100,6
3	79,3	49,0	56,0	3	91,2	97,9	96,5
4	86,7	54,0	61,8	4	94,0	101,2	99,7
1987-1	77,2	47,5	54,2	2000-1	80,6	91,1	88,9
2	82,7	52,0	59,0	2	84,0	111,2	105,5
3	86,0	51,5	59,5	3	89,7	112,1	107,4
4	103,4	61,4	71,6	4	104,5	106,9	106,4
1988-1	89,9	54,2	62,4	2001-1	86,2	89,1	88,5
2	88,7	52,2	60,7	2	85,4	94,3	92,4
3	87,5	51,1	59,6	3	89,6	97,7	96,0
4	91,5	55,6	64,4	4	97,1	91,5	92,7
1989-1	86,3	51,0	59,2	2002-1	88,2	92,4	91,5
2	76,6	55,8	60,3	2	91,7	108,7	105,1
3	85,4	57,9	64,0	3	97,8	109,5	107,1
4	89,1	62,4	68,7	4	97,5	108,6	106,3
1990-1	85,4	59,9	65,6	2003-1	91,1	103,9	101,2
2	86,1	60,5	66,1	2	92,4	115,3	110,5
3	89,7	64,0	69,6	3	100,4	123,0	118,3
4	94,5	68,9	74,9	4	99,4	123,1	118,1
1991-1	84,8	56,2	62,8	2004-1	92,1	118,9	113,3
2	85,5	62,4	67,4	2	94,0	138,9	129,5
3	94,5	68,5	74,1	3	96,6	137,0	128,6
4	96,7	71,0	77,0	4	99,4	129,8	123,4
1992-1	83,7	64,6	68,7	2005-1	87,9	128,0	119,6
2	88,6	64,9	70,0	2	98,1	141,4	132,3
3	96,2	70,3	75,9	3	100,7	142,6	133,9
4	96,9	72,9	78,4	4	101,5	140,7	132,5
1993-1	85,9	65,4	69,8	2006-1	82,8	133,5	122,9
2	92,0	75,6	79,1	2	104,0	153,3	143,0
3	99,5	78,9	83,4	3	107,1	149,5	140,7
4	96,8	83,5	86,5	4	107,4	149,2	140,4

TÜİK, www.tuik.gov.tr, [15.04.2008].

Tablo 3.2’de 1981–2006 yıllarına ait 3’er aylık dönemlere ilişkin imalat sanayi üretim endeksi verileri yer almaktadır. Kamu sektörü ve özel sektöre ilişkin endeks bilgileri tablodan görülmektedir.

1981–1990 yılları arasında sanayi sektörü ortalama %7 oranında büyümüştür. İmalat sanayinde görülen büyüme ise biraz daha fazla olmuştur. Sanayi sektörünün büyüme trendinde görülen dalgalanma, imalat sanayi için de söz konusudur. Söz konusu dönemde imalat sanayinin büyümesinde %13.9 ile %-7.6 arasında bir değişim gözlenmektedir. Şekil 3.1’de 1980–2005 yılları arasındaki imalat sanayi yıllık üretim artış hızının seyri yer almaktadır. Buradan da görüleceği üzere imalat sanayinin büyümesinde oldukça dalgalı bir hareket söz konusudur. 1981–2000 yılları arasındaki 19 yıllık dönemde %6.2 artan imalat sanayi üretimi yaşanan krizlerle birlikte gerilemiştir. Kriz dönemlerinde imalat sanayinde yaşanan gerileme grafikten de rahatlıkla görülmektedir. 1994 yılında yaşanan kriz sonucunda, imalat sanayi üretiminde %8.28 oranında, 1999 depremiyle %4.24 oranında, 2001 kriziyle ise %9.46 oranında gerileme yaşanmıştır. 2002–2005 yılları arasında ise ortalama olarak %8.85’lik bir artış kaydedilmiş olup, aynı dönemde GSMH’da yer alan %7.2’lik ortalama büyümeden de yüksektir.

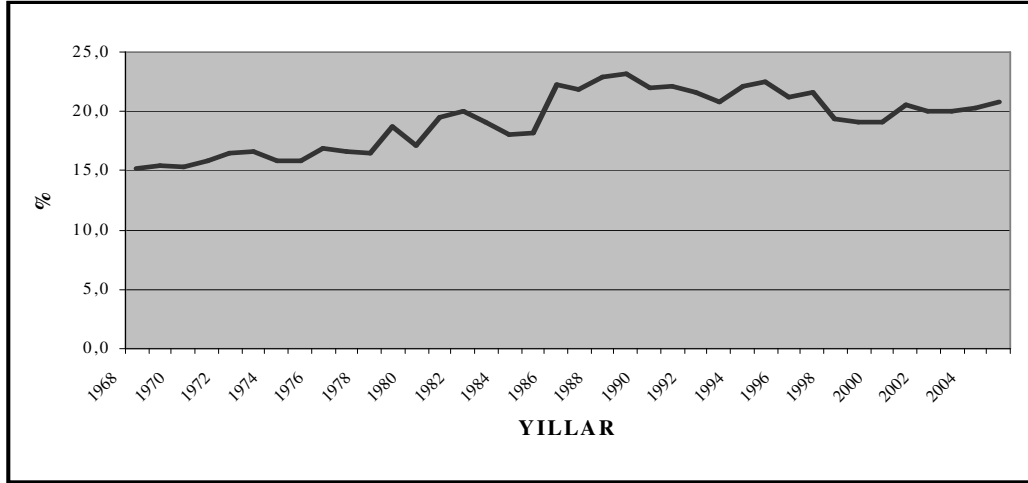

Şekil 3.1: İmalat Sanayi Üretimi Artış Hızı (yıllık)

TÜİK tarafından yayınlanan imalat sanayi üretim endeksi verisinden hareketle, üç aylık sanayi üretim endeksinin 4 çeyreğe ilişkin ortalaması hesaplanarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

2002–2005 döneminde yıllık üretim artışındaki istikrar ve ortalama üretim artışındaki farklılık incelenen bu iki dönem arasında ayırt edici faktör olarak yer almaktadır⁶⁰. Buradan şu sonuca ulaşmak mümkündür: yıllık imalat sanayi üretim artışları 1981–2001 yılları arasında dalgalı bir seyir izlemesine rağmen, 2001 yılından sonra hem yüksek hem de göreceli olarak istikrarlı bir seyir takip etmiştir.

Zamanla sanayi sektörünün GSYİH içindeki payı yükselmiştir. 1980 yılında GSYİH'daki sanayi sektörü payı %25 iken, bu oran 1997 yılında %25.5 olarak gerçekleşmiştir. Bu da, Gümrük Birliği gerçekleştirdiğimiz AB ülkelerinde görülen genel eğilime çok yakındır. İzlenen politikalara uygun olarak sanayi sektörünün GSYİH içindeki payının artması oldukça önemli bir gelişmedir⁶¹.

Şekil 3.2: İmalat Sanayinin GSYİH İçindeki Payı

TÜİK verilerinden hareketle tarafımızdan hazırlanmıştır.

İmalat sanayinin GSYİH içindeki payının yıllar içindeki seyri Şekil 3.2'den görülebilmektedir. Uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikaları süresince, imalat sanayinin GSYİH içindeki payı 1970 yılında %15.3'ten 1980 yılında %17.1'e yükselmiştir. 1980 yılında uygulanmaya başlanan ihracata yönelik sanayileşme politikaları ile birlikte, imalat sanayinin ulusal gelir içindeki payında artış

⁶⁰ Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. , **Küreselleşme Sürecinde Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Sektörel Yapıdaki Dönüşüm Üzerine Bir İnceleme**, (Eylül 2007), 30, http://www.vakifbank.com/dokumanlar/earastirma/Kuresellesme_Surecinde_Dunya.pdf, [28.04.2008]

⁶¹ Karluk, **age**, 240.

gözlenmiştir. Bu artış, sektörün ihracat artış hızının altında kalmıştır. Şekil 3.2’den de görüleceği üzere, 1980’li yılların ikinci yarısında imalat sanayinin ulusal gelir içindeki payı %20’lerin üzerine çıkmıştır. 1990’lı yılların ilk yarısında ise uluslararası finansal serbestlik uygulamalarının da etkisiyle ihracat azalırken, ithalat artışı görülmüş ve bunun sonucunda imalat sanayinin payında düşüş yaşanmıştır. 1994 krizi öncesinde imalat sanayinin payı %20.8’e gerilemiştir. 1994 yılında yaşanan devalüasyonun etkisiyle %22 olarak gerçekleşen bu oran, 1998 yılında başlayan ekonomik daralma neticesinde %19.4’e gerilemiştir. 2000 ve 2001 yıllarındaki krizlerle birlikte imalat sanayinin GSYİH’deki payının artış eğilimi kesintiye uğrayarak %19.2 olarak gerçekleşmiştir. 2005 yılında %20.8; 2006 yılında ise imalat sanayinin payı %21.1 düzeyine ulaşmıştır. İmalat sanayinin GSYİH’deki payı ticaret ve ulaştırma gibi alt sektörlerle de yaptığı katkılar göz önünde bulundurulduğunda oldukça büyüktür⁶².

İmalat sanayi katma değerinin kamu ve özel kesim arasındaki dağılımı incelendiğinde; 1975 yılından önce kamu kesiminin katma değerinin %50 düzeyinde olduğu, 1980 yılından sonra uygulanan sanayileşme politikaları ile birlikte yaklaşık %30’a düştüğü görülmektedir. 2000 yılına gelindiğinde ise kamu kesiminin katma değer içindeki payı %22, özel kesimin payı ise %78 olarak gerçekleşmiştir.

İmalat sanayinin incelenmesi kapsamında, bu sektördeki yatırımların zaman içerisinde izlediği seyir de dikkate alınmalıdır. Sanayileşme içinde özel sektöre verilen önem, 1980 yılından sonra takip edilen politikanın ana özelliğidir. Özel, yerli ve yabancı sermayeye satılan kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi ile imalat sanayinin özel girişimciliğe dayandırılması esas olarak kabul edilmiştir⁶³.

Şekil 3.3’te imalat sanayi yatırımlarının toplam yatırımlar içerisindeki payının yıllar itibarıyla izlediği seyir yer almaktadır. Buna göre, 1970’li yılların ikinci yarısından sonra imalat sanayi yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payında ciddi bir düşüş dikkati çekmektedir. 1963–1979 yılları arasında imalat sanayinin toplam yatırımlar içindeki payı ortalama olarak %34.8 iken; 1980–1989 yılları arasında %23’e gerilemiştir. 1990 yılından sonra görece bir istikrara kavuşan imalat sanayi yatırımları, 2000 yılından itibaren yeniden artmaya başlamıştır. Bu da imalat

⁶² Küreselleşme Sürecinde Dünya, 31.

⁶³ Karluk, *age*, 244.

sanayinde görülen bu büyümenin verimlilik artışı ile doğru orantılı olduğunu göstermektedir. İmalat sanayi yatırımlarında görülen bu artışın bir diğer nedeni ise özel sektör yatırımlarındaki artışlardır. 2001 yılı itibariyle toplam imalat sanayi yatırımlarının %95.5'ini özel sektör yatırımları oluştururken, %4.5'ini de kamu sektörü yatırımları oluşturmaktadır. 2006 yılı sonu itibariyle kamunun payı %1'e gerilemiştir. Yine bu dönemde, imalat sanayindeki doğrudan yabancı sermaye girişinde de artış yaşanmıştır. 2005 yılında imalat sanayindeki doğrudan yabancı sermaye girişi 0.8 milyar \$ iken, 2006 yılında bu rakam 1.9 milyar \$'a ulaşmıştır. Yapılan bu yatırımlar daha çok gıda ve kimya sektörlerinde yoğunlaşmıştır.

Şekil 3.3: İmalat Sanayi Yatırımlarının Toplam Yatırımlar İçindeki Payı

Küreselleşme Sürecinde Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Sektörel Yapıdaki Dönüşüm Üzerine Bir İnceleme, 28.

İmalat sanayinde yapılan yatırımlar çerçevesinde son olarak bu sektörde yapılan yatırımların sabit sermaye yatırımları içindeki payı ele alınacaktır. 1963 yılında imalat sanayi sektöründe yapılan yatırımların toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payı %38.5 olarak gerçekleşmiştir. 1978 yılında bu oran %31.1 iken 1980 yılında 28.5, 1988 yılında ise %16.1'e gerilemiştir. Tablo 3.3'ten de görüleceği üzere 1980 ve 1990'lı yıllarda bu sektöre yapılan yatırımların sabit sermaye yatırımları içindeki payı giderek azalmıştır.

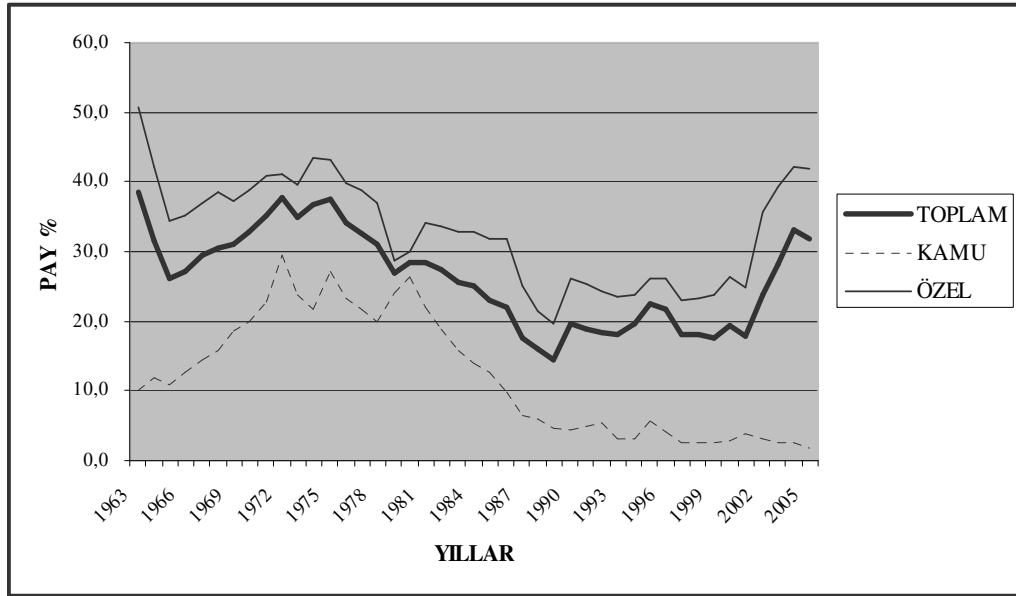
Tablo 3.3: İmalat Sanayinin Sabit Sermaye Yatırımlarından Aldığı Pay

YILLAR	TOPLAM	KAMU	ÖZEL
1963	38,5	10,2	50,7
1964	31,5	11,9	42,1
1965	26,2	10,9	34,3
1966	27,1	12,6	35,1
1967	29,4	14,4	37,0
1968	30,5	15,7	38,4
1969	31,1	18,5	37,3
1970	32,7	19,8	38,8
1971	35,3	22,7	40,9
1972	37,9	29,6	41,2
1973	35,0	23,8	39,5
1974	36,7	21,8	43,5
1975	37,6	27,2	43,3
1976	34,1	23,3	39,8
1977	32,5	21,6	38,9
1978	31,1	19,8	36,9
1979	27,0	24,1	28,7
1980	28,5	26,3	30,0
1981	28,6	21,9	34,1
1982	27,3	18,9	33,6
1983	25,5	15,8	32,9
1984	25,0	14,0	32,9
1985	23,1	12,6	31,9
1986	22,0	9,8	31,8
1987	17,6	6,5	25,2
1988	16,1	5,9	21,4
1989	14,6	4,5	19,6
1990	19,5	4,5	26,2
1991	18,9	5,0	25,3
1992	18,4	5,4	24,3
1993	18,0	3,2	23,6
1994	19,6	3,1	23,8
1995	22,6	5,7	26,2
1996	21,6	4,1	26,1
1997	18,2	2,5	22,9
1998	18,0	2,7	23,4
1999	17,5	2,6	23,8
2000	19,4	2,9	26,5
2001	17,7	4,0	24,8
2002	23,8	3,2	35,6
2003	28,2	2,6	39,2
2004	33,2	2,7	42,2
2005	31,9	1,7	42,0

DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950–2006’dan derlenmiştir.

1980’li yıllarda imalat sanayi yatırımlarında görülen bu düşüş, gerek özel kesim, gerekse kamu kesimi yatırımlarından etkilenmektedir. Bu dönemde imalat sektörünün kamu kesimi sabit sermaye yatırımlarından aldığı pay giderek

azalmaktadır. Yine bu dönemde imalat sanayinin özel kesim yatırımları içindeki payında da düşüş gözlenmektedir. 1981’de imalatın payı %34.1 iken 1989’da 19.6’ya gerilemiştir. Bu gerilemede spekülative para piyasalarının rolünün artması, sıcak para girişine dayanan devlet politikaları, yüksek faizler ve teşvik sisteminde yapılan yanlışlar etkili olmuştur. 1990’lı yıllarda imalat sanayi yatırım oranlarında görülen genel düşüş eğilimi 1995 ve 1996 yılları dışında devam etmiştir. 2001 yılında imalat sanayi yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımlarından aldığı pay en düşük seviyesi olan %17.1’e gerilemiştir. Krizin atlatılmasının ardından uygulanan politikalarla birlikte imalat sanayi yatırımlarının payı 2002 yılında %23.8, 2003 yılında %28.2, 2004 yılında %33.2, 2005 yılında ise %31.9 olarak kaydedilmiştir.

Şekil 3.4: İmalat Sanayi Yatırımlarının Payları, 1963–2005

DPT verilerinden hareketle tarafımızdan hazırlanmıştır.

3.3.İmalat Sanayinin Alt Sektörleri

Bu bölüm kapsamında imalat sanayinin alt sektörleri incelenecektir. Bu inceleme, **“Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması”** sistemi (International Standard Industrial Classification-*ISIC* Rev 3) kullanılarak

yapılacaktır. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde de aynı sınıflandırma sistemi kullanılacağı için, burada öncelikle ISIC Rev 3 sistemine göre 2 digitli İmalat Sanayi Sınıflandırmasına yer verilecektir..

Tablo 3.4: İmalat Sanayi Sınıflandırması (ISIC Rev 3'e göre)

D	İMALAT SANAYİ
15	Gıda Ürünleri ve İçecek
16	Tütün Ürünleri
17	Tekstil Ürünleri
18	Giyim Eşyası
19	Dabaklanmış Deri, Bavul, El Çantası, Saraciye ve Ayakkabı
20	Ağaç ve Mantar Ürünleri (Mobilya Hariç); Hasır Vb. Örülerek Yapılan Maddeler
21	Kağıt ve Kağıt Ürünleri
22	Basım ve Yayımlar; Plak, Kaset Vb.
23	Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri ve Nükleer Yakıtlar
24	Kimyasal Madde ve Ürünler
25	Plastik ve Kauçuk Ürünleri
26	Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünler
27	Ana Metal Sanayi
28	Metal Eşya Sanayi (Makine ve Teçhizatı Hariç)
29	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Teçhizat
30	Büro, Muhasebe ve Bilgi İşleme Makineleri
31	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Elektrikli Makine ve Cihazlar
32	Radyo, Televizyon, Haberleşme Teçhizatı ve Cihazları
33	Tıbbi Aletler; Hassas Optik Aletler ve Saat
34	Motorlu Kara Taşıtı ve Römorklar
35	Diğer Ulaşım Araçları
36	Mobilya ve Başka Yerde Sınıflandırılmamış Diğer Ürünler
37	Yeniden Değerlendirme

DİE, İmalat Sanayi İstatistikleri, 2001'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 3.5: İmalat Sanayi Üretim Endeksi, 1987–2005 (1997 =100)

YILLAR	ISIC KODLARI										
	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
1987	71,9	46,7	75,2	116,9	88,1	60,0	70,0	136,9	79,2	68,0	46,5
1988	72,2	50,4	76,7	113,0	69,7	56,4	69,0	127,1	82,8	63,3	47,0
1989	74,0	52,5	77,8	105,3	85,4	59,1	69,3	110,4	77,8	69,2	46,4
1990	75,6	52,3	78,9	103,9	86,8	70,4	78,5	135,2	81,0	72,6	42,7
1991	80,9	63,2	70,8	98,1	85,2	67,8	69,6	122,0	79,4	71,2	56,3
1992	80,8	58,4	74,7	86,9	89,7	68,3	83,1	102,4	83,0	69,8	57,1
1993	84,1	64,1	75,4	83,6	90,2	67,8	86,4	131,7	89,9	73,2	61,7
1994	84,0	73,7	74,7	73,5	79,8	63,8	90,8	102,6	89,8	67,0	54,4
1995	84,5	85,8	83,7	94,9	83,5	74,1	93,3	118,6	98,8	79,2	75,1
1996	92,6	93,0	92,0	98,9	94,2	68,2	91,9	111,6	95,8	87,3	81,1
1997	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1998	100,8	109,4	93,6	106,7	85,8	95,0	100,4	91,9	102,1	100,3	103,9
1999	100,4	104,0	87,0	102,0	86,6	99,7	95,9	89,9	98,0	101,8	98,1
2000	104,1	112,4	95,7	108,7	92,4	115,0	87,6	108,8	86,8	111,0	112,5
2001	101,7	115,2	90,9	105,3	73,1	98,3	83,8	84,2	92,0	97,0	109,2
2002	104,6	121,7	102,3	108,8	84,1	116,1	101,1	77,1	100,4	110,8	122,7
2003	112,6	116,0	104,4	110,7	82,8	114,1	110,9	96,1	103,5	120,5	141,9
2004	112,1	91,4	102,9	114,6	92,5	133,7	113,6	128,8	98,7	139,9	160,0
2005	119,0	103,5	90,7	100,4	75,0	154,9	119,1	129,9	98,6	148,6	191,6

YILLAR	ISIC KODLARI										
	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36
1987	58,8	65,2	88,4	61,5	34,0	43,4	31,8	81,0	39,8	73,9	63,9
1988	60,8	65,0	83,5	56,4	24,6	38,5	22,6	76,8	41,3	48,4	62,6
1989	63,4	63,8	88,6	48,1	26,7	39,3	24,9	61,2	38,1	48,0	65,4
1990	64,2	76,5	101,9	60,2	47,9	52,2	44,2	74,6	52,8	56,9	77,0
1991	67,2	69,9	97,0	59,0	67,7	55,1	61,4	85,1	57,3	56,4	65,4
1992	73,6	73,7	87,0	59,2	57,1	59,8	51,7	83,7	75,4	89,4	70,5
1993	78,4	84,2	93,9	73,4	54,4	66,6	50,5	96,8	94,8	105,1	81,4
1994	75,4	79,6	70,7	59,3	41,1	56,3	40,8	84,2	54,3	80,4	60,3
1995	84,4	84,7	83,6	71,6	45,3	75,7	43,0	82,4	71,2	126,1	74,6
1996	88,8	91,2	93,2	81,6	63,3	91,2	62,0	85,8	80,1	95,6	92,7
1997	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1998	106,8	100,5	88,4	97,4	103,2	91,4	124,6	90,0	96,3	97,3	123,6
1999	100,5	98,7	87,1	86,6	286,3	86,3	134,1	77,5	78,4	60,9	138,1
2000	108,2	102,4	85,4	92,4	144,2	90,3	163,8	77,5	115,9	47,9	165,1
2001	92,0	97,3	74,1	73,5	54,6	75,6	149,0	55,9	63,5	77,2	148,5
2002	102,0	107,1	74,5	89,2	81,0	82,1	225,2	63,9	80,7	85,3	131,6
2003	112,2	119,8	76,9	109,2	89,0	86,6	269,0	61,2	119,1	52,3	123,1
2004	122,5	133,7	84,1	143,1	159,6	82,6	363,0	69,1	182,6	53,6	118,6
2005	135,0	138,2	111,0	144,8	196,8	96,8	380,3	95,3	200,2	49,7	166,4

DİE - İstatistik Göstergeler, 1923–2002 ve www.tuik.gov.tr, [10.05.2008]’den derlenmiştir.

Tablo 3.5'te ISIC Rev 3 sistemine göre imalat sanayinin alt sektörlerine ilişkin sanayi üretim endeksi verileri yer almaktadır. İmalat sanayinin üretim yapısında meydana gelen değişim bu verilerden de görülmektedir. 2001 yılında yaşanan kriz sonucunda tüm sektörlerdeki sanayi üretimi gerilemiştir. Büro, muhasebe ve bilgi işleme makineleri (ISIC 30) %62, motorlu kara taşıt ve römorklar (ISIC 34) %45 ile gerilemenin en çok yaşandığı sektörler arasında sayılmaktadır. 2004 yılında ise üretimin en fazla arttığı sektörler; ağaç ürünleri (ISIC 20), basım ve yayın (ISIC 22), kimyasal maddeler (ISIC 24), ana metal sanayi (ISIC 27), makine (ISIC 29), büro muhasebe ve bilgi işleme makineleri (ISIC 30), elektronik (ISIC 31) ve otomotiv (ISIC 34) olmuştur. Tütün ürünleri (ISIC 16), tekstil (ISIC 17), petrol ürünleri (ISIC 23) ve elektrikli makine (ISIC 31) üretiminde azalmalar dikkat çekmektedir. 2005 yılında ise tekstil ürünleri (ISIC 17), giyim eşyası (ISIC 18), deri (ISIC 19), diğer ulaşım araçları (ISIC 35) sektörlerinde gerilemeler yaşanırken; ağaç ürünleri (ISIC 20), plastik ve kauçuk ürünler (ISIC 25), metal eşya sanayi (ISIC 28), büro-muhasebe (ISIC 30), motorlu taşıtlar (ISIC 34), mobilya (ISIC 36) sektörlerinde artış kaydedilmiştir.

İmalat sanayinin üretim endeksi içinde, %14.48 oranı ile petrol ürünleri, %10.88 ile tekstil, %10.64 ile gıda, %10.34 ile kimyasal madde ve ürünler, %8.9 ile ana metal sanayi en etkili ilk beş sektördür. Bu beş sektör, imalat sanayi içinde %55'lik bir paya sahiptir. 2006 yılında imalat sanayi ihracatının %37'sini, ithalatının ise %46'sını oluşturmuştur⁶⁴. Bu beş sektörün dışında, imalat sanayi üretim endeksi içindeki ağırlığı %6.85 olan ve birçok sektöre ara mal üreten metalik olmayan diğer mineral ürünler (ISIC 26) ile ağırlığı %6.27 olan ve önemli bir ihracat kalemini oluşturan motorlu kara taşıtları sektörü (ISIC 34) de önemli alt sektörler arasında sayılmaktadır.

Tablo 3.6'da imalat sanayinin alt sektörlerine ait ortalama büyüme hızları yer almaktadır. Alt sektörlerle ilişkin ortalama büyüme hızları 1980–2001 ve 2002–2006 dönemi için hesaplanmıştır. 1980–2001 döneminde imalat sanayinde ortalama büyüme hızı %6.2 olarak gerçekleşmiş, 11 alt sektörde de imalat sanayi büyümesinin üzerinde bir üretim artışı gözlenmiştir. Petrol ürünleri, radyo-tv sektörleri en yüksek büyüme hızına sahip sektörler olurken, giyim eşyası ve deri sektörleri ise en düşük

⁶⁴ Küreselleşme Sürecinde Dünya, 46.

büyüme hızına sahip sektörlerdir. Diğer ulaşım araçlarının imalatında ise bu dönemde %2.3'lük bir gerileme yaşanmıştır. 2002–2006 döneminde ise imalat sanayi ortalama %8.2 oranında büyümüştür. Bu dönemde 13 alt sektör imalat sanayinin üzerinde bir büyüme artışı kaydetmiştir. Büro-muhasebe sektörü %51.5 ile en yüksek büyüme hızına sahip sektör olmuştur. Tekstil ürünleri ve giyim eşyası sektörlerinin imalatında ise gerilemeler yaşanmıştır.

Tablo 3.6: İmalat Sanayi Alt Sektörlerinin Ortalama Büyüme Hızları

1980–2001		2002–2006	
SEKTÖRLER	Büyüme Hızı	SEKTÖRLER	Büyüme Hızı
Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri...	18,9	Büro, Muhasebe ve Bilgi İşleme Makineleri	51,5
Radyo, Televizyon, Haberleşme Teçhizatı	16,2	Motorlu Kara Taşıtı ve Römorklar	28,2
Büro, Muhasebe ve Bilgi İşleme Makineleri	15,1	B.Y.S. Makine ve Teçhizat	19,2
Tıbbi Aletler; Hassas Optik Aletler ve Saat	13,8	Radyo, Televizyon, Haberleşme Teçhizatı	16,5
Motorlu Kara Taşıtı ve Römorklar	12,0	Metal Eşya Sanayi	12,3
Mobilya ve B.Y.S.Diğer Ürünler	11,6	Tıbbi Aletler; Hassas Optik Aletler ve Saat	11,6
Kimyasal Madde ve Ürünler	8,1	Kimyasal Madde ve Ürünler	10,2
B.Y.S. Elektrikli Makine ve Cihazlar	8,0	Ağaç ve Mantar Ürünleri	10,1
Ana Metal Sanayi	7,0	Basım ve Yayımlar; Plak, Kaset vb.	10,0
Ağaç ve Mantar Ürünleri	7,0	Ana Metal Sanayi	9,5
Plastik ve Kauçuk Ürünleri	6,6	Plastik ve Kauçuk Ürünleri	9,1
İmalat Sanayi	6,2	B.Y.S. Elektrikli Makine ve Cihazlar	9,1
Metal Eşya Sanayi	6,1	Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünler	8,9
B.Y.S. Makine ve Teçhizat	5,9	İmalat Sanayi	8,2
Tekstil Ürünleri	5,1	Kağıt ve Kağıt Ürünleri	7,5
Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünler	5,0	Gıda Ürünleri ve İçecek	4,4
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	4,8	Mobilya ve B.Y.S.Diğer Ürünler	3,6
Gıda Ürünleri ve İçecek	4,3	Dabaklanmış Deri, Bavul, El Çantası, vb.	3,2
Tütün Ürünleri	4,0	Tütün Ürünleri	1,9
Basım ve Yayımlar; Plak, Kaset vb.	3,5	Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri...	1,9
Dabaklanmış Deri, Bavul, El Çantası, vb.	2,9	Diğer Ulaşım Araçları	0,4
Giyim Eşyası	2,0	Tekstil Ürünleri	-0,3
Diğer Ulaşım Araçları	-2,3	Giyim Eşyası	-1,9

Küreselleşme Sürecinde Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Sektörel Yapıdaki Dönüşüm Üzerine Bir İnceleme, 38.

Alt sektörlerin hangilerinin imalat sanayi üretiminde sürükleyici rol oynadığını belirlemek için büyüme hızlarının yanı sıra bu sektörlerin imalat sanayi içindeki paylarını da ele almak gerekmektedir. 2002–2006 yılları arasındaki beş yıllık dönemde %51.5 oranında üretim artışı gerçekleştiren büro, muhasebe ve bilgi işlem sektörünün endeks içindeki ağırlığı %0.05’tir. Bu açıdan bakıldığında bu sektörün imalat sanayi artışına katkısı 0.03 puanla sınırlıdır. Diğer yandan %10.2 oranında büyüyen kimyasal madde ürünleri imalatı ise 1,05 oranında endekse katkıda bulunmuştur. İmalat sanayinde görülen bu yüksek oranlı büyüme sonucunda sanayinin ithalata olan bağımlılığı da artmaktadır.

OECD tarafından sektörlerdeki AR-GE harcamalarına dayanılarak yapılan sınıflandırmada sektörler yüksek, orta-yüksek, orta düşük ve düşük teknoloji olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır. Bu sınıflandırma Tablo 3.7’de yer almaktadır. 2002 yılından sonraki dönemde teknoloji düzeyine göre endüstrilerin büyümesi önemli farklılıklar göstermektedir.

Tablo 3.7: Teknolojik Sınıflandırma

İLERİ	Büro, Muhasebe ve Bilgi İşleme Makineleri Radyo, Televizyon, Haberleşme Teçhizatı ve Cihazları Tıbbi Aletler; Hassas Optik Aletler ve Saat
ORTA -YÜKSEK	Motorlu Kara Taşıtı ve Römorklar Kimyasal Madde ve Ürünler Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Teçhizat Başka Yerde Sınıflandırılmamış Elektrikli Makine ve Cihazlar
ORTA -DÜŞÜK	Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri ve Nükleer Yakıtlar Plastik ve Kauçuk Ürünleri Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünler Ana Metal Sanayi Metal Eşya Sanayi (Makine ve Teçhizatı Hariç)
DÜŞÜK	Gıda Ürünleri ve İçecek Tütün Ürünleri Tekstil Ürünleri Giyim Eşyası Dabaklanmış Deri, Bavul, El Çantası, Saraciye ve Ayakkabı Ağaç ve Mantar Ürünleri (Mobilya Hariç) Kağıt ve Kağıt Ürünleri Basım ve Yayım; Plak, Kaset Vb. Diğer Ulaşım Araçları Mobilya ve Başka Yerde Sınıflandırılmamış Diğer Ürünler

Küreselleşme Sürecinde Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Sektörel Yapıdaki Dönüşüm Üzerine Bir İnceleme, 38.

2002–2006 yılları arasında en yüksek ortalama artışın görüldüğü ilk 4 sektörden büro makineleri ve radyo-tv sektörleri ileri teknolojik sektörler; taşıt araçları, makine ve teçhizat ise orta-yüksek teknoloji endüstriler arasına girmektedir. Yine aynı dönemde imalat sanayi ortalama büyüme hızının üzerinde büyüme gösteren kimyasal maddeler ve elektrikli makine ve teçhizat sektörleri ise orta-ileri teknoloji grubuna dahildir. İmalat sanayinin ortalama büyümesinin üzerinde kalan 13 sektörden yalnızca iki tanesi düşük teknolojik endüstri grubuna girmektedir.

İmalat sanayindeki verimlilik artışları alt sektörler açısından incelendiğinde; 2002 yılından sonraki dönemde düşük teknoloji grubuna ait sektörlerin, 1989–2001 yılları arasındaki döneme oranla verimliliğinin düşük olduğu; orta-ileri teknoloji grubuna ait sektörlerin ise yüksek verimliliğe sahip olduğu görülmektedir. Hem 1989–2001 hem de 2002 sonrasındaki dönemde en yüksek ortalama verimlilik artışı ileri teknoloji grubundan büro, radyo-tv ve tıbbi cihazlar sektörlerinde görülmüştür.

İmalat sanayinin katma değerinin seçilmiş yıllar için sektörler göre dağılımı Tablo 3.8’de verilmektedir. Buna göre 1973 yılında en büyük paya gıda sektörü sahipken, 2000 yılında bu durum değişmiş ve kimya sektörü en büyük paya sahip olmuştur. 2000 yılında katma değeri yüksek olan diğer sektörler makine, dokuma ve gıda sektörleridir. 1970 yılından 2000 yılına doğru tüm sektörlerde reel bir katma değer artışı yaşanmış, metal eşya ve makine sektöründe bu artış en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Reel artıştaki ikinci sırayı toplam katma değer içindeki payı çok düşük olan orman sektörü alırken, kimya-petrol sektörü üçüncü sırada, dokuma ve giyim sektörü de dördüncü sırada yer almıştır⁶⁵.

İmalat sanayinin katma değerinin kamu ve özel sektör arasındaki dağılımı alt sektörler için incelenecek olursa; 1980 yılından 2000 yılına gelindiğinde kamunun katma değerinin %60’tan fazla bölümünün kimya, petrol ve petrol ürünleri sektörlerinden kaynaklandığı, gıda sektörünün ise payının %25 olduğu görülmektedir. Kamu kesimi ara mal üreten sektörlerde, özel sektör ise tüketim malı ve yatırım malı üreten sektörlerde yoğunlaşmıştır. 2000 yılında kamu sektörü esas olarak ana metal sektöründe varlık göstermektedir. Diğer sektörlerdeki paylarında önemli azalmalar görülmüştür. Bununla birlikte 2000 yılında kamunun gıda

⁶⁵ Kepenek, Yentürk, *age*, 422.

sektöründeki payında bir artış yaşanmıştır. Bu artış, yaşanan kriz sonrasında özel kesimin gıda sektöründeki payının daralmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 3.8: İmalat Sanayinde Katma Değerin Sektörlere Göre Dağılımı
(1987 sabit fiyatlarıyla, YTL)

	1973	1980	1990	1995	2000
Gıda	1.263.000	1.449.805	2.643.468	3.428.726	3.526.309
Dokuma	702.000	1.204.641	2.451.810	3.689.651	3.733.769
Orman	56.000	98.007	159.220	242.722	337.936
Kağıt	215.000	220.681	562.400	723.548	688.843
Kimya	1.134.000	2.193.045	4.848.434	6.266.335	6.208.157
Toprak	454.000	538.542	1.325.521	1.486.347	1.552.004
Anametal	813.000	784.046	1.111.398	1.465.321	1.282.474
Makine	619.000	1.395.106	3.200.692	4.359.680	5.045.928

Kepenek, Yentürk, 2007, 422.

3.4.İmalat Sanayinin İhracat İçindeki Payı

Türkiye ekonomisinde 1980 yılı sonrasında en temel yapısal değişim, sanayileşme modeli içindeki dış ticarete görülmüştür. İhracat, ithalat ve dış ticaret hacmi artmış, ihracattaki imalat sanayi payı hızla yükselmiştir. 1980 yılı içinde 2.9 milyar \$ olan ihracat, yılda ortalama olarak %13.9 büyümüş ve 2006 yılında 85.5 milyar \$'a ulaşmıştır⁶⁶.

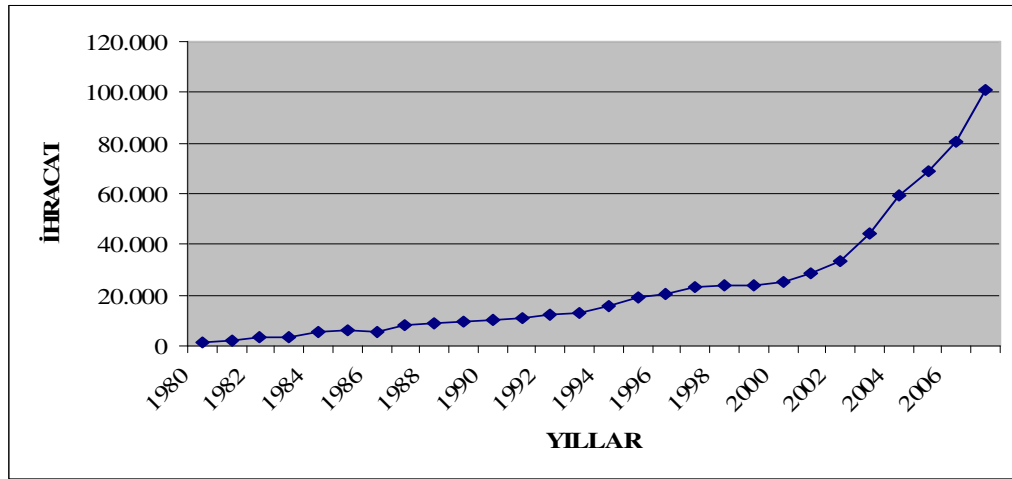
1980 yılından sonra uygulanan politikalarla birlikte ihracatta önemli artışlar yaşanmıştır. İhracat artışında etkili olan faktörlerden biri yaşanan devalüasyonlardır. Devalüasyonlarla birlikte, aşırı değerli kur politikasının ihracat üzerinde yarattığı olumsuz etki ortadan kalkmıştır. Özellikle talebin fiyat esnekliğinin yüksek olduğu imalat sanayi ürünlerinin birçoğunun ihracatının hızlı artış göstermesi bu politikaya yakından bağlıdır. İhracat artışında rol oynayan bir diğer önemli faktör ise iç talebin kısılmasıdır. İç talebin kısılması sonucunda üretim dış pazar ve talebe kaymıştır. Ayrıca toplu pazarlıkların askıya alınmasıyla işgücü maliyetlerinin düşürülmesinin, ihracat maliyetlerini azaltması dış pazarlarda fiyat rekabetini arttırması bakımından önemli bir rol oynamıştır. Bunların yanı sıra 1980 yılından sonra yoğun olarak

⁶⁶ Küreselleşme Sürecinde Dünya, 33.

uygulanan vergi iadelerinin imalat sanayinin ihracatının artmasında olumlu etkisi vardır.

1990 yılından sonra görülen TL'nin değerlenme süreci birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi, Türkiye ekonomisinin dışa dönük büyüme ve ihracat artırma çabaları ile çelişki göstermektedir. TL'nin değer kazanması, dış pazara yönelik üretim yapan ve ithalat ile rekabet eden sektörlerin rekabet gücünün azalmasına yol açmıştır. İmalat sanayi de bu durumdan olumsuz olarak etkilenmiştir.

Şekil 3.5'te 1980–2007 dönemine ilişkin imalat sanayi ihracat verilerinin seyri yer almaktadır. Grafikten de görüleceği üzere imalat sanayinin ihracatında artan bir trend söz konusudur. 1990–1999 döneminde ihracat, bir önceki döneme oranla düşük bir artış göstermiştir. Bu duruma yol açan en önemli etken; imalat sanayi yatırımlarının düşük kalması, mevcut yatırımların da iyi bir teşvik sistemiyle yönlendirilememesidir.

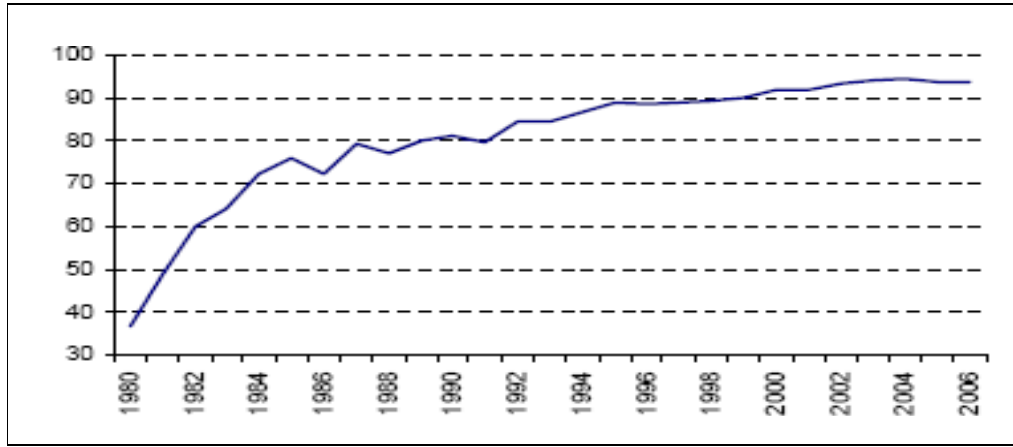

Şekil 3.5: İmalat Sanayi İhracatının Gelişimi (milyon \$)

TÜİK verilerinden hareketle tarafımızdan hazırlanmıştır.

Ayrıca söz konusu dönemde dünyada ve Türkiye’de yaşanan önemli gelişmeler imalat sektörünün ihracat potansiyelini etkilemiştir. Asya ekonomisinde yaşanan olumsuz gelişmelerin neticesinde, 1997 yılında imalat sanayinin ihracatı yıllık %13.4 artarak 24.8 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. 1998 yılında yaşanan Rusya krizi ile birlikte ihracat artış hızı gerilemiş ve %2.4 oranında artarak 25.4 milyar \$’a

ulaşmıştır. 1999 yılında yaşanan depremten etkilenen imalat sanayi ihracatı %0.8 oranında düşüş göstererek 25.2 milyar \$'a gerilemiştir. Bu gerilemenin ardındaki temel faktör; tekstil, giyim, gıda, tütün, orman, kimya ve deri sektörlerinin ihracatında yaşanan azalmadır. 2004 yılında imalat sanayinin ihracat %34.1 oranında artmış ve toplam ihracat içindeki payı %94.3 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde özellikle otomotiv, elektrik-elektronik, makine ve ana metal sanayilerinin ihracatında yüksek artışlar dikkati çekmektedir. 2005 yılında ise ihracat artışı hız kesmiştir. Bu dönemde imalat sanayi ihracatı %16.1 artarak 55.8 milyar \$'a ulaşmıştır.

Şekil 3.6: İmalat Sanayi İhracatının Toplam İhracat İçindeki Payı

Küreselleşme Sürecinde Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Sektörel Yapıdaki Dönüşüm Üzerine Bir İnceleme, 34.

1980 yılında ihracat içinde tarım ürünlerinin ağırlığı oldukça fazladır. İmalat sanayi ihracatı, toplam ihracatın ancak %37'sini oluşturmaktadır. 1980–2006 yılları arasında imalat sanayinin ihracatı yıllık olarak ortalama %18.1 artmış ve 80 milyar \$'a ulaşmıştır. 2006 yılında ihracat artışının neredeyse tamamına yakın bölümü imalat sanayi ihracatı tarafından karşılanır hale gelmiştir. 2006 itibarıyla imalat sanayinin toplam ihracat içindeki payı %94 olarak gerçekleşmiştir.

İmalat sanayinin ihracatında yaşanan bu gelişmeler, sektörün ithalatı için de söz konusudur. 1980–2006 döneminde imalat sanayinin ithalatının toplam ithalat içindeki payı %59'dan %79'a yükselmiştir. Söz konusu dönemde imalat sektörünün

dış ticaret hacmi hızla artmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1980 yılında %37 iken, 1989 yılında artarak %73'e ulaşmış, bu tarihten itibaren de gerilemeye başlamıştır.

2006 yılı itibariyle toplam ithalatın %88'ini ara mal ve sermaye malları oluşturmaktadır. Bu durum Türk ekonomisinin ihracat ya da üretim yapabilmek için ithalat yapmak zorunda olan bir ekonomi olduğuna işaret etmektedir. Ara mal ithalatın yüksek düzeyde oluşu, sanayinin ithalat bağımlı olduğunun bir göstergesidir. Türkiye'nin bu denli ithalata bağımlı bir üretim yapısına sahip olması, büyük ölçüde enerji ve teknoloji açığından kaynaklanmaktadır. Son dönemde ara malların ithalatının, toplam ithalat içerisindeki payının artmasında, yaşanan sektörel değişimin de etkisi bulunmaktadır. Tekstil, hazır giyim, sebze-meyve gibi geleneksel sektörlerin üretim ve ihracat içerisindeki payları azalmaya başlamıştır. Buna karşılık, sermaye yoğun üretim yapılan yüksek ve orta- yüksek teknolojik gruba dahil olan sektörler ön plana çıkmıştır. İthalat bağımlılığı yüksek olan bu sektörlerin önem kazanması, ara mal ithalatının toplam içerisindeki payını arttırmaktadır.

Tablo 3.9'dan da görüldüğü üzere 1996–2006 yılları arasındaki 10 yıllık dönemde yüksek ve orta-ileri teknoloji gruplarının toplam ihracat içindeki payları yaklaşık olarak 2 kat artmıştır. Bu sektörlerden gemi inşa, otomotiv, elektronik ve havayolu taşıtlarının ihracatındaki büyüme dikkat çekicidir. Düşük teknoloji grubunun ihracat içindeki payında ise söz konusu dönemde önemli bir düşüş görülmektedir. Ancak yine de ileri teknoloji grubunun payı, 2006 yılında %3.7 gibi düşük bir düzeyde gerçekleşmiştir. Orta-ileri teknoloji grubuna dahil olan sektörlerin aynı yıl içinde ihracattaki payı ise %40.5 olarak hesaplanmıştır. AB ülkeleri ile kıyaslandığında, orta ve ileri teknoloji sektörlerinin paylarının oldukça düşük olduğu söylenebilir.

Tablo 3.9:Teknolojik Sınıflandırmaya Göre İmalat Sanayi İhracatındaki Paylar (%)

	Yüksek	Orta - Yüksek	Orta - Düşük	Düşük
1996	1,8	22,3	19,7	56,1
1997	2,3	20,1	20,1	57,5
1998	3,9	20,9	18,8	56,4
1999	3,5	24,9	18,2	53,4
2000	4,0	26,0	18,7	51,2
2001	3,6	29,8	19,8	46,7
2002	4,6	32,0	19,8	43,7
2003	4,3	34,4	19,3	42,1
2004	4,5	37,5	21,4	36,5
2005	4,3	38,0	21,8	35,8
2006	3,7	40,5	23,6	32,2

Küreselleşme Sürecinde Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Sektörel Yapıdaki Dönüşüm Üzerine Bir İnceleme, 36.

1980 yılından sonra Türkiye’de imalat sanayi ihracatında doğal kaynak yoğun olmayan ihracata doğru doğal kaynak yoğun ihracattan bir geçiş olmuştur. 1980 yılında imalat sanayi ihracatı içinde doğal kaynak yoğun ihracatın payı %73.6 iken, bu oran 2000 yılında %16.6’ya gerilemiştir⁶⁷. 1996 yılında daha çok emek yoğun, doğal kaynağa dayalı ihracat yapılırken, 2001 yılında bu sektörlerin ihracat içindeki payı gerilemiştir. Türkiye’de daha ölçek yoğun, yenilikçi ve uzmanlaşma gerektiren sektörlerle doğru bir yönelme olmuştur. Bu sektörlerin toplam ihracat içindeki payı 1996 yılında %30.2 iken, 2003 yılında %42.8’e ulaşmıştır.

Tablo 3.10’da imalat sanayi ürünleri; tüketim malları, ara mal ve yatırım malları olmak üzere başlıca üç gruba ayrılmıştır. Tablo incelendiğinde 1996–2005 yılları arasında imalat sanayi ihracatında görülen artışın, yatırım mallarının ihracatındaki artıştan ileri geldiği görülmektedir. Bu dönemde yatırım malları ihracatı %24 oranında büyürken, imalat sanayi ihracatı %14.4 oranında büyümüştür. Buradan da görüleceği üzere yatırım malları ihracatındaki artış tüm sektörün ihracat artışı üzerinde gerçekleşmiştir. Diğer taraftan tüketim malları sektöründe yıllık ortalama ihracat artışı genel ortalamanın altında kalmış ve %9.1 olarak gerçekleşmiştir⁶⁸.

⁶⁷ Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007–2013, 38.

⁶⁸Zafer Yükseler,Ercan Türkan, “Türkiye’nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar”, TÜSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu, (Haziran 2006): 12, http://www.ku.edu.tr/ku/images/EAF/eaf_rapor2.pdf ,[23.04.2008].

Tablo 3.10: İmalat Sanayi Ürünlerinin İhracatı (milyon \$)

	Tüketim Malları	Ara Mallar	Yatırım Malları
1996	11.668	5.271	3.588
1997	13.344	5.961	4.008
1998	13.585	5.608	4.872
1999	12.619	5.504	5.835
2000	12.810	6.118	6.589
2001	13.369	7.384	8.073
2002	15.287	8.512	9.902
2003	19.335	10.609	14.434
2004	22.865	15.756	20.959
2005	25.640	18.287	24.810

Yükseler, Türkan, 2006,12.

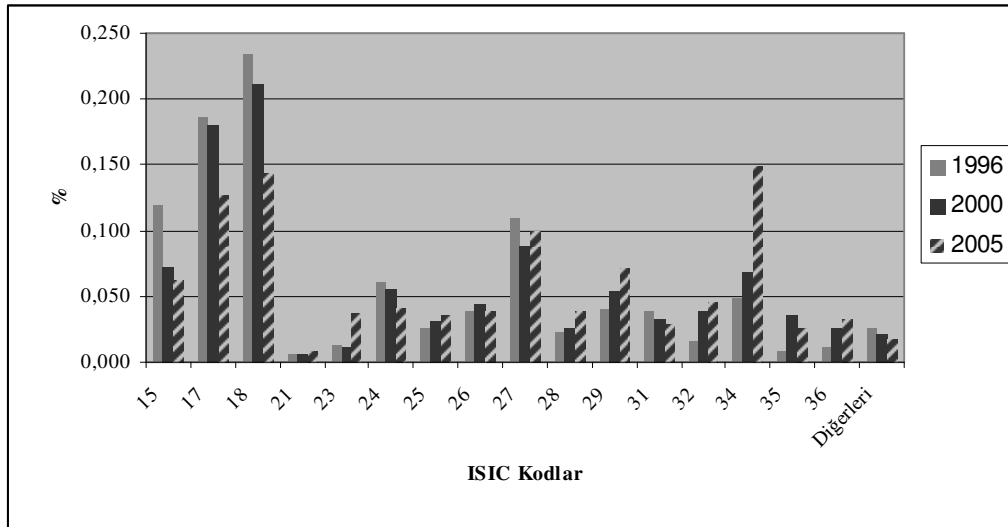
Tablo 3.11: İmalat Sanayi Alt Sektörlerinin İmalat Sanayi İhracatı İçerisindeki Payları

ISIC KODU	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
15	0,120	0,117	0,098	0,085	0,072	0,070	0,056	0,060	0,056	0,062
16	0,005	0,005	0,003	0,003	0,005	0,003	0,003	0,002	0,001	0,002
17	0,186	0,191	0,199	0,190	0,181	0,171	0,164	0,154	0,134	0,127
18	0,235	0,233	0,238	0,220	0,212	0,187	0,196	0,184	0,157	0,144
19	0,011	0,013	0,011	0,008	0,007	0,007	0,006	0,006	0,006	0,005
20	0,003	0,003	0,003	0,003	0,002	0,004	0,004	0,003	0,003	0,004
21	0,006	0,007	0,006	0,006	0,006	0,008	0,009	0,008	0,008	0,008
22	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002	0,001	0,001	0,002	0,001	0,002
23	0,013	0,008	0,010	0,013	0,012	0,014	0,020	0,021	0,023	0,037
24	0,061	0,058	0,053	0,052	0,055	0,051	0,047	0,043	0,043	0,041
25	0,025	0,027	0,028	0,028	0,031	0,033	0,032	0,033	0,033	0,036
26	0,038	0,040	0,039	0,040	0,044	0,043	0,044	0,041	0,039	0,039
27	0,109	0,111	0,091	0,086	0,088	0,101	0,096	0,088	0,114	0,100
28	0,023	0,022	0,028	0,027	0,026	0,025	0,028	0,034	0,037	0,039
29	0,040	0,043	0,046	0,051	0,054	0,054	0,062	0,070	0,066	0,071
30	0,001	0,001	0,002	0,003	0,002	0,002	0,001	0,001	0,001	0,001
31	0,038	0,032	0,031	0,029	0,032	0,036	0,031	0,028	0,026	0,028
32	0,015	0,020	0,036	0,032	0,038	0,035	0,047	0,044	0,048	0,046
33	0,003	0,003	0,003	0,003	0,003	0,003	0,003	0,003	0,003	0,003
34	0,048	0,038	0,044	0,067	0,068	0,092	0,107	0,123	0,148	0,149
35	0,008	0,013	0,013	0,032	0,035	0,033	0,016	0,023	0,023	0,025
36	0,012	0,013	0,016	0,020	0,025	0,025	0,028	0,030	0,030	0,032

Seyfettin Gürsel, Sezgin Polat, Makroekonomik Şokların Rekabet Gücüne Etkisi, Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları, (Yıl:1, Sayı:1, 2006): 37, <http://www.dtm.gov.tr> [02.02.2008].

İmalat sanayinin ihracat yapısının tam olarak incelenmesi amacıyla, alt sektörlerin ihracat yapısının da incelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Tablo 3.11’de ISIC Rev 3 sınıflandırma sistemine göre oluşturulmuş 22 imalat alt sektörünün, imalat sanayinin ihracatı içinde aldığı paylar yer almaktadır. Bu verilere göre imalat sanayinin ihracatının yaklaşık %70’inin oluşturan 7 alt sektör şu şekilde sıralanabilir:

- Tekstil Ürünleri (ISIC 17)
- Giyim Eşyası (ISIC 18)
- Ana Metal Sanayi (ISIC 27)
- Metal Eşya Sanayi (Makine ve Teçhizatı Hariç) (ISIC 28)
- Başka Yerde Sınıflandırılmamış Elektrikli Makine ve Cihazlar (ISIC 31)
- Radyo, TV, Haberleşme Teçhizatı ve Cihazları (ISIC 32)
- Motorlu Karar Taşıtı ve Römorklar (ISIC 34)

Şekil 3.7: İmalat Sanayi İhracatındaki Sektörel Paylar (%)

TÜİK verilerinden hareketle tarafımızdan hazırlanmıştır.

İmalat sanayinin ihracatında alt sektörlerin aldığı paylar 1996, 2000 ve 2005 yılları için Şekil 3.7’de gösterilmektedir. Tütün (ISIC 16), deri (ISIC 19), ağaç (ISIC 20), basım (ISIC 22), büro (ISIC 30) ve tıbbi malzemeler (ISIC 33) sektörlerinin ihracat içindeki payları oldukça düşük olduğu için, bu sektörler birleştirilerek şekilde “diğerleri” adı altında gösterilmiştir. Görüldüğü üzere geleneksel ihraç ürünleri olan giyim, tekstil ve gıdanın toplam imalat sanayi ihracatındaki paylarında belirgin bir gerileme vardır. 1996 yılında toplam imalat sanayi ihracatının %54.1’i bu üç sektör tarafından gerçekleştirilirken; bu oran 2000 yılında %46.5’e; 2005 yılında ise %33.3’e gerilemiştir. 2005 yılı verilerine bakıldığında özellikle, taşıt sektörünün ihracatının payında önemli bir artış olduğu görülmektedir. Bu sektör imalat sanayinin ihracatının yaklaşık %14.9’luk bölümünü oluşturarak ilk sıraya yerleşmiştir. Giyim ve tekstil sektörlerinin payı ise gerilemekle birlikte önemini korumaktadır. 2005 yılı itibariyle giyim sektörünün payı %14.4, tekstil sektörünün payı ise %12.7 olarak gerçekleşmiştir. Ana metal sanayinin payı %10, makine sektörünün payı ise %7.1’e yükselmiştir.

Tablo 3.12: Ekonomik Faaliyetlere Göre İmalat Sanayi İhracatı (milyon \$)

ISIC KODU	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
15	2.455	2.734	2.357	2.040	1.836	2.016	1.881	2.650	3.349	4.272	4.339
16	95	118	68	83	123	81	100	90	78	122	182
17	3.818	4.450	4.794	4.558	4.614	4.943	5.533	6.841	7.998	8.743	9.265
18	4.830	5.442	5.716	5.270	5.417	5.398	6.615	8.154	9.340	9.925	10.173
19	221	299	271	181	190	212	214	286	328	370	436
20	69	75	71	68	63	109	118	146	204	250	336
21	126	154	150	149	164	242	303	367	457	559	601
22	48	40	41	48	43	43	49	67	82	105	108
23	259	179	241	315	301	416	670	954	1.364	2.519	3.402
24	1.244	1.363	1.277	1.235	1.397	1.481	1.581	1.926	2.556	2.818	3.481
25	510	621	685	668	781	941	1.085	1.464	1.959	2.486	3.016
26	781	932	945	957	1.121	1.231	1.468	1.800	2.317	2.687	2.798
27	2.234	2.597	2.198	2.064	2.247	2.921	3.239	3.884	6.816	6.888	9.333
28	462	522	664	648	661	733	932	1.503	2.200	2.685	3.350
29	829	1.000	1.107	1.212	1.376	1.564	2.078	3.119	3.913	4.865	6.005
30	21	29	43	60	63	52	40	41	52	70	89
31	772	743	756	692	825	1.038	1.057	1.221	1.576	1.933	2.822
32	316	470	862	771	962	1.002	1.575	1.948	2.883	3.150	3.085
33	57	61	75	67	75	77	89	129	173	198	244
34	976	880	1.049	1.615	1.745	2.657	3.603	5.437	8.813	10.226	12.677
35	155	303	315	771	882	948	529	1.037	1.349	1.707	2.140
36	249	300	379	487	631	719	945	1.315	1.771	2.238	2.356
TOPLAM	20.526	23.313	24.065	23.958	25.518	28.826	33.702	44.378	59.579	68.813	80.238

TÜİK, www.tuik.gov.tr, [15.05.2008].

Tablo 3.12’den de görüleceği üzere 1996 yılında en çok ihracat yapan alt sektörler giyim eşyası (ISIC 18), tekstil ürünleri (ISIC 17), gıda ürünleri (ISIC 15) ve ana metal sanayidir (ISIC 27). 2000 yılında da yine tekstil ve giyim sektörlerinin ihracattaki ağırlığı devam etmektedir. 2006 yılında ise motorlu kara taşıtı ve römorklar (ISIC 34) imalat sanayinin ihracatında ilk sırayı alırken, onu giyim eşyası (ISIC 18) ve tekstil ürünleri (ISIC 17) takip etmektedir. Bu dönemde başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazlar (ISIC 31) sektörünün ihracatında artış gözlenmektedir.

2006 yılında otomotiv sektörünün ihracatı 12.677 milyon \$’a yükselmiştir. Bu yükseliş, 2001 yılındaki ekonomik kriz sonucunda ortaya çıkan devalüasyon ve iç pazardaki daralma sonucunda görülmüştür⁶⁹.

1996–2001 yılları arasında imalat sanayinin ihracatının ortalama artış hızı %7.0 iken; 2002–2006 döneminde ihracat artış hızı üç katına çıkarak %22.7 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde alt sektörler bazında çoğu sektörün ortalama ihracat artış hızları yükselmiştir. Diğer ulaşım araçlarının ortalama ihracat artışı %43.6’dan %17.7’ye, büro makinelerinin %19.8’den %11’e, radyo-tv haberleşme cihazlarının ise %25.9’dan %25.2’ye gerilemiştir. Bu sektörler dışında kalan diğer tüm sektörlerin ihracat artış hızlarında yükseliş söz konusudur. İleri teknoloji grubuna dahil olan tıbbi aletler sektörü söz konusu dönemde büyüme oranını %6.4’ten %25.8’e yükseltmiştir. Benzer şekilde orta-ileri teknoloji grubuna dahil sektörlerin ihracat performansında gelişmeler kaydedilmiştir.

⁶⁹ Kepenek, Yentürk, *age*, 336.

Tablo 3.13: İmalat Sanayi Alt Sektörleri İhracatı Ortalama Büyüme Oranları

1996–2001		2002–2006	
SEKTÖRLER	Ortalama Büyüme	SEKTÖRLER	Ortalama Büyüme
Diğer Ulaşım Araçları	43,6	Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri...	52,2
Radyo, Televizyon, Haberleşme Teçhizatı	25,9	Motorlu Kara Taşıtı ve Römorklar	36,7
Mobilya ve B.Y.S.Diğer Ürünler	23,6	Metal Eşya Sanayi	35,5
Motorlu Kara Taşıtı ve Römorklar	22,2	B.Y.S. Makine ve Teçhizat	30,9
Büro, Muhasebe ve Bilgi İşleme Makineleri	19,8	Mobilya ve B.Y.S.Diğer Ürünler	26,8
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	14,0	Plastik ve Kauçuk Ürünleri	26,2
B.Y.S. Makine ve Teçhizat	13,5	Ana Metal Sanayi	26,1
Plastik ve Kauçuk Ürünleri	13,0	Tıbbi Aletler; Hassas Optik Aletler ve Saat	25,8
Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri...	9,9	Radyo, Televizyon, Haberleşme Teçhizatı	25,2
Ağaç ve Mantar Ürünleri	9,8	Ağaç ve Mantar Ürünleri	25,1
Metal Eşya Sanayi	9,7	İmalat Sanayi	22,7
Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünler	9,5	B.Y.S. Elektrikli Makine ve Cihazlar	22,1
İmalat Sanayi	7,0	Basım ve Yayım; Plak, Kaset vb.	20,2
Tıbbi Aletler; Hassas Optik Aletler ve Saat	6,4	Kağıt ve Kağıt Ürünleri	20,0
B.Y.S. Elektrikli Makine ve Cihazlar	6,1	Kimyasal Madde ve Ürünler	18,6
Ana Metal Sanayi	5,5	Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünler	17,8
Tekstil Ürünleri	5,3	Diğer Ulaşım Araçları	17,7
Kimyasal Madde ve Ürünler	3,5	Tütün Ürünleri	17,5
Giyim Eşyası	2,2	Gıda Ürünleri ve İçecek	16,5
Dabaklanmış Deri, Bavul, El Çantası, vb.	-0,8	Dabaklanmış Deri, Bavul, El Çantası, vb.	15,5
Basım ve Yayım; Plak, Kaset vb.	-2,2	Giyim Eşyası	13,5
Tütün Ürünleri	-3,1	Tekstil Ürünleri	13,4
Gıda Ürünleri ve İçecek	-3,9	Büro, Muhasebe ve Bilgi İşleme Makinelei	11,0

Küreselleşme Sürecinde Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Sektörel Yapıdaki Dönüşüm Üzerine Bir İnceleme, 40.

3.5. İmalat Sanayindeki Alt Sektörlerin İhracat Yapısının Dönemsel Analizi

Önceki bölümde imalat sanayinin ve ISIC Rev3 sistemine göre imalat sanayindeki başlıca alt sektörlerin ihracat yapısı ortaya konulmuştur. Bu bölümde ise incelemenin kapsamı biraz daha derinleştirilerek, imalat sanayinin alt sektörleri ISIC Rev 3 sistemine göre 4 digit olarak ele alınacaktır. Bu bağlamda 4 digite indirgenmiş imalat sanayi alt kollarının ihracat performansı seçilmiş yıllar bazında incelenecektir. 1980–2007 dönemi içermiş olduğu farklı dönemsel özellikler nedeniyle bu inceleme

kapsamında 4 alt döneme ayrılacaktır. 1980, 1990, 2000 ve 2007 yılları için analiz yapılacaktır.

İnceleme kapsamında kullanılacak olan veriler TÜİK veritabanlarından yıllık bazda derlenerek hazırlanmıştır⁷⁰. Bazı alt sektörlerle ilişkin verilere, ilgili sektörün ihracatının yapılmaması ya da veri gizleme kanunundan ötürü rakamların açıklanmaması nedeniyle ulaşılamadığı için, bu sektörler analiz kapsamına dahil edilmemiştir.

1980 yılı için ISIC 1533, 1554, 1712, 1723, 2221, 2222, 2310, 2731, 2732, 2891, 2892, 3000, 3313, 3330, 3512, 3520, 3591 sektörleri; 1990 yılı için ISIC 1712, 2230, 2330, 2731, 2732, 2891, 2892 sektörleri; 2000 yılı için ISIC 2731, 2732, 2891, 2892, 3520 sektörleri; 2007 yılı için ISIC 1551, 2230, 2330, 2731, 2732, 2891, 2892 sektörleri ilgili verilere ulaşılamadığı için analiz kapsamına alınmamıştır.

Bu bölüm kapsamında 4 digite indirgenmiş imalat sanayi alt sektörlerinin ihracat performansı 2 aşamada ele alınacaktır. İlk olarak alt sektörlerin ihracatının toplam imalat sanayi içindeki payı ele alınacak, sonrasında ise alt sektörün toplam ihracat içindeki payı incelenecektir.

3.5.1. 1980 Yılı

1980 yılıyla birlikte Türk ihracat sisteminde uygulanan politikalar açısından yeni bir döneme girilmiştir. Bu nedenle, imalat sanayine ilişkin alt sektörlerin ihracat yapısının analizi çerçevesinde ilk olarak 1980 yılında görülen yapı ortaya konulacaktır.

Tablo 3.14'te, ISIC Rev 3 sistemine göre 4 digite indirgenmiş imalat sanayi alt sektörlerinin, imalat sanayinin toplam ihracatı içindeki paylarından hareketle oluşturulan sıralaması yer almaktadır. Tablodan imalat sanayinin ihracatında en fazla paya sahip olan 25 alt sektör görülebilmektedir. Buna göre; ilk sırayı imalat sanayi ihracatının %22'lik bölümünü oluşturan tekstil elyafından iplik ve dokunmuş tekstil sektörü (ISIC 1711) almaktadır. Onu %10.5 ile giyim eşyası (ISIC 1810), %8.87 ile işlenmiş sebze ve meyve (ISIC 1513), %7.8 ile halı ve kilim (ISIC 1722) alt

⁷⁰ 2007 yılına ilişkin veriler Ocak-Mayıs dönemine aittir.

sektörleri takip etmektedir. Diğer alt sektörlerin payları ise nisbi olarak daha düşüktür. İmalat sanayinin ihracatında en fazla paya sahip olan bu 25 sektör, imalat sanayinin toplam ihracatının %89.4'lük bölümünü oluşturmaktadır.

Tablo 3.14: 1980 Yılında İlk 25 Sektörün İmalat Sanayi İhracatı İçindeki Payı

ISIC KODU	ISIC ADI	PAY (%)
1711	Tekstil elyafından iplik ve dokunmuş tekstil	22,0043
1810	Giyim eşyası (kürk hariç)	10,5133
1513	İşlenmiş sebze ve meyveler	8,8686
1722	Halı ve kilim	7,8751
2411	Ana kimyasal maddeler (kimyasal gübre ve azotlu bileşikler hariç)	4,8905
3410	Motorlu kara taşıtları ve motorları	4,0837
2694	Çimento, kireç ve alçı	3,7269
2320	Rafine edilmiş petrol ürünleri	3,6165
2720	Demir-çelik dışındaki ana metal sanayi	2,8373
2710	Demir-çelik ana sanayi	2,6868
2610	Cam ve cam ürünleri	2,4587
1721	Giyim eşyası dışındaki hazır tekstil ürünleri	2,2021
1511	Mezbahacılık	2,1945
1820	Kürk mamülleri	1,7901
1531	Öğütülmüş tahıl ürünleri	1,6750
1514	Bitkisel ve hayvansal sıvı ve katı yağlar	1,2484
1542	Şeker	1,0577
2511	İç ve dış lastik	0,9778
1512	Balık ürünleri	0,9686
1549	Başka yerde sınıflandırılmamış gıda maddeleri	0,7903
2919	Diğer genel amaçlı makineler	0,6666
1729	Başka yerde sınıflandırılmamış tekstil ürünleri	0,5965
2899	Başka yerde sınıflandırılmamış metal eşya	0,5833
2430	Suni ve sentetik elyaf	0,5767
2930	Başka yerde sınıflandırılmamış ev aletleri	0,5692
TOPLAM		89,4586

TÜİK verilerinden hareketle tarafımızdan hazırlanmıştır.

1980 yılında imalat sanayindeki ilk 25 sektörün, toplam ihracat içindeki payının %32.7 gibi oldukça düşük bir oran olduğu Tablo 3.15'ten görülmektedir. Bu oran izleyen yıllarda artış göstermiştir. Bu dönemde, en önemli imalat sanayi ihracat kalemleri olan tekstil elyafından iplik ve dokunmuş tekstil sektörünün (ISIC 1711) ülke ihracatındaki payı %8, giyim eşyasının (ISIC 1810) payı %3.8, işlenmiş sebze ve meyvenin (ISIC 1513) payı ise %3.2 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3.15: 1980 Yılında İlk 25 Sektörün Toplam İhracat İçindeki Payı

ISIC KODU	ISIC ADI	PAY (%)
1711	Tekstil elyafından iplik ve dokunmuş tekstil	8,0515
1810	Giyim eşyası (kürk hariç)	3,8469
1513	İşlenmiş sebze ve meyveler	3,2451
1722	Halı ve kilim	2,8816
2411	Ana kimyasal maddeler (kimyasal gübre ve azotlu bileşikler hariç)	1,7894
3410	Motorlu kara taşıtları ve motorları	1,4943
2694	Çimento, kireç ve alçı	1,3637
2320	Rafine edilmiş petrol ürünleri	1,3233
2720	Demir-çelik dışındaki ana metal sanayi	1,0382
2710	Demir-çelik ana sanayi	0,9831
2610	Cam ve cam ürünleri	0,8996
1721	Giyim eşyası dışındaki hazır tekstil ürünleri	0,8058
1511	Mezbahacılık	0,8030
1820	Kürk mamülleri	0,6550
1531	Öğütülmüş tahıl ürünleri	0,6129
1514	Bitkisel ve hayvansal sıvı ve katı yağlar	0,4568
1542	Şeker	0,3870
2511	İç ve dış lastik	0,3578
1512	Balık ürünleri	0,3544
1549	Başka yerde sınıflandırılmamış gıda maddeleri	0,2892
2919	Diğer genel amaçlı makineler	0,2439
1729	Başka yerde sınıflandırılmamış tekstil ürünleri	0,2183
2899	Başka yerde sınıflandırılmamış metal eşya	0,2134
2430	Suni ve sentetik elyaf	0,2110
2930	Başka yerde sınıflandırılmamış ev aletleri	0,2083
TOPLAM		32,7334

TÜİK verilerinden hareketle tarafımızdan hazırlanmıştır.

3.5.2. 1990 Yılı

1990 yılına gelindiğinde, imalat sanayinin yapısında önemli değişiklikler yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde sektörün başlıca ihracat kalemlerinde ve bu kalemlerin paylarında farklılıklar ortaya çıkmıştır. 1990 yılında giyim eşyası (ISIC 1810) en önemli ihracat kalemi haline gelerek sektörün toplam ihracatının yaklaşık olarak %27'sini oluşturmaktadır. 1980 yılında imalat sanayi ihracatı içindeki payı %2.7 olan demir-çelik ana sanayi (ISIC 2710) bu dönemde büyük ivme kazanmış ve payını %14'e çıkarmıştır. Tekstil elyafından iplik ve dokunmuş tekstil (ISIC 1711) ihracatının payı gerileyerek %6.8 olarak gerçekleşmiştir. İşlenmiş sebze ve meyveler (ISIC 1513) ile trikotaj ürünleri (ISIC 1730) bu dönemdeki diğer önemli ihracat kalemleridir.

Tablo 3.16: 1990 Yılında İlk 25 Sektörün İmalat Sanayi İhracatı İçindeki Payı

ISIC KODU	ISIC ADI	PAY (%)
1810	Giyim eşyası (kürk hariç)	26,9245
2710	Demir-çelik ana sanayi	14,1824
1711	Tekstil elyafından iplik ve dokunmuş tekstil	6,8180
1513	İşlenmiş sebze ve meyveler	5,5126
1730	Trikotaj (örme) ürünleri	4,6757
2411	Ana kimyasal maddeler (kimyasal gübre ve azotlu bileşikler hariç)	2,7968
2320	Rafine edilmiş petrol ürünleri	2,7497
1721	Giyim eşyası dışındaki hazır tekstil ürünleri	2,5254
2720	Demir-çelik dışındaki ana metal sanayi	2,3687
3230	Televizyon ve radyo alıcıları; ses ve görüntü kaydeden veya üreten teçhizat vb.	2,0882
2610	Cam ve cam ürünleri	2,0512
1722	Halı ve kilim	1,9268
1514	Bitkisel ve hayvansal sıvı ve katı yağlar	1,7560
2430	Suni ve sentetik elyaf	1,6431
2413	Sentetik kauçuk ve plastik hammaddeler	1,3176
2899	Başka yerde sınıflandırılmamış metal eşya	1,1424
2424	Sabun, deterjan, temizlik, cilalama maddeleri; parfüm; kozmetik vb.	1,0633
3130	İzole edilmiş tel ve kablolar	0,9764
1729	Başka yerde sınıflandırılmamış tekstil ürünleri	0,8757
3430	Motorlu kara taşıtlarının motorlarıyla ilgili parça ve aksesuarları	0,8570
2423	Tıpta ve eczacılıkta kullanılan kimyasal ve bitkisel kaynaklı ürünler	0,8168
3410	Motorlu kara taşıtları ve motorları	0,7698
2694	Çimento, kireç ve alçı	0,7410
2412	Kimyasal gübre ve azotlu bileşikler	0,6779
2429	Başka yerde sınıflandırılmamış kimyasal ürünler	0,5933
TOPLAM		87,8506

TÜİK verilerinden hareketle tarafımızdan hazırlanmıştır.

1990 yılında imalat malı ihracatçısı ilk 25 sektörün, imalat sanayi ihracatındaki payı %87.8 olarak gerçekleşmiştir. 1990 yılında yaşanan değişimin izleri alt sektörlerin, toplam ihracat içindeki paylarında da kendini göstermektedir. Tablo 3.17’den de görüleceği üzere; imalat sanayi ihracatında ilk 25 sırada yer alan alt sektörler, 1990 yılında toplam ihracatın %71’lik bölümünü oluşturmaktadırlar. İmalat sanayi ihracatının, toplam ihracat içerisindeki payı 1980 yılına oranla %117 artmıştır. Bu noktadan hareketle 1980 sonrasında imalat sanayi ihracatının gelişme kaydettiğini söylemek mümkündür. Giyim eşyası (ISIC 1810) ve demir-çelik ana sanayi (ISIC 2710) toplam ihracatın yaklaşık olarak %34’lük bölümünü oluşturmaktadır.

Tablo 3.17: 1990 Yılında İlk 25 Sektörün Toplam İhracat İçindeki Payı

ISIC KODU	ISIC ADI	PAY (%)
1810	Giyim eşyası (kürk hariç)	21,8225
2710	Demir-çelik ana sanayi	11,4949
1711	Tekstil elyafından iplik ve dokunmuş tekstil	5,5261
1513	İşlenmiş sebze ve meyveler	4,4680
1730	Trikotaj (örme) ürünleri	3,7897
2411	Ana kimyasal maddeler (kimyasal gübre ve azotlu bileşikler hariç)	2,2669
2320	Rafine edilmiş petrol ürünleri	2,2287
1721	Giyim eşyası dışındaki hazır tekstil ürünleri	2,0469
2720	Demir-çelik dışındaki ana metal sanayi	1,9198
3230	Televizyon ve radyo alıcıları; ses ve görüntü kaydeden veya üreten teçhizat vb.	1,6925
2610	Cam ve cam ürünleri	1,6625
1722	Halı ve kilim	1,5616
1514	Bitkisel ve hayvansal sıvı ve katı yağlar	1,4233
2430	Suni ve sentetik elyaf	1,3317
2413	Sentetik kauçuk ve plastik hammaddeler	1,0679
2899	Başka yerde sınıflandırılmamış metal eşya	0,9259
2424	Sabun, deterjan, temizlik, cilalama maddeleri; parfüm; kozmetik vb.	0,8618
3130	İzole edilmiş tel ve kablolar	0,7914
1729	Başka yerde sınıflandırılmamış tekstil ürünleri	0,7098
3430	Motorlu kara taşıtlarının motorlarıyla ilgili parça ve aksesuarları	0,6946
2423	Tıpta ve eczacılıkta kullanılan kimyasal ve bitkisel kaynaklı ürünler	0,6620
3410	Motorlu kara taşıtları ve motorları	0,6240
2694	Çimento, kireç ve alçı	0,6006
2412	Kimyasal gübre ve azotlu bileşikler	0,5495
2429	Başka yerde sınıflandırılmamış kimyasal ürünler	0,4809
TOPLAM		71,2036

TÜİK verilerinden hareketle tarafımızdan hazırlanmıştır.

3.5.3. 2000 Yılı

1999 yılında yaşanan depremin imalat sanayi ihracatı üzerindeki etkisi son derece derin olmuştur. 2000 yılına ilişkin alt sektörlerin imalat sanayi ihracatındaki payı incelendiğinde, sektörde yaşanan gerileme rahatlıkla görülebilmektedir. 25 alt sektörün imalat sanayinin ihracatı içindeki toplam payı bu dönemde %80.7'ye gerilemiştir. Bu dönemde yine giyim eşyası (ISIC 1810), demir-çelik ana sanayi (ISIC 2710), ve tekstil elyafından iplik ve dokunmuş tekstil (ISIC 1711) sektörleri ilk üç sırayı paylaşmaktadır. 2000 yılında trikotaj ürünleri (ISIC 1730) sektörünün payı artarak %5.4'e yükselmiştir. İşlenmiş sebze ve meyvelerin (ISIC 1513) ihracat içindeki payı ise 1990 yılına oranla yaklaşık %38 gerilemiştir. Bu dönemde dikkat çekici bir diğer unsur ise motorlu kara taşıtları ve motorları (ISIC 3410) sektörünün

gelişerek, imalat sanayi ihracatı içindeki payının yeniden %4'e çıkmasıdır. Bu sektörün imalat sanayi ihracatı içindeki payı 1980 yılında %4 seviyesinde iken, 1990 yılında gerileyerek %0.7 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3.18: 2000 Yılında İlk 25 Sektörün İmalat Sanayi İhracatı İçindeki Payı

ISIC KODU	ISIC ADI	PAY (%)
1810	Giyim eşyası (kürk hariç)	20,9045
2710	Demir-çelik ana sanayi	7,3068
1711	Tekstil elyafından iplik ve dokunmuş tekstil	6,2371
1730	Trikotaj (örme) ürünleri	5,4251
3410	Motorlu kara taşıtları ve motorları	4,0005
1721	Giyim eşyası dışındaki hazır tekstil ürünleri	3,9587
1513	İşlenmiş sebze ve meyveler	3,4315
3230	Televizyon ve radyo alıcıları; ses ve görüntü kaydeden veya üreten teçhizat vb.	3,3046
3530	Hava ve uzay taşıtları	2,8874
3430	Motorlu kara taşıtlarının motorlarıyla ilgili parça ve aksesuarları	2,6656
2930	Başka yerde sınıflandırılmamış ev aletleri	1,9039
2899	Başka yerde sınıflandırılmamış metal eşya	1,6037
2520	Plastik ürünleri	1,5793
2610	Cam ve cam ürünleri	1,5615
3130	İzole edilmiş tel ve kablolar	1,5466
3691	Kuyumculuk ve ilgili maddeler	1,5456
2720	Demir-çelik dışındaki ana metal sanayi	1,4992
2430	Suni ve sentetik elyaf	1,3390
2411	Ana kimyasal maddeler (kimyasal gübre ve azotlu bileşikler hariç)	1,3343
1729	Başka yerde sınıflandırılmamış tekstil ürünleri	1,2980
2424	Sabun, deterjan, temizlik, cilalama maddeleri; parfüm; kozmetik vb	1,1762
2320	Rafine edilmiş petrol ürünleri	1,1636
1722	Halı ve kilim	1,1576
2511	İç ve dış lastik	1,0429
2694	Çimento, kireç ve alçı	0,8590
	TOPLAM	80,7322

TÜİK verilerinden hareketle tarafımızdan hazırlanmıştır

2000 yılında toplam ihracat içindeki alt sektörlerin payına ilişkin veriler Tablo 3.19'da yer almaktadır. İmalat sanayinin ihracatında ilk 25 sırayı alan alt sektörler, toplam ihracatın %74.2'lik bölümünü oluşturmaktadırlar. Giyim eşyası (ISIC 1810), 2000 yılındaki toplam ihracatın %19.2'lik bölümünü oluşturmaktadır. Bu sektörün ülke ihracatı içindeki payı oldukça önemlidir.

Tablo 3.19: 2000 Yılında İlk 25 Sektörün Toplam İhracat İçindeki Payları

ISICKODU	ISIC ADI	PAY (%)
1810	Giyim eşyası (kürk hariç)	19,2055
2710	Demir-çelik ana sanayi	6,7129
1711	Tekstil elyafından iplik ve dokunmuş tekstil	5,7302
1730	Trikotaj (örme) ürünleri	4,9842
3410	Motorlu kara taşıtları ve motorları	3,6754
1721	Giyim eşyası dışındaki hazır tekstil ürünleri	3,6369
1513	İşlenmiş sebze ve meyveler	3,1526
3230	Televizyon ve radyo alıcıları; ses ve görüntü kaydeden veya üreten teçhizat vb.	3,0360
3530	Hava ve uzay taşıtları	2,6527
3430	Motorlu kara taşıtlarının motorlarıyla ilgili parça ve aksesuarları	2,4490
2930	Başka yerde sınıflandırılmamış ev aletleri	1,7491
2899	Başka yerde sınıflandırılmamış metal eşya	1,4733
2520	Plastik ürünleri	1,4510
2610	Cam ve cam ürünleri	1,4346
3130	İzole edilmiş tel ve kablolar	1,4209
3691	Kuyumculuk ve ilgili maddeler	1,4200
2720	Demir-çelik dışındaki ana metal sanayi	1,3774
2430	Suni ve sentetik elyaf	1,2302
2411	Ana kimyasal maddeler (kimyasal gübre ve azotlu bileşikler hariç)	1,2259
1729	Başka yerde sınıflandırılmamış tekstil ürünleri	1,1925
2424	Sabun, deterjan, temizlik, cilalama maddeleri; parfüm; kozmetik vb.	1,0806
2320	Rafine edilmiş petrol ürünleri	1,0690
1722	Halı ve kilim	1,0635
2511	İç ve dış lastik	0,9581
2694	Çimento, kireç ve alçı	0,7892
TOPLAM		74,1708

TÜİK verilerinden hareketle tarafımızdan hazırlanmıştır.

3.5.4. 2007 Yılı

2007 yılına ilişkin Ocak-Mayıs dönemine ait verilere dayanılarak yapılan inceleme sonucunda imalat sanayinin yapısında bir farklılaşmanın ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dönemde motorlu kara taşıtları ve motorları (ISIC 3410) sektörü en fazla gelişen sektör olmuş ve imalat sanayinin ihracatının %13.2'sini oluşturmuştur. Giyim eşyası (ISIC 1810) sektörü her ne kadar sırlamada ikinciliği alsa da payında önemli bir düşüş mevcuttur. Sektörün payı 2000 yılında %20.9 iken, 2007 yılında %12 düzeyine gerilemiştir. Diğer yandan demir-çelik ana sanayinin (ISIC 2710) imalat sanayi ihracatı içindeki payı %10'a yükselmiştir. Rafine edilmiş petrol ürünleri (ISIC 2320) bu dönemde imalat sanayinin ihracatı içindeki payını %4.14'e çıkararak bu dönemde sırlamada ilk 5'e girmeyi başarmıştır. 3410 kodlu

motorlu kara taşıtları sektöründe görülen gelişmeye paralel olarak motorlu kara taşıtlarının motorlarıyla ilgili parça ve aksesuarlar (ISIC 3430) sektörü imalat içindeki payını arttırmıştır. Bu sektörün imalat sanayi ihracatı içindeki payı %3.95 iken, toplam ihracat içerisindeki payı ise %3.74 olarak gerçekleşmiştir.

2007 yılında imalat sanayinin yapısında görülen değişim geleneksel imalat sanayi sektörlerinden olan tekstil sektörüne de yansımıştır. 1980 yılında başlıca imalat sanayi ihracatçısı olan bu sektörün (ISIC 1711) payı 2007 yılında gerilemiş ve %3.8 olarak gerçekleşmiştir. Benzer şekilde bir gerileme işlenmiş sebze ve meyvelerde de görülmektedir. Buradan hareketle, imalat sanayinin ihracatında geleneksel sektörlerden, sermaye-yoğun sektörlerle doğru bir kayış olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

Tablo 3.20: 2007 Yılında İlk 25 Sektörün İmalat Sanayi İhracatı İçindeki Payı

ISIC KODU	ISIC ADI	PAY (%)
3410	Motorlu kara taşıtları ve motorları	13,2298
1810	Giyim eşyası (kürk hariç)	12,1753
2710	Demir-çelik ana sanayi	10,0620
2320	Rafine edilmiş petrol ürünleri	4,1458
3430	Motorlu kara taşıtlarının motorlarıyla ilgili parça ve aksesuarları	3,9544
1711	Tekstil elyafından iplik ve dokunmuş tekstil	3,8096
2930	Başka yerde sınıflandırılmamış ev aletleri	2,8769
1730	Trikotaj (örme) ürünleri	2,7125
2720	Demir-çelik dışındaki ana metal sanayi	2,6080
3230	Televizyon ve radyo alıcıları; ses ve görüntü kaydeden veya üreten teçhizat vb.	2,2880
2520	Plastik ürünleri	2,2710
1721	Giyim eşyası dışındaki hazır tekstil ürünleri	2,1417
2899	Başka yerde sınıflandırılmamış metal eşya	1,7651
1513	İşlenmiş sebze ve meyveler	1,7138
3511	Gemi	1,4930
3130	İzole edilmiş tel ve kablolar	1,3694
3691	Kuyumculuk ve ilgili maddeler	1,3577
2811	Metal yapı malzemeleri	1,1475
3530	Hava ve uzay taşıtları	1,0335
2411	Ana kimyasal maddeler (kimyasal gübre ve azotlu bileşikler hariç)	1,0022
2919	Diğer genel amaçlı makineler	0,9993
3610	Mobilya	0,9871
2511	İç ve dış lastik	0,9411
2696	Taş	0,8984
3120	Elektrik dağıtım ve kontrol cihazları	0,8916
	TOPLAM	77,8746

TÜİK verilerinden hareketle tarafımızdan hazırlanmıştır.

2007 yılının ilk 5 ayı için hesaplanan ilk 25 sektörün toplam ihracat içerisindeki payları Tablo 3.21 ile gösterilmektedir. İmalat sanayinde ortaya çıkan değişim, bu rakamlardan da rahatlıkla görülmektedir.

Tablo 3.21: 2007 Yılında İlk 25 Sektörün Toplam İhracat İçindeki Payı

ISIC KODU	ISIC ADI	PAY (%)
3410	Motorlu kara taşıtları ve motorları	12,5386
1810	Giyim eşyası (kürk hariç)	11,5392
2710	Demir-çelik ana sanayi	9,5363
2320	Rafine edilmiş petrol ürünleri	3,9292
3430	Motorlu kara taşıtlarının motorlarıyla ilgili parça ve aksesuarları	3,7478
1711	Tekstil elyafından iplik ve dokunmuş tekstil	3,6106
2930	Başka yerde sınıflandırılmamış ev aletleri	2,7265
1730	Trikotaj (örme) ürünleri	2,5708
2720	Demir-çelik dışındaki ana metal sanayi	2,4717
3230	Televizyon ve radyo alıcıları; ses ve görüntü kaydeden veya üreten teçhizat vb.	2,1685
2520	Plastik ürünleri	2,1524
1721	Giyim eşyası dışındaki hazır tekstil ürünleri	2,0298
2899	Başka yerde sınıflandırılmamış metal eşya	1,6729
1513	İşlenmiş sebze ve meyveler	1,6242
3511	Gemi	1,4150
3130	İzole edilmiş tel ve kablolar	1,2979
3691	Kuyumculuk ve ilgili maddeler	1,2867
2811	Metal yapı malzemeleri	1,0876
3530	Hava ve uzay taşıtları	0,9795
2411	Ana kimyasal maddeler (kimyasal gübre ve azotlu bileşikler hariç)	0,9498
2919	Diğer genel amaçlı makineler	0,9470
3610	Mobilya	0,9355
2511	İç ve dış lastik	0,8920
2696	Taş	0,8515
3120	Elektrik dağıtım ve kontrol cihazları	0,8451
TOPLAM		73,8059

TÜİK verilerinden hareketle tarafımızdan hazırlanmıştır.

3.6. İmalat Sanayindeki Alt Sektörlerde İhracat ve Yoğunlaşma İlişkisi

İmalat sanayinin alt sektörlerine ilişkin ihracat performanslarının 4-digit düzeyinde ele alınmasının ardından, bu noktada alt sektörlerle ilişkin yoğunlaşma ve ihracat ilişkisi birlikte incelenecektir. Tez çalışmasının ana konusu piyasa yoğunlaşması ve dış ticaret olması nedeniyle, imalat sanayinin incelenmesi kapsamında alt sektörler açısından bu iki göstergenin ele alınması sonraki analizler için bir zemin hazırlayacaktır.

Bu çerçevede yine imalat sanayinin ihracatında en yüksek paya sahip 25 sektör üzerinden değerlendirme yapılacaktır. Sektörün imalat sanayi ihracatındaki payı, yoğunlaşma ölçütleri ve ücret/girdi oranı birlikte incelenecektir⁷¹. Burada önemli bir noktaya dikkat çekmek gerekmektedir. Yoğunlaşmaya ilişkin veriler TÜİK tarafından ISIC Rev 2 sistemine göre 4-digit olarak yayınlanmaktadır. Bu nedenle bu bölümde yapılacak olan incelemeler de bu sisteme dayanılarak yapılacaktır. Hesaplanmaların bir önceki bölüme oranla az daha olsa farklı çıkmasının nedeni sistemlerin farklılığıdır.

Tablo 3.22’de 1980 yılında ilk 25 sektörün imalat sanayi ihracatından aldığı paylar, yoğunlaşma oranları CR4 ve HHI ile ücret/girdi oranı yer almaktadır⁷². Burada yer alan değerler ISIC Rev 2 sistemine göre düzenlenmiştir. Buna göre 1980 yılında en önemli ihracat ürünleri olan elyafın hazırlanması (3211), ayakkabı dışındaki giyim eşyası (3220), sebze-meyve işletme sanayi (3113) ve halı ve kilim sanayinin (3214) yoğunlaşma oranlarına bakıldığında, düşük derecede yoğunlaşmanın olduğu görülmektedir. Yani bu sektörlerde rekabetçi bir yapı vardır. Diğer yandan petrol rafineleri (3530) sektörü imalat sanayindeki ihracatın %3.6’sını oluştururken, bu sektöre ait CR4 yoğunlaşma oranı 100 olarak bulunmuştur. Bu sektörde çok yüksek bir yoğunlaşma söz konusudur. 3551 ve 3513 sektörlerinin yoğunlaşmaları çok yüksek iken, ihracattaki payları da oldukça düşüktür.

⁷¹ Yoğunlaşma ölçütleri olarak TÜİK tarafından yayınlanan CR4 ve Herfindahl (HHI) indeksi kullanılacaktır. Ücret/girdi oranı ise TÜİK tarafından yayınlanan verilerden hareketle tarafımızdan hesaplanmıştır. Bu çalışmada teknolojik yeniliğin bir göstergesi olarak kullanılmaktadır.

⁷² CR4 yoğunlaşma oranı:

0-30 arasında ise “düşük”

31-50 arasında ise “orta”

51-70 arasında ise “yüksek”

71-100 arasında ise “çok yüksek” derecede yoğunlaşma olduğu kabul edilmektedir.

**Tablo 3.22: 1980 Yılında İlk 25 Sektöre İlişkin İhracat ve Yoğunlaşma Verileri
(ISIC Rev 2 Sistemine Göre)**

ISIC R 2	İmalat Sanayii İhracatındaki Payı (%)	CR4	HHI	Ücret/Girdi
3211	22.0043	15.0788	0.0114	0.3055
3220	10.5133	32.1947	0.0437	0.1570
3113	8.8686	29.6374	0.0368	0.0916
3214	7.8751	39.1453	0.0600	0.1294
3511	4.8905	60.3700	0.1356	0.1525
3843	4.6450	44.9099	0.0660	0.1747
3692	3.7269	24.7703	0.0361	0.1746
3530	3.6165	100.0000	0.3728	0.0174
3720	2.8373	47.1915	0.0749	0.2253
3710	2.6868	54.7634	0.0974	0.2533
3620	2.4587	72.1228	0.1686	0.4705
3212	2.2021	59.3685	0.1411	0.2072
3111	2.1945	38.9685	0.0601	0.1603
3116	1.6750	6.7633	0.0064	0.0449
3115	1.2484	38.3905	0.0498	0.1008
3118	1.0577	43.0959	0.0758	0.1972
3551	0.9778	97.6486	0.2557	0.1618
3114	0.9686	78.3056	0.1822	0.0293
3121	0.7919	28.4666	0.0326	0.1873
3812	0.7453	43.2880	0.0879	0.1666
3513	0.6351	94.4010	0.4084	0.1281
3320	0.6100	37.4794	0.0567	0.1891
3819	0.5973	27.0273	0.0361	0.2464
3219	0.5965	85.7801	0.6070	0.0899
3833	0.5692	79.6798	0.2247	0.1153

TÜİK verilerinden hareketle tarafımızdan hazırlanmıştır.

1990 yılına ilişkin ihracat-yoğunlaştırma karşılaştırmaları Tablo 3.23'te yer almaktadır. İhracat ve yoğunlaşma arasındaki yapı bir önceki tablodakiyle benzer niteliktedir. İhracatta ilk sırada yer alan ayakkabı dışında giyim eşyası sektörü (3220) en düşük yoğunlaşma oranına sahip sektörlerden biridir. Bu sektördeki ücret/girdi oranı ise 0.0920 olarak hesaplanmıştır. 3220 sektörü geleneksel bir sektör olduğu için bu oranın düşük çıkması oldukça normaldir, yüksek teknolojinin fazla kullanılmadığı bir sektördür. Diğer yandan ücret/girdi oranı en yüksek olan sektör cam ve cam ürünleri sanayidir (3620). Bu sektörün ihracat içindeki payı %2 iken, CR4 oranı 49.61, HHI değeri ise 0.088 olarak hesaplanmıştır.

**Tablo 3.23: 1990 Yılında İlk 25 Sektöre İlişkin İhracat ve Yoğunlaşma Verileri
(ISIC Rev 2 Sistemine Göre)**

ISIC R 2	İmalat Sanayii İhracatındaki Payı %	CR4	HHI	Ücret/Girdi
3220	26.9245	12.8902	0.0119	0.0920
3710	14.1824	38.7653	0.0525	0.1325
3211	6.8180	10.4251	0.0093	0.1897
3113	5.5126	26.4326	0.0316	0.0935
3213	4.6757	16.7212	0.0156	0.1162
3513	2.9607	94.2600	0.3719	0.1594
3511	2.7968	46.0050	0.0754	0.2195
3530	2.7497	97.4280	0.2857	0.0157
3212	2.5254	57.2157	0.1698	0.1539
3720	2.3687	53.0249	0.0932	0.1504
3832	2.3016	62.5193	0.1303	0.1470
3620	2.0512	49.6148	0.0880	0.3906
3214	1.9268	54.7042	0.0963	0.2766
3115	1.7560	43.5910	0.0641	0.0912
3843	1.6534	50.0321	0.0769	0.1344
3812	1.3292	23.1860	0.0279	0.1378
3839	1.1933	34.2895	0.0434	0.1501
3523	1.0633	70.3396	0.1507	0.1484
3219	0.8757	93.5689	0.4588	0.1703
3522	0.8168	35.6927	0.0518	0.1704
3692	0.7410	26.5534	0.0360	0.2671
3512	0.7165	54.9244	0.1137	0.1059
3529	0.6929	35.7066	0.0555	0.1800
3121	0.6813	26.8382	0.0317	0.1154
3829	0.6202	59.0921	0.1222	0.1552

TÜİK verilerinden hareketle tarafımızdan hazırlanmıştır.

Son olarak 2000 yılına ilişkin veriler değerlendirilecek olursa önceki yıllardaki sonuçlara paralel bulgular elde edilecektir.

Tablolarda yer alan bu verilerden hareketle, ihracat ve yoğunlaşma arasında düzenli bir yapının olmadığı sonucuna varmak mümkündür. İhracatı yüksek olan sektörlerde yoğunlaşma oranı da yüksektir şeklinde bir yargıya varmak mümkün değildir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde yoğunlaşma ve ihracat arasındaki ilişkiyle ilgili çok daha detaylı analizlere yer verileceğinden bu noktada daha derin çıkarsamalar yapmak doğru olmayacaktır.

**Tablo 3.24: 2000 Yılında İlk 25 Sektöre İlişkin İhracat ve Yoğunlaşma Verileri
(ISIC Rev 2 Sistemine Göre)**

ISIC R 2	İmalat Sanayii İhracatındaki Payı %	CR4	HHI	Ücret/Girdi
3220	20.9045	17.0487	0.0189	0.1073
3710	7.3068	32.9133	0.0429	0.1159
3843	6.8386	47.3166	0.0734	0.0879
3211	6.2371	11.0802	0.0069	0.1520
3213	5.4251	13.9548	0.0093	0.1067
3212	3.9587	25.3201	0.0271	0.1007
3832	3.7694	62.3735	0.1436	0.1378
3113	3.4315	18.9009	0.0209	0.0976
3845	2.8874	99.7850	0.4732	0.6113
3812	2.2830	40.8655	0.0549	0.1411
3320	2.2746	49.6642	0.0963	0.1402
3839	2.0708	26.1385	0.0304	0.1423
3819	1.9159	23.8524	0.0262	0.2209
3833	1.9039	45.4522	0.0699	0.1410
3513	1.7550	86.9052	0.2815	0.1348
3560	1.5793	14.4140	0.0134	0.1145
3620	1.5615	39.5061	0.0591	0.2989
3901	1.5456	65.6448	0.1644	0.1143
3720	1.4992	49.0646	0.0785	0.1006
3511	1.3345	67.8079	0.1741	0.1487
3219	1.2980	65.0416	0.1554	0.1233
3824	1.2699	21.1591	0.0208	0.2382
3829	1.1932	48.0984	0.0737	0.1978
3831	1.1824	53.2203	0.0930	0.3238
3523	1.1762	63.3615	0.1272	0.1413

TÜİK verilerinden hareketle tarafımızdan hazırlanmıştır.

4. PİYASA YAPISI ve DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ

Türkiye'nin ihracat performansı ve imalat sanayinin yapısının ortaya konmasının ardından bu bölüm kapsamında piyasa yapısı ve dış ticaret arasındaki ilişki incelenecektir. Öncelikle konuya teorik açıdan yaklaşılarak dış ticaretin piyasa yapısı üzerindeki etkisi ve bu alanda yapılan çalışmalar incelenecektir. İkinci kısımda ise Türk İmalat Sanayine ilişkin bir uygulama çerçevesinde piyasa yapısı-dış ticaret ilişkisi tartışılacaktır.

4.1. Piyasa Yapısı ve Dış Ticaret İlişkisine Teorik Bir Yaklaşım

Uluslararası rekabet, piyasa yapısı ve performansı üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Ancak, 1970'li yıllara kadar uluslararası güçlerin endüstriyel organizasyon üzerindeki bu etkisi göz ardı edilmiştir. Bu durum, ulusal piyasalar arasındaki etkileşim arttıkça açığa çıkarak, sıkıntıya yol açmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası ticarete uygulanan tarifeler büyük ölçüde kaldırılmış ve bunun sonucunda da uluslararası ticaret hızlı bir büyüme göstermiştir. Avrupa Topluluğu ve tercihli ticaret anlaşmaları vasıtasıyla ülkeler arasındaki ekonomik sınırların kaldırılması yönünde önemli adımlar atılmıştır. Endüstri-içi ticaret gelişmiştir.

Yapılan teorik ve ampirik çalışmalar sonucunda, uluslararası güçlerin, ulusal piyasalardaki rekabet üzerinde yarattığı etki ortaya çıkmıştır. Uluslararası rekabet, piyasa yapısı ve davranışı üzerinde karmaşık yapısal etkilere yol açmaktadır. İthalatın yol açtığı rekabet, iç pazara girişte kısıtlamaların oluşması, doğrudan yabancı yatırımlar ve lisanslama sorunu uluslararası rekabetin uzantısı olarak ortaya çıkan bu etkilerden bazılarıdır.

Değişen oligopol teorisine göre; potansiyel rekabetin yerli firmaların fiyatlama davranışları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır. Ayrıca piyasaya girişte uygulanan engeller ne kadar az ise, piyasaya yeni oyuncuların girme olasılığı da o kadar

fazladır. Ölçek ekonomileri, mutlak maliyet ve ürün farklılaştırması gibi piyasaya giriş engelleri, piyasada hem yerli hem de yabancı potansiyel üreticilerin karşılaştıkları engeller arasındadır. Ancak bunlara ek olarak yabancı firmalar piyasaya girişte bir de tarife engeliyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Taşıma maliyetleri de yabancı firmaların karşılaştığı bir diğer engel olarak sayılabilmektedir. Bu ek maliyetler yabancı firmaların yeni bir piyasaya ihracatçı olarak girmeleri durumunda ortaya çıkmaktadır. Firmalar lisanslama ya da doğrudan yatırım yoluyla yeni bir pazara girdikleri takdirde tarife ve taşıma maliyetleri söz konusu olmayacaktır.

Firmaların piyasaya girişinde engel teşkil eden ölçek ekonomileri, mutlak maliyet ve ürün farklılaştırması bazı durumlarda yabancı firmalar için bir avantaj oluşturabilmektedir. Yerli ve yabancı üreticiler, girdileri farklı faktör piyasalarından tedarik ettikleri için, farklı maliyetlerle karşılaşılır. Dolayısıyla daha düşük faktör fiyatları, yabancı firmaların uzun dönemde ortalama maliyetini düşürücü etki yapacaktır. Bu da piyasaya girişteki maliyet engelini ortadan kaldıracaktır. Düşük maliyetle üretim yapan yabancı firmalar diğer piyasalara da ürünlerini dağıttıkları için ölçek ekonomileri engeli de ortadan kalkar. Yine aynı şekilde yabancı ürün daha çekici ise, ürün farklılaştırması engeli de yabancı üretici için yerli üreticiye nazaran oldukça düşük düzeyde olacaktır⁷³.

Uluslararası rekabet ve endüstriyel organizasyon hakkında literatürde çok sayıda teorik ve ampirik çalışma yer almaktadır. Uluslararası ticaretin piyasa yapısı üzerindeki etkileri alanında yapılan pek çok çalışma kapsamında “ithalattaki rekabetin, piyasa gücünün işleyişi üzerinde yarattığı etki” konusu ele alınmıştır. Bu konu ilk olarak Schwartzman ile Esposito ve Esposito tarafından incelenmiş, sonrasında benzer çalışmalar takip etmiştir⁷⁴.

Esposito ve Esposito (1971:345); dış rekabetin endüstri karı üzerindeki etkisini incelemek amacıyla çoklu regresyon analizi yaklaşımını kullanmıştır. Çalışma çerçevesinde 43 tüketim malı, 34 üretim malından oluşan toplam 77 endüstri ele

⁷³ Louis Esposito, Frances F. Esposito, “Foreign Competition and Domestic Industry Profitability”, **The Review of Economics and Statistics**, Vol.53, No.4, (1971): 344 , <http://www.jstor.org>, [02.11.2006].

⁷⁴ Richard E. Caves, “International Trade and Industrial Organization: Introduction”, **The Journal of Industrial Economics**, Vol. 29, No.2, (1980) : 113, <http://www.jstor.org>, [02.11.2006].

alınmıştır. Modelde dış rekabeti belirten değişkenlerin dışında piyasa gücünü ifade etmek amacıyla satıcı yoğunluğu (dummy değişken), ürün farklılaştırması, ölçek ekonomileri, sermaye gereksinimi ve talebin büyümesi gibi değişkenlere yer verilmiştir. Endüstrideki yüksek rekabetin düşük kara yol açacağı beklenmektedir. Endüstrideki ithalat oranı yüksek ise, piyasaya yabancı firmaların giriş olasılığı artacak, fiyat rekabetçi düzeye gerileyecektir. Ayrıca bir endüstrideki çıktı ne kadar az firma tarafından kontrol ediliyorsa yani yoğunlaşma oranı ne kadar yüksekse, elde edilecek kar da o kadar fazla olacaktır. Bu çalışmada endüstri karının satıcı yoğunluğu ile pozitif korelasyonlu olması beklenmektedir. Çalışmanın sonuçları beklentileri doğrular niteliktedir. Dış rekabetin-ithalatın endüstri karı üzerindeki etkisinin negatif olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu alanda yapılan diğer çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Pugel (1980:119); ABD imalat sanayisini ele alarak dış ticaretin piyasa yapısı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmasında dış rekabetinin etkisinin, satıcı yoğunluğu ve endüstriye giriş engelleri ile birlikte ele alınarak, fiyat-maliyet marjlarının (PCM: price-cost margin) açıklanabileceğini belirtmiştir. Bu kapsamda kurduğu modele yoğunlaşma oranı (CR4), ithalat payı, ihracat payı, büyüme gibi değişkenlerin yanı sıra domestik etkileri yansıtabilmek amacıyla sermaye gereksinimi, reklam harcamaları gibi piyasaya giriş engellerini ifade eden değişkenleri de dahil etmiştir. Çalışmada ABD imalat sanayisine ait 112 endüstri ISIC- 4 digit düzeyinde değerlendirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda “dış ticaretin piyasa performansı üzerinde etkisi yoktur” şeklinde kurulan hipotez red edilmiştir⁷⁵. Dış ticaretin piyasa yapısı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İthalat sonucunda ortaya çıkan dış rekabet, yurtiçindeki fiyatları sınırlandırarak fiyat-maliyet marjlarını azaltıcı etki yaratmaktadır. Diğer yandan ihracatın karlılığı arttırıcı etkisi söz konusudur. Yurtiçindeki yoğunlaşma oranında ortaya çıkacak bir artış, ihracattan elde edilecek karları da arttıracaktır. Yine benzer şekilde Jacquemin, de Ghellinck ve Huveneers (1980) da Belçika imalat sanayisi üzerine yaptıkları çalışmada 2-denklemlilik model üzerinden tahminler yapmışlardır. Kurdukları modelde satıcı yoğunluğu ve fiyat-maliyet marjlarını uluslararası ve yerel değişkenlerle açıklamaya

⁷⁵Thomas A. Pugel, “Foreign Trade and US Market Performance”, **The Journal of Industrial Economics**, Vol.29, No.2, (1980) : 126, <http://www.jstor.org>, [02.11.2006].

çalışmışlar; dış rekabetin kar üzerinde negatif etkiye yol açtığı ve satıcı yoğunluğu ile ilişkisi olabileceği sonucuna ulaşmışlardır⁷⁶.

Yapılan ampirik ve teorik çalışmalar dahilinde, dış rekabetin etkisinin yoğunlaşma düzeyi yüksek olan endüstrilerde daha çok kendisini gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca dış rekabet, mevcut firmaların fiyatlarını uzun dönem ortalama maliyetlerinin üzerine çıkarmalarını engelliyor ise; dış rekabetin yoğun olduğu endüstrilerde karların daha düşük olması beklenmektedir.

Endüstrinin fiyat-maliyet marjlarının üzerinde dış rekabetin yanı sıra, ihracat olanaklarının da etkisi görülmektedir. İhracatın, pazar hacminin genişlemesinde ve firmaların fiyat davranışları üzerinde önemli rolü vardır. Yapılan bazı çalışmalarda ihracat ile fiyat-maliyet marjları (PCM) arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İhracat sabit maliyetleri dağıtarak firmanın karlılığını arttırmasına yardımcı olur. İhracat amacıyla yüksek hacimde üretim yapan firmalar, araştırma ve geliştirme maliyetleri gibi birim başına düşen birtakım sabit maliyetleri azaltarak karlılıklarını arttırabilmektedirler. İhracatın karlılık üzerindeki etkisi hakkında teoride kesin bir görüş birliği bulunmamaktadır. Endüstride yer alan firmaların uluslararası piyasaları birbirlerinden ayırt edebilme yeteneği, ihracatın karlılık üzerindeki etkisini belirlemektedir. Piyasalar arasında izolasyon olmaması durumunda, ihracat yapan monopolcü bir firma, dış pazarlarda rekabet edebilmek amacıyla fiyat alıcısı olmak durumundadır. Bu da monopolcü firmanın aşırı karını azaltıcı bir etki doğuracaktır⁷⁷. Bir ekonomide iç piyasa ile ihracat piyasası birbirinden ayıramadığı takdirde, ihracat ile fiyat-maliyet marjları (PCM) arasında negatif bir ilişki doğacağı sonucuna ulaşmak mümkündür. Fiyat farklılaştırmasının mümkün olması durumunda ise ihracatın fiyat-kar marjları üzerindeki etkisi iç ve dış piyasaların talep esnekliklerine bağlı olarak değişecektir.

Endüstrinin karını etkilemesi dışında, uluslararası ticaretin piyasalar üzerinde yarattığı farklı etkiler de söz konusudur. Uluslararası ticaret, aynı zamanda iç pazardaki üreticilerin sayısını ve büyüklüğünü de etkilemektedir. Dış ticarete

⁷⁶Alexis Jacquemin, Elisabeth de Ghellinck, Christian Huveneers, "Concentration and Profitability in a Small Open Economy", **The Journal of Industrial Economics**, Vol.29, No.2, (1980) : 131-144'den aktaran Richard E. Caves, "International Trade and Industrial Organization: Introduction", **The Journal of Industrial Economics**, Vol. 29, No.2, (1980) : 113, <http://www.jstor.org>, [02.11.2006].

⁷⁷ Pugel, **age**, 123.

tarifeler konularak, ithal rekabetin gücü azaltıldığı takdirde, endüstrideki verimsiz üreticilerin sayısında artış görülmesi mümkündür. Ayrıca ihracata açık olan bir endüstride etkin ölçekle üretim yapan firmaların başarı şansı daha fazla olacaktır. Saunders (1980); Kanada imalat endüstrisi üzerine yaptığı çalışmada, Kanada'daki üretim etkinliğinin ürün farklılaşması, ölçek ekonomileri ve yüksek orandaki korumacılık nedeniyle azaldığı sonucuna ulaşmıştır. Çalışmada yüksek oranlı tarifelerin; yabancı mülkiyeti, ihracat payı ve ulaştırma maliyetlerini negatif olarak etkilediğini ortaya koyulmuştur. Ayrıca satıcı yoğunluğunun yüksek olduğu sektörlerdeki firmalar yüksek tarifelere karşı daha başarılı olabilmektedirler⁷⁸.

Firma büyüklüğü ile ihracat performansı arasındaki ilişki Auquier (1980) tarafından Fransız imalat sanayisi üzerine yapılan bir çalışma çerçevesinde incelenmiştir. Auquier, ihracat ile firma büyüklüğü arasında pozitif bir ilişki bulmuş, firmanın hacmi arttıkça ihracatın arttığı sonucuna ulaşmıştır. İhracattaki söz konusu artış ölçek ekonomileri ve piyasa yapısı (satıcı yoğunluğu ve ürün farklılaştırması) ile açıklanabilmektedir⁷⁹.

Gabbittas ve Gretton (2003), Avustralya imalat sanayisi üzerine yaptıkları çalışmaları çerçevesinde firma büyüklüğü, yurtiçi satışlar ve ihracat arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Firmaların yurtiçindeki büyümelerini sınırlayan hükümet politikaları, aynı zamanda ihracattaki artış üzerinde kısıtlayıcı etkiler yaratabilmektedir. Gabbittas ve Gretton çalışmaları çerçevesinde 1994–95 ve 1997–98 yılları için Avustralya imalat sanayisinden 1500 firmayı incelemişlerdir. Yerli piyasada yüksek pazar payına sahip olan firmaların, ihracatının da yüksek düzeyde olacağı hakkında genel bir kanı vardır. Ancak, çalışmanın sonucunda yurtiçi satış hacmi ve ihracat değeri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Firmanın ihracat yoğunluğu ile yurtiçi satışları arasında ise ters yönlü bir ilişki söz konusudur, firmanın yurtiçi satışları

⁷⁸Ronald S. Saunders, “The Political Economy of Effective Tariff Protection in Canada’s Manufacturing Sector” **Canadian Journal of Economics**, Vol:13, No:2, (May 1980) : 340, <http://www.jstor.org>, [16.07.2008].

⁷⁹Antoine A. Auquier, “Size of Firms, Exporting Behavior and The Structure of French Industry”, **The Journal of Industrial Economics**, Vol.29, No.2, (December 1980) : 'den aktaran Richard E. Caves, “International Trade and Industrial Organization: Introduction”, **The Journal of Industrial Economics**, Vol. 29, No.2, (1980) : 116, <http://www.jstor.org>, [02.11.2006].

arttıkça ihracat yoğunluğu azalmaktadır⁸⁰. Büyüklük dışındaki faktörlerin firmaların ihracatı üzerindeki etkisinin daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu faktörler daha çok firmanın aktifleri ve yapısal özellikleri ile ilişkilidir.

Dış ticaret ve piyasa yapısı ilişkisi üzerine yapılan çok sayıda çalışma içerisinde Chou'nun Tayvan imalat sanayisini ele aldığı çalışmasının oldukça önemli bir yeri vardır. Chou (1986:429); dış ticaretin piyasa yapısı ve performansı üzerindeki rolünü incelemek amacıyla eşanlı denklem sistemlerini kullanarak yatay kesit analizi yapmıştır. Ayrıca çalışma çerçevesinde ticaret yoğunluğunu belirleyen faktörler de ele alınmıştır. Daha önce yapılan çok sayıda çalışmada dış ticaret-piyasa ilişkisi eşanlı denklemler aracılığıyla incelenmiş olsa da 4 farklı denklemden hareket etmesi Chou'yu diğer çalışmalardan ayırmaktadır. Çalışma çerçevesinde dış ticaret (ihracat, ithalat), karlılık ve yoğunlaşma arasındaki etkileşim Tayvan imalat sanayisine ait 1976 yılı verileri ışığında ele alınmıştır. Piyasaya giriş engelleri, ölçek ekonomileri ve nisbi faktör yoğunluğu da diğer eksojen değişkenlere ilave olarak modele dahil edilmiştir. Yoğunlaşma (Hd), Fiyat-maliyet marjları (PCM), ihracat (Tx) ve ithalat yoğunluğu (Tm) modeldeki 4 endojen değişkendir⁸¹. Kamu yatırımlarının piyasa yapısı üzerindeki etkisi de analiz kapsamında değerlendirilmiştir.

Chou tarafından hazırlanan eşanlı 4 denklemden oluşan sistem şu şekilde yazılabilir⁸²:

$$\text{Yoğunlaşma Denklemi: } Hd = f_1 (MA, Tx, Tm) \quad (1)$$

$$\text{Kar Denklemi: } PCM = f_2 (Hd, MA, Tx, Tm) \quad (2)$$

$$\text{İhracat Yoğunluk Denklemi: } Tx = f_3 (Hd, PCM, MA, CA) \quad (3)$$

$$\text{İthalat Yoğunluk Denklemi: } Tm = f_4 (Hd, PCM, MA, CA) \quad (4)$$

⁸⁰ Owen Gabbitas, Paul Gretton, "Firm Size and Export Performance: Some Empirical Evidence", **Productivity Commission Staff Research Paper**, Canberra, (April 2003) : 25, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=401401, [05.06.2007].

⁸¹ Tein-Chen Chou, "Concentration, Profitability and Trade in a Simultaneous Equation Analysis: The Case of Taiwan," **The Journal of Industrial Economics**, Vol.34, No.4, (1986): 430, <http://www.jstor.org>, [02.11.2006].

⁸² Chou, **age**, 430.

Bu denklemlerde MA piyasa yapısını, CA ise karşılaştırmalı üstünlüğü gösteren değişkenlerdir. Endüstriyel ekonomide yoğunlaşmadaki değişim genel olarak piyasaya giriş engelleri, ölçek ekonomileri ve piyasa hacmiyle açıklanmaktadır. Bu nedenle yoğunlaşma denklemine piyasa hacmi (MS), minimum etkin ölçekli üretim hacmi (MES) ve sermaye gereksinimi (KR) değişkenleri dahil edilmiştir. Sermaye gereksinimi ve minimum etkin ölçekli üretim hacmi arttıkça, yoğunlaşmanın artması beklenir. Ayrıca piyasa hacmi ile yoğunlaşma arasında negatif bir ilişkinin olması beklenmektedir. Tayvan ekonomisinde kamu yatırımlarının önemli bir ağırlığı olduğu için piyasa yapısını etkileyebilecek bir değişken olarak çalışma kapsamında ele alınmaktadır. Bir dummy değişken yardımıyla kamu mülkiyeti (PE) modele eklenmiştir. Doğrudan yabancı yatırımlar (FDI) da modelde ele alınmıştır. İthalatın (Tm) rekabeti arttırarak yerli firmalar arasında birleşmelere yol açacağı için yoğunlaşma üzerinde pozitif; ihracatın (Tx) ise piyasa hacmini genişleteceği için yoğunlaşma üzerindeki etkisinin negatif olması beklenmektedir⁸³. Burada ihracat sonucunda ortaya çıkabilecek sabit maliyetlerin yüksek olmadığı ve ölçek ekonomilerinin önemli olmadığı varsayılmaktadır. Aksi takdirde ilişkinin yönünün pozitif olması beklenebilir.

Fiyat-maliyet marjları, (endüstrinin kar-satış oranı) yerli üreticiler arasındaki rekabet ve piyasa koşulları tarafından belirlenmektedir. Modelde yoğunlaşma oranını ölçmek amacıyla Herfindahl endeksi kullanılmıştır. Piyasaya giriş koşullarını gösteren piyasa hacmi (MS), minimum etkin ölçekli üretim hacmi (MES) birleştirilerek MESMS⁸⁴ olarak tek bir değişken şeklinde modele alınmıştır. Karı etkileyen bir diğer faktör olarak endüstrideki büyüme (GRS) de inceleme kapsamına alınmıştır. Kamu yatırımlarının (PE) karlar üzerindeki etkisi, yatırımların etkinliğine ve fiyat politikasına bağlı olarak değişmektedir. Devlet verimsiz firmaları devralırsa ya da kar maksimizasyon politikası gütmeyip düşük fiyatlar belirlerse, kamu yatırımlarının karlar üzerindeki etkisi negatif olacaktır. Ancak Tayvan örneğinde de olduğu gibi kamu yatırımları etkin ise o takdirde karlar üzerinde pozitif etki yaratacaktır. Modelde ithalat ve ihracatın kar üzerindeki etkilerinin negatif olması beklenmektedir.

⁸³ Tm = İthalat / Toplam Satışlar ; Tx = İhracat / Toplam Satışlar olarak hesaplanmaktadır.

⁸⁴ MESMS = MES / MS şeklinde hesaplanmaktadır. Minimum etkin ölçekli üretim hacmini yakalayabilmek için gerekli olan domestik firma hacmini göstermektedir.

Son olarak dış ticaret denklemlerinin bileşenlerini ele almak yerinde olacaktır. Yoğunlaşmanın yüksek olduğu sektörlerdeki firmaların ihracat eğilimlerinin de fazla olması beklenmektedir. Diğer taraftan yabancı firmalar rekabetin yüksek düzeyde olduğu bir pazarı tercih etmeyeceklerdir. Yoğunlaşmanın yüksek olması, ithalatçı firmaları çekecektir. Buradan hareketle çalışma sonucunda yoğunlaşmanın ithalat ve ihracat üzerinde pozitif etkili olması beklenmektedir. Chou modelden daha etkin sonuçlar alabilmek amacıyla Tayvan’a özgü değerleri de ele almıştır. Tayvan’daki ithalat politikası mallara göre değişmektedir. Yani, tüketici mallarının ithalatı devlet tarafından tarife dışı araçlarla sıkı biçimde korunurken, üretim mallarının ithalatı yüksek tarifelerle sınırlandırılmıştır. Korumacılığın düzeyi tamamen ölçek ekonomileri ile bağlantılıdır. Modelde üretim mallarını tüketici mallarından ayırt edebilmek amacıyla bir dummy değişken (DPC) kullanılmıştır ve etkisinin pozitif olması beklenmektedir. Bunlara ek olarak, sermaye-emek oranı (KL), nitelikli işgücü oranı (SK) ve endüstri-içi ticareti belirtmek amacıyla ithalatın toplam ticarete oranı (IN) değişkenleri modele dahil edilmiştir⁸⁵.

Modelde yer alan değişkenler arasındaki yapının bu şekilde ifade edilmesinin ardından denklem sistemini, değişkenleri ve bu değişkenlerin model sonucu beklenen olası etkilerinin yönlerini toplu bir biçimde özetlemek yararlı olacaktır⁸⁶.

$$Hd = f_1 (MS, MES, KR, PE, Tm, Tx, FDI) \quad (5)$$

$$- \quad + \quad + \quad + \quad + \quad - \quad -$$

$$PCM = f_2 (Hd, MESMS, GRS, PE, Tm, Tx, FDI) \quad (6)$$

$$+ \quad + \quad + \quad + \quad - \quad - \quad -$$

$$Tx = f_3 (Hd, PCM, FDI, KL, SK, IN) \quad (7)$$

$$+ \quad - \quad + \quad - \quad - \quad -$$

$$Tm = f_4 (Hd, PCM, DPC, MESMS, KL, SK, IN,) \quad (8)$$

$$+ \quad + \quad + \quad - \quad + \quad + \quad +$$

⁸⁵ Chou, **age**, 434.

⁸⁶ Değişkenlerin altında yer alan (+) ve (-) ibareleri ilişkinin yönünü göstermektedir. (+) işareti ilgili değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin pozitif, (-) işareti ise ilgili değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin negatif olduğunu göstermektedir.

Chou, Tayvan imalat sanayisine ilişkin 1976 yılına ait verileri ISIC-4 digit düzeyinde yukarıda anlatılmış olan model çerçevesinde incelemiştir. Analizde olağan en küçük kareler yöntemi (OLS) ve 2-aşamalı en küçük kareler (2SLS) yöntemleri kullanılmıştır. Sonuçlar büyük ölçüde beklentileri doğrular niteliktedir.

Buna göre, Tayvan ekonomisinde kamu yatırımlarının piyasa yapısında oldukça önemli bir rolü vardır. Dolayısıyla kamu yatırımları yoğunlaşma ve karlılık üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Ölçek ekonomileri ve yoğunlaşma, karı pozitif yönde etkilemektedir. Beklentilerin aksine devlet tarafından uygulanan sıkı ithalat kontrolleri nedeniyle, dış rekabetin (ithalat) yoğunlaşma ve piyasanın performansı üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur. İhracat ise beklentileri doğrular nitelikte yoğunlaşmayı azaltıcı etkiye sahiptir. Yoğunlaşmanın ithalat-ihracat yoğunluğunu olumlu yönde etkilemesi beklenirken, sonuçlara göre her ikisi üzerinde de anlamlı bir etkisi yoktur. Yine beklenen üzere, ihracat yoğunluğunun kar üzerinde negatif etkisi söz konusudur. Tayvan ekonomisinde devletin ağırlığı ve uyguladığı sıkı politikalar çalışma sonuçlarının beklentilerden farklı çıkmasına yol açmıştır. Ancak yine de elde edilen konunun değerlendirilmesi açısından son derece önemlidir ve Tayvan ekonomisine ilişkin önemli bilgiler vermektedir.

Yoon'un (2004) Kore imalat sanayisi üzerine yaptığı çalışma, piyasa yapısı ve performansı hakkında son dönemde yapılan çalışmalara örnek olarak verilebilir. Yoon, yoğunlaşma ve piyasa performansı (fiyat-maliyet marjları kullanılmış) arasındaki ilişkiyi ve onları etkileyen faktörleri incelemek amacıyla yaptığı çalışması kapsamında, reklam harcamaları ve ar-ge harcamalarını da piyasa üzerinde etkili olabilecekleri düşüncesiyle incelemeye dahil etmiştir. Literatürde yapılan pek çok çalışmada yoğunlaşma ve fiyat-maliyet marjları (PCM) arasında pozitif korelasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yoon konuyu incelerken gelişmekte olan ülkelerin özelliklerini de dikkate almıştır. Kore gibi gelişmekte olan ülkelere devlet sübvansiyonlar ve vergi indirimleri yoluyla ihracatı arttırmaya çalışırken, ithalatı da sıkı kontrol altında tutar, monopollerini destekler. Firmaların faaliyet gösterdikleri piyasalar son derece küçüktür. Ayrıca içsel faktörler kadar dışsal faktörlerin de piyasa üzerindeki etkisi oldukça fazladır⁸⁷.

⁸⁷ Seok Yoon, "A Note On The Market Structure And Performance In Korean Manufacturing Industries," *Journey of Policy Modeling*, 26, (2004) :734. <http://www.jstor.org>, [02.11.2006].

Yoon çalışması kapsamında imalat sanayisine ait 45 endüstriyi 3-digit düzeyinde incelemiştir. Kurulan modelde ihracat ve ithalat bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Ayrıca yoğunlaşma oranı olarak reklam harcamalarının satışlara oranı ile ar-ge harcamalarının satışlara oranı kullanılmıştır. Yüksek yoğunlaşma oranına sahip olan sektörlerin, piyasadaki ağırlığı daha fazladır. Çalışma sonucunda yoğunlaşma oranı ile fiyat-maliyet marjlarının pozitif korelasyonlu olması, ithalat ile fiyat-maliyet marjlarının negatif ilişkili olması beklenmektedir. Ancak analiz sonuçları beklentilerden farklı çıkmıştır. Kore imalat sanayisinde yoğunlaşma ve fiyat-maliyet marjları (PCM) arasında negatif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 1990'ların başından itibaren Kore'de serbest piyasa politikaları izlenmiş ve bunun sonucunda da iç piyasadaki yoğunlaşma oranları düşmüştür. İncelenen sektörlerde reklam ve ar-ge harcamaları yoğunlaşma ve piyasa performansı ile pozitif ilişkilidir. Benzer şekilde ihracat ve ithalat oranlarının söz konusu değişkenler üzerindeki etkisi pozitifdir. Kore'de büyüme devlet tarafından izlenen ihracat merkezli politikalar aracılığıyla sağlanmıştır⁸⁸.

Bu noktaya kadar dış ticaret, piyasa yapısı ve piyasa performansı üzerine incelenen çalışmalarda görüldüğü üzere birbirinden farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmacıların konuya farklı yaklaşımları, ele alınan sanayilerin kendilerine has özellikleri ve kullanılan istatistiksel yöntemler birbirlerinden farklı olduğu için sonuçlar arasında ortak bir görüş birliğinin olmaması da son derece doğaldır. Bununla birlikte, bu tez çalışmasının çıkış noktası olan dış ticaret ve piyasa yoğunlaşması ilişkisini Türkiye açısından yorumlayan Erhat'ın (1993) çalışmasını incelemek, çalışmamızın ampirik bölümleri açısından oldukça yararlı olacaktır.

Erhat (1993) çalışmasında ihracat ve endüstriyel yoğunlaşma arasında olası bir ilişkinin varlığını ortaya koymayı hedeflemiştir. Amaç belirli bir hipotezi test etmek değil, ihracat ve yoğunlaşma arasında bir hipotez oluşturabilmektir. Bu çerçevede Türk imalat sanayisinden belirli sektörler seçilmiştir. Bu sektörler: kimya, dokuma-giyim, cam-seramik, demir-çelik ve taşıt araçları olarak belirlenmiştir. Sektörlerin seçiminde esas olarak sektörlerin toplam ihracatta ve endüstrinin ihracatında aldıkları paylar dikkate alınmıştır. Bunun yanı sıra, geleneksel ihracat kalemleri olan tekstil ve demir-çelik sektörü ile rekabet potansiyeli yüksek olan taşıt araçları ve cam-seramik

⁸⁸age, 744.

sektörleri inceleme kapsamına alınmıştır⁸⁹. 1986–1989 dönemi için seçilmiş olan 5 ana sektör ile 24 alt sektör incelenmiştir. Analiz kapsamında endüstriyel yoğunlaşma; satış ve katma değer boyutlarına göre ele alınmıştır. Erhat (1993) endüstriyel yoğunlaşmayı ölçmek amacıyla alternatif yöntemler kullanmıştır. Bu yöntemler: Yoğunlaşma Oranı (CR), H-İndeksi (Hirschman-Herfindahl İndeksi), RHT İndeksi (Rosenbluth / Hall-Tideman İndeksi), CCI İndeksi (Comprehensive Measure of Concentration) ve E-İndeksi (Entropy İndeksi)'dir⁹⁰.

Satış ve katma değer boyutlarıyla hesaplanan yoğunlaşma oranları dönemler itibariyle incelenerek sonuçlara ulaşılmıştır. 1986–89 döneminde kimya sektöründe yoğunlaşma ve ihracatta artış yaşanmıştır. Buradan hareketle ihracat ve yoğunlaşmanın aynı yönde hareket ettiğini söylemek mümkündür. Tekstil sektöründe 1987–88 döneminde yoğunluk ve ihracat birlikte artarken; 1988–89 döneminde beklentilerin aksine yoğunluk azalmıştır. Benzer bir durum cam-seramik endüstrisinde 1986–87 döneminde görülmektedir. Bu dönemde sektörün ihracat payı gerilerken, yoğunluğu hem satış hem de katma değer boyutunda artış göstermiştir. Demir-çelik endüstrisinde ise incelenen dönem zarfında yoğunluk ve ihracat arasında pozitif bir ilişki gözlenmiştir.

Sonuçları özetlemek gerekirse; taşıt araçları, cam-seramik gibi gelecekteki rekabet potansiyeli yüksek olan sektörlerin 1986–1989 döneminde ihracat içinden aldığı paylar son derece düşüktür. Bu nedenle bu sektörlerde ihracat ile yoğunlaşma arasında bir ilişkinin gözlenmesi oldukça zordur. Kimya, dokuma-giyim ve demir-çelik sektörlerine ilişkin bulgular ise beklentileri destekler niteliktedir. Elde edilen bu sonuçlardan hareketle, ihracat ve yoğunlaşma arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin var olduğunu söylemek mümkündür⁹¹. Yoğunlaşmada meydana gelebilecek bir artış, ihracatta da artış yaratacaktır.

Dış ticaret ve piyasa yapısı ilişkisi çerçevesinde son olarak her ne kadar tez çalışmasının asıl konusunun dışında kalsa da, yoğunlaşma oranlarının

⁸⁹Güzin Erhat, "Is There A Meaningful Relationship Between Exports And Industrial Concentration?, Case Studies From The Turkish Manufacturing Industry", **METU Studies in Development**, 20(1-2) (1993):45.

⁹⁰Yoğunlaşma oranı $CR_m = \sum p_i$ olarak hesaplanabilir. Burada m firma sayısını göstermektedir. Erhat (1993) çalışmasında CR₃, CR₅ ve CR₈ oranlarını kullanmıştır. H-İndeksi ise $H = \sum p_i^2$ olarak hesaplanabilir

⁹¹ Erhat, **age**, 59.

hesaplanmasında dış ticaretin dahil edilmesiyle ortaya çıkabilecek farklılıklar hususuna da değinmek faydalı olacaktır. Utton (1982), uluslararası ticaretin yoğunlaşma üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla 1958–1975 döneminde İngiltere imalat sanayisini incelemiştir⁹². Yoğunlaşma oranı hesabına ithalatın, ihracatın etkisini yansıtarak indirgenmiş yoğunlaşma oranları hesaplamıştır⁹³. Hesaplama sonucunda ithalatın etkisiyle yoğunlaşma oranların düşüş gösterdiği görülmüştür. Utton’un çalışmasına benzer olarak Kumar (1985) da dış ticaretin yoğunlaşma oranları üzerindeki etkisini incelemiştir. 1973 -1979 yılları için İngiltere sanayi endüstrisinde toplam ithalata, rekabetçi olmayan ihracata ve hem ithalat hem de ihracata göre düzenlenmiş yoğunlaşma oranlarıyla basit yoğunlaşma oranını hesaplayarak karşılaştırmıştır. 1973 ve 1979 yıllarında tüm endüstriler için düzenlenmiş yoğunlaşma oranlarının, düzenlenmemiş oranlara nazaran daha düşük olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, ortalama yoğunlaşma oranı her iki hesaplama arasında çok farklı çıkmamıştır. Bu nedenle dış ticaretin yoğunlaşma oranları üzerindeki etkisinin çok net olmadığını söylemek mümkündür⁹⁴.

4.2. Piyasa Yapısı ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin Türk İmalat Sanayisi Açısından İncelenmesi

Piyasa yapısı ve dış ticaret arasındaki ilişkinin teorik olarak ele alınmasının ardından, bu bölüm kapsamında konuya Türk İmalat Sanayisi açısından yaklaşılabacaktır. Yapılacak analiz çerçevesinde Türk İmalat Sanayisine ilişkin veriler incelenerek, söz konusu ilişkinin varlığı araştırılacaktır.

Bu çalışmada TÜİK tarafından hazırlanan Türk İmalat Sanayinin alt sektörlerine ilişkin yoğunlaşma, dış ticaret ve sanayi istatistikleri ISIC Rev 2 sınıflandırma

⁹² M.A.Utton, “Domestic Concentration and International Trade,” **Oxford Economic Papers**, New Series, Vol. 34, No.3, (1982), s.480, <http://www.jstor.org>, [02.11.2006].

⁹³ İthalat ve ihracata göre indirgenmiş yoğunlaşma oranı: $C_A = \frac{Q_5 - X_5}{Q - X + M} * 100$ ’dır. Burada Q toplam çıktı, M ithalat, X ihracat, Q5 ilk 5 firmanın üretimi, X5 ise ilk 5 firmanın ihracatıdır. İlk 5 firmanın yurtiçinde yerleşik olduğu ve bu malların ithalatını yapmadıkları varsayılmaktadır.

⁹⁴ Manmohan S Kumar, “International Trade and Industrial Concentration,” **Oxford Economic Papers**, New Series, Vol. 37, No.1, (1985) :130, <http://www.jstor.org>, [02.11.2006].

sistemine göre 4-digit açılımlı olarak ele alınmıştır⁹⁵. Dış ticaret, yoğunlaşma ve imalat sanayine ait veriler TÜİK tarafından farklı sektörler ve yıllar için hesaplanmaktadır. Buradan verilerin ortak bir çatı altında toplanması gerekliliği doğmuştur. Bu amaç doğrultusunda birtakım sektörler ve yıllar veri kümesinin dışında bırakılmıştır. Sonuç olarak analizde 1980–2001 yılları inceleme dönemi olarak belirlenirken, imalat sanayine ilişkin 74 alt sektör de 4-digit düzeyinde ele alınmıştır⁹⁶. İncelenen dönemde bazı sektörlerde kayıp yıl sorunu olduğu gözlemlenmektedir. Bu çerçevede analizin daha sağlıklı olarak yürütülmesi amacıyla; kürk işleme ve boya sanayisi (ISIC 3232), uçak yapım ve onarım sanayisi (ISIC 3845), başka yerde sınıflandırılmamış taşıtlar yapım sanayisi (ISIC 3849), saat sanayisi (ISIC 3853), diğer optik alet-fotoğrafçılık sanayisi (ISIC 3854), kuyumculuk ve benzerleri üretim sanayisi (ISIC 3901), müzik aletleri üretimi (ISIC 3902), her türlü spor atletizm, jimnastik alet ve malzemesi üretimi (ISIC 3902) sektörleri veri kümesinin dışında bırakılmıştır.

Türk İmalat Sanayisine ilişkin olarak yapılan uygulama kapsamında, 1980–2001 dönemine ait 22 değişkenden oluşan veri seti kullanılmıştır. Analizde kullanılan temel değişkenlere ait bilgiler Tablo 4.1’de yer almaktadır. Ücret-girdi değişkeni TÜİK tarafından yayınlanan ücretle çalışanların yıllık ortalama sayısı ve girdi verilerinden hareketle tarafımızdan hesaplanmıştır. Alt sektörleri ifade etmek amacıyla kullanılan 4 haneli ISIC kodlarının yanı sıra, her bir alt sektöre bir numara verilmesi suretiyle indeks değişkeni oluşturulmuştur. Veri kümesinde yer alan tüm nominal değişkenlerin birimi TL iken, sadece ithalat ve ihracat değişkenleri \$ cinsinden ifade edilmiştir. Nominal değişkenleri enflasyon etkisinden arındırabilmek amacıyla, 1994 bazlı TÜFE kullanılarak veriler deflate edilmiştir. Çalışmanın ilk aşamasında deflate edilmiş veriler kullanılmıştır.

⁹⁵ TÜİK tarafından hazırlanan dış ticaret istatistikleri ISIC Rev 3 sistemine göre yayınlanmaktadır. İmalat ve yoğunlaşma verileri ile uyumlu olması adına, dış ticaret verileri ISIC Rev 3 sisteminden ISIC Rev 2 sistemine dönüştürülerek bu çalışmada kullanılmıştır. Bu bağlamda TÜİK tarafından hazırlanan dönüşüm tablolarından yararlanılmıştır.

⁹⁶ ISIC REV2 sistemine ilişkin imalat sanayi sınıflandırma tablosu Ek 1’de yer almaktadır.

Tablo 4.1: Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Açıklama
ısıc kod	ISIC Kod (Rev 2 sistemine göre 4 digit açılımlı)
yıl	Yıl
firma sayısı	İşyeri Sayısı
çalışan	Çalışanların Yıllık Ortalama Sayısı
ücretli	Ücretle Çalışanların Yıllık Ortalama Sayısı
maaşlar	Ücretle Çalışanlara Yapılan Yıllık Ödemeler
çalışılan saat	Yılda Çalışılan İşçi-Saat Toplamı
çevirici güç	Toplam Çevirici Güç Kapasitesi
stokdeğ	Stok Değişimleri
yatırımlar	Sabit Sermayeye Yıl İçinde Yapılan Gayri Safi İlaveler
girdi	Girdi
çıktı	Çıktı
katmadeğer	Katma Değer
toplam gelir	Toplam Gelir
emek-maliyet	İşgücü Maliyeti
ücret-girdi	Ücretle Çalışanların Yıllık Ortalama Sayısı / Girdi
CR4	CR4 (4 Firma Yoğunlaşma Oranı)
CR8	CR8 (8 Firma Yoğunlaşma Oranı)
HHI	Herfindahl İndeksi
ithalat	İthalat (\$)
ihracat	İhracat (\$)
indeks	İndeks

Piyasa yapısının bir göstergesi olarak kullanılan endüstri büyüklüğünü ifade edebilmek amacıyla bu çalışma kapsamında “çıktı, ücretli çalışanların yıllık ortalama sayısı ve toplam gelir” kullanılmıştır. Bu noktadan hareketle piyasa yapısının bir ölçüsü olarak **industrysize1**, **industrysize2** ve **industrysize3** değişkenleri türetilmiştir. Industrysize1 değişkeni piyasa yapısını çıktı açısından ele alırken, industrysize2 ücretli çalışanların yıllık ortalama sayısını baz almıştır. Industrysize3 ise toplam gelirden hareketle hesaplanmıştır⁹⁷. Ayrıca endüstrideki büyümeyi ifade edebilmek amacıyla da çıktıdan hareketle elde edilen “büyüme” değişkeni kullanılmıştır⁹⁸.

Analize başlamadan önce, kullanılacak değişkenler tek tek incelenmiş ve bazı değişkenlerde trend olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Trendli değişkenlerden elde edilecek sonuçların yanıltıcı olacağı düşüncesinden hareketle, söz konusu

⁹⁷ industrysize1=log(çıktı), industrysize2=log(ücretli) ve industrysize3=log(toplamgelir) olarak hesaplanmıştır.

⁹⁸ Büyüme = lnçıktı – lnçıktı (-1)

değişkenlere ait orjinal veriler yerine bu değişkenler için hesaplanan büyüme değerleri kullanılmıştır. Bu değişkenler ve kısaltmaları Tablo 4.2’de özetlenmiştir.

Tablo 4.2: Analizde Kullanılan Büyüme Değişkenleri

Değişken	Açıklama
buy_maaşlar	Ücretle Çalışanlara Yapılan Yıllık Ödemelerde Görülen Büyüme
buy_yatırımlar	Sabit Sermayeye Yıl İçinde Yapılan Gayri Safi İlavelerde Görülen Büyüme
buy_girdi	Girdide Görülen Büyüme
buy_katmadeğer	Katma Değerde Görülen Büyüme
buy_emek-maliyet	İşgücü Maliyetinde Görülen Büyüme
buy_ithalat	İthalatta Görülen Büyüme
buy_ihracat	İhracatta Görülen Büyüme

Çalışmada kullanılacak olan verilerle ilgili ayrıntılı bilgi verildikten sonra, bu noktada yapılacak analizin çerçevesini çizmek son derece faydalı olacaktır.

Dış ticaret ve piyasa yapısı ilişkisini Türkiye’ye ait veriler açısından incelemek amacıyla, bu tez çalışması kapsamında STATA 9.1 programı kullanılarak “Panel Data” analizi yapılacaktır. Bu kapsamda ilk olarak belirlenen bir takım değişkenlerin istatistiksel betimlemesi yapılacak, sonrasında varyans analizi ile değişkenlerdeki dağılım ortaya konulacaktır. Bunu izleyen bölümlerde büyüme ve endüstri büyüklüğü arasındaki ilişki değerlendirilerek; büyüme, ihracat ve yoğunlaşma üzerinde etkili olan faktörler araştırılacaktır. Son bölümde ise yoğunlaşma ve dış ticaret ilişkisi ele alınarak, verilerin zaman içindeki değişimi aktararak çalışma tamamlanacaktır.

4.2.1. Verilerin İstatistiksel Olarak Betimlenmesi

İmalat sanayine ait sektörel verilerin piyasa yapısı-dış ticaret ilişkisi açısından incelenmesi kapsamında ilk adım olarak seçilmiş olan bazı değişkenlerin istatistiksel anlamda tanımlanması gerekmektedir. Bu çerçevede endüstri büyüklüğünün göstergeleri olan industrysize1, industrysize2, industrysize3 değişkenleri ile büyüme, ihracat, ithalat ve HHI değişkenleri dikkate alınmıştır. 1980 ve 1981 yıllarına ait

verilerde gözlenen problemten ötürü bu yıllara ait veriler veri setinin dışında bırakılmıştır.

Tablo 4.3: Değişkenlerin Betimsel İstatistiği

	Mean	Standard Deviation	Variance	Skewness	Kurtosis
Industrysize1	15.0785	3.3238	11.0476	0.1562	2.2092
Industrysize2	8.8602	1.2210	1.4909	-0.5491	3.8612
Industrysize3	15.0425	3.3215	11.0321	0.1566	2.2162
Büyüme	0.4928	0.3842	0.1476	-0.6730	13.7485
Buy_ihracat	0.1506	0.7218	0.5210	0.8126	19.0033
Buy_ithalat	0.1555	0.8485	0.7199	3.4980	64.0927
HHI	0.1172	0.1057	0.0112	1.6135	5.6100

Tablo 4.3'te yukarıda sözü edilen 7 değişken için tüm veri seti üzerinden hesaplanan istatistiksel göstergeler özetlenmiştir. İlk iki sütunda her bir değişkene ait ortalama ve standart sapma değerleri yer almaktadır. Varyans değerlerine bakılarak serilerin dağılımları hakkında fikir yürütmek mümkündür. Bu bağlamda; industrysize1 ve industrysize3 değişkenlerin dağılımlarının birbirine paralel olduğu ve industrysize2'nin yaklaşık 7.5 katı olduğu görülebilir. İmalat sanayindeki ücretli çalışanların sayısındaki değişimin, toplam çıktıdaki ve toplam gelirdeki değişime nazaran daha az olduğu söylenebilir. Diğer taraftan varyans değerlerine bakarak ithalat ve ihracata ait büyüme göstergelerinde zaman içinde aşırı yayılımın olmadığını söylemek mümkündür. Büyüme ve özellikle Herfindahl indeksindeki range ise oldukça dardır.

Tablonun son iki sütununda yer alan çarpıklık ve basıklık katsayıları da industrysize1 ve industrysize3 değişkenlerinin dağılımının birbirine çok benzer olduğunu teyit eder niteliktedir. Her ikisi de hafif sağa çarpık ve normal dağılıma yakın basık bir görünüm sergilemektedir. Endüstri hacmini çalışan sayısı ile ifade eden industrysize2 ise sola çarpık olarak normale yakın dağılmaktadır. Büyüme değişkenine

baktığımızda ise normallikten uzak, sola çarpık sivri bir dağılımın olduğunu görmek mümkündür. Serinin dağılımı uzun kuyrukludur, sektörlerin büyük bölümündeki büyümenin orta düzeyde olduğu, az sayıda sektörde yüksek büyüme görüldüğü söylenebilir. İthalatta görülen büyümeyi ifade eden buy_ithalat değişkeninin Kurtosis katsayısı 64'ün üzerinde hesaplanmıştır. Bu serinin son derece sivri olduğunu gösterir, ayrıca seri sağa eğiktir. Kısaca normal dağılmamaktadır. Buy_ihracat ve HHI değişkenlerinde ise sağa çarpık ve sivri bir dağılım söz konusudur.

Tablo 4.4'te ise değişkenlere ait istatistiksel tanımlamalar 1982, 1990 ve 2000 yılları için yeniden hesaplanarak karşılaştırmada kolaylık sağlaması açısından bir arada değerlendirilmiştir. Burada ele alınan dönemler belirlenirken, tezin daha önceki bölümlerinde yapılan dönemsel ayrımlar dikkate alınmakla birlikte, 1980 yılına ait veriler analiz dışı bırakıldığı için onun yerine 1982 yılı incelenmiştir. Her üç dönemde de Türk ekonomisi ve dış ticareti açısından son derece önemli gelişmelerin yaşanması sebebiyle, değişkenlerin bu dönemler için ayrıca incelenmesi faydalı olacaktır.

Tüm gözlem kümesi yerine 1982, 1990 ve 2000 yılları ele alındığında, endüstriyi çıktıyla ölçen industrysize1 ve toplam gelirle ölçen industrysize2 değişkenlerinin dağılımında ortaya çıkan sola eğik yapı dikkat çekmektedir. Ayrıca bu değişkenlerin yıl içindeki dağılımlarının çok da fazla değişmediği görülmektedir. Basıklık katsayılarının (kurtosis) ithalat ve ihracat büyümelerini gösteren değişkenler hariç, değişkenlerin büyük bölümü için normale yakın görünüm sergilediğini söylemek mümkündür. Ele alınan dönemlerde yaşanan gelişmelerin etkisiyle buy_ihracat, buy_ithalat ve büyüme serilerinin çarpıklık ve basıklık rakamlarında dalgalanmalar yaşanmıştır. Örneğin büyüme serisi 1990 yılında sola eğik bir yapı sergilerken, 2000 yılında sağa yatmıştır. Bu değişkenlerde oynaklık oldukça fazladır.

Tablo 4.4: 1982, 1990 ve 2000 Yılları İçin Değişkenlerin Betimlenmesi

		Mean	Standard Deviation	Variance	Skewness	Kurtosis
Industysize1	1982	11.0695	1.4572	2.1235	-0.5981	3.7901
	1990	13.9209	1.5978	2.5529	-1.0493	4.8018
	2000	19.9051	1.5272	2.3323	-0.9507	4.1637
Industysize2	1982	8.6762	1.1871	1.4093	-0.3583	3.2822
	1990	8.8588	1.3227	1.7494	-0.9362	4.7577
	2000	8.9456	1.2592	1.5856	-0.5257	3.7429
Industysize3	1982	11.0300	1.4777	2.1836	-0.6176	3.7849
	1990	13.8789	1.5952	2.5448	-1.0321	4.7533
	2000	19.8634	1.5351	2.3567	-0.9502	4.0949
Büyüme	1982	0.5992	0.1955	0.0382	-0.1934	4.5927
	1990	0.6165	0.2417	0.0584	-1.4057	9.6163
	2000	0.6291	0.2250	0.0506	0.9051	5.6468
Buy_ihracat	1982	0.2527	0.9150	0.8373	0.1554	6.0130
	1990	0.1012	0.6506	0.4233	1.3422	13.0993
	2000	0.2760	0.4494	0.2019	-2.9316	16.1443
Buy_ithalat	1982	0.0188	1.1699	1.3686	-4.8057	32.7562
	1990	0.7280	1.4618	2.1368	6.6365	52.2999
	2000	0.0986	0.3407	0.1161	-2.2649	12.3791
HHI	1982	0.1145	0.1037	0.0108	1.9224	7.0552
	1990	0.1259	0.1227	0.0150	1.7315	6.1024
	2000	0.1123	0.1013	0.0103	1.3266	4.1275

Verilerin istatistiksel olarak betimlenmesinin ardından; industrysize1, industrysize2, industrysize3, büyüme, ithalat, ihracat ve HHI değişkenlerinin arasındaki ilişkinin de ortaya konulması bize veri kümesi hakkında daha fazla ipucu verecektir. Bu amaçla değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanarak Tablo 4.5'te gösterilmiştir. Tablodan da görüleceği üzere değişkenler arasındaki korelasyonlar oldukça düşüktür. Industrysize1 ve industrysize3 arasındaki korelasyon katsayısı

0.9999 olarak bu genellemenin dışında kalmaktadır. Endüstrideki çıktı ile toplam gelir arasında çok güçlü bir ilişki vardır. Endüstrideki çıktı arttıkça, toplam gelir de artmaktadır. Diğer yandan $industry_{size1}$ - $industry_{size2}$ ile $industry_{size2}$ - $industry_{size3}$ arasındaki korelasyonlar 0.4410 olarak daha düşük seyretmektedir. Büyüme ve endüstri büyüklüklerini ifade eden çıktı, çalışan sayısı ve toplam gelir arasındaki ilişkinin derecesi oldukça düşüktür.

İhracattaki büyüme ile piyasa yapısı arasında çok düşük olmakla birlikte negatif bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür. İhracatın piyasa hacmi üzerinde negatif etkili olduğu söylenebilir. İthalattaki büyüme de buna benzer bir eğilim sergilemektedir.

Tablodan elde edilebilecek diğer bir önemli bulgu ise $industry_{size2}$ ile Herfindahl indeksinin negatif korelasyonlu olmasıdır. Korelasyon katsayısı -0.5095 olarak hesaplanmıştır. Buradan hareketle endüstrideki istihdam ya da diğer bir deyişle endüstrinin hacmi arttıkça, yoğunlaşmanın azalacağını söylemek mümkündür.

Son olarak dış ticaretteki büyüme ile yoğunlaşma göstergesi olan Herfindahl indeksi (HHI) arasındaki ilişkiye değinmek gerekirse; ithalattaki büyüme ile HHI arasında önemsiz derecede negatif korelasyon varken, ihracat ile HHI arasında çok zayıf olmakla birlikte pozitif bir ilişki söz konusudur. İhracat ve yoğunlaşma ilişkisinin araştırılması bu çalışmanın temel amaçlarından olduğu için elde edilen bu sonuç ileriki analizlerde bize ipucu verebilecektir. Ancak kesin bir kanıya varabilmek için daha ayrıntılı incelemelere ihtiyaç vardır. İlerleyen bölümlerde bu konu daha detaylı olarak ele alınacaktır.

Tablo 4.5: Değişkenler Arasındaki Korelasyon Katsayıları

	Industry size1	Industry size2	Industry size3	Büyüme	İhracat	İthalat	HHI
Industrysize1	1.0000						
Industrysize2	0.4410	1.0000					
Industrysize3	0.9999	0.4410	1.0000				
Büyüme	0.2811	0.0559	0.2810	1.0000			
Buy_ihracat	-0.0812	-0.0210	-0.0818	-0.0019	1.0000		
Buy_ithalat	-0.1066	-0.0139	-0.1074	0.0523	0.0310	1.0000	
HHI	-0.1479	-0.5095	-0.1466	-0.0052	0.0128	-0.0060	1.0000

4.2.2. Varyans Analizi

Varyans analiz tekniklerinden yararlanılarak, verilerde zaman içinde ortaya çıkan değişimi grup-içi değişim ve gruplararası değişim olarak 2 bileşen halinde ifade etmek mümkündür⁹⁹. Bu çalışma için gruplararası değişim (between variation), incelenen dönem zarfında endüstriler arasında görülen farklılıkları yansıtırken; grup-içi değişim (within variation) ise her bir sektörün (endüstrinin) yıllar içinde gösterdiği değişimi ifade etmektedir. Between variation oranının yüksek olduğu veri setlerinde gruplar arasındaki farklılıklar değişimi etkileyen önemli bir faktör iken, within variation oranının yüksek olduğu veri setlerinde ise zaman faktörünün değişim üzerinde yüksek bir etkisinin olduğu söylenebilir.

Tablo 4.6’da industrysize1, industrysize2, industrysize3, büyüme, ihracat büyüme oranı, ithalat büyüme oranı ve HHI değişkenleri için varyans analiz hesaplamaları yer almaktadır. Industrysize2 (çalışan sayısı), ihracat büyüme oranı, ithalat büyüme oranı ve Herfindahl indeksinde değişimin kaynağı within variation olarak belirlenmiştir. Bu durum endüstri içinde yıldan yıla farklılıkların yaşandığını göstermektedir. Büyüme değişkeninde ise durum biraz daha farklıdır, değişimin

⁹⁹ P.A.Geroski, “An Applied Econometrician’s View of Large Company Performance”, **The Review of Industrial Organization**, No.13, (1998): 276.

%52'si within variation, %48'i ise between variation kaynaklıdır. Oranlar birbirine çok yakındır. Bu durumda within variation oranı %50 limitini aştığı için büyüme oranlarının yıldan yıla farklılık gösterdiği söylenebilir. Diğer taraftan industrysize1 ve industrysize3 değişkenleri between variation kaynaklı değişim göstermektedir. Sonuç olarak değişkenlerin çoğunluğunun within (grup-içi) değişim gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu nedenle, bu çalışmada panel data analizi kullanılması son derece uygun olacaktır.

Tablo 4.6: Varyans Analizi¹⁰⁰

	Between Variation (Gruplararası) %	Within Variation (Grup-içi) %
Industrysize1	80	20
Industrysize2	1	99
Industrysize3	80	20
Büyüme	48	52
Buy_ihracat	5	95
Buy_ithalat	9	91
HHI	1	99

4.2.3. Büyüme ve Endüstri Büyüklüğü (Industry Size) İlişkisi

Bu bölüm çerçevesinde büyüme ve endüstri büyüklüğü (industrysize) arasındaki ilişki ele alınarak, Türk İmalat Sanayisi açısından mevcut durum incelenecektir.

Büyüme-endüstri büyüklüğü ilişkisinin incelenmesinde, literatürde oldukça geniş bir uygulama alanı olan Gibrat Kanunu'ndan hareket edilecektir. Gibrat Kanunu'nuna göre; firmanın büyüme oranının incelenen dönemin başlangıcındaki firma büyüklüğünden bağımsız olduğu kabul edilmektedir. Bu noktadan hareketle firma büyüklüğü ve büyüme üzerine yapılan çalışmaların bir bölümü Gibrat Kanunu'nu doğrularken, pek çok çalışmada da bu kanunun aksini gösteren bulgular elde edilmiştir. Bu çalışmalardan elde edilen genel sonuç büyümenin firma büyüklüğü ile

¹⁰⁰Her bir değişken için hazırlanan tek-yönlü varyans analiz tablosundan hareketle, değişimin kaynağı yüzdesel olarak between ve within variation şeklinde hesaplanmıştır.

ters yönde ilişkili olduğu şeklindedir. Diğer bir ifadeyle, firma büyüklüğü artarken, büyüme oranı düşmektedir¹⁰¹.

Gibrat Kanunu'nundan yola çıkarak, “büyüme ve endüstri büyüklüğü arasında bir ilişki yoktur” şeklinde türetilen hipotezin doğruluğu Türk İmalat Sanayisi için yapılacak incelemelerle araştırılacaktır. Bu çerçevede çıktı, ücretli çalışanların yıllık ortalama sayısı ve toplam gelir olmak üzere 3 farklı şekilde tanımlanan endüstri büyüklüğü (industrysize1, industrysize2 ve industrysize3) ölçütü ele alınacaktır. Endüstri büyüklüğü (industrysize) ile büyüme arasındaki ilişkinin irdelenmesi amacıyla modeller kurularak, oluşturulan hipotez doğrultusunda bu modellerin anlamlılığı test edilecektir.

Büyüme-endüstri büyüklüğüne ilişkin olarak oluşturulan modeller şu şekilde sıralanabilir:

$$\begin{aligned}Büyüme_t &= \alpha_1 + \beta_1 industrysize1 + \varepsilon \\Büyüme_t &= \alpha_2 + \beta_2 industrysize2 + \varepsilon \\Büyüme_t &= \alpha_3 + \beta_3 industrysize3 + \varepsilon\end{aligned}\tag{9}$$

Tablo 4.7’de lineer regresyon modellerinin analizinden elde edilen sonuçlar yer almaktadır. İlk olarak industrysize1 için bulunan sonuçları değerlendirecek olursak; çıktıdan hesaplanan endüstri büyüklüğü, büyümedeki değişimin ancak %8.30’luk çok küçük bir bölümünü açıklayabilmektedir. 1447 gözlem üzerinden yapılan regresyon analizinde F istatistiği 130.83 olarak bulunmuştur. Buna göre büyüme ve industrysize1 arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Industrysize3 için de aynı sonuçlar bulunmuştur. İki değişkenin de aynı sonuçları vermesinde aralarındaki 0.999’luk korelasyon etkili olmuştur. Industrysize2 için kurulan regresyon modelinden de Gibrat Kanunu’nu destekleyen sonuçlar elde edilmiştir.

Yapılan çalışma sonucunda 1982–2001 döneminde Türk İmalat Sanayine ait sektörlerde büyüme ve endüstri büyüklüğü arasında bir ilişki bulunamamıştır.

¹⁰¹ R.Piergiovanni, E.Santarelli, L.Klomp, A.R.Thurik, “**Gibrat’s Law and the Firm Size / Firm Growth Relationship in Italian Services**”, Tinbergen Institute Discussion Paper, No: 80/3, (2002): 3-4 , <http://ideas.repe.org/p/dgr/uvatin/20020080.html>, [25.07.2008].

Tablo 4.7: Büyüme-Industrysize İlişkisi¹⁰²

	α	β	t istatistiği	P (Olasılık)	R ²	F istatistiği
Industrysize1	-0.0110	0.0334	11.4400	0.0000	0.0830	130.8300
Industrysize2	0.3289	0.0185	2.2200	0.0260	0.0034	4.9400
Industrysize3	-0.0102	0.0334	11.4400	0.0000	0.0830	130.8300

4.2.4. Büyüme, Yoğunlaşma ve İhracata İlişkin Regresyon Modelleri

Çalışmanın bu bölümünde büyüme, yoğunlaşma ve ihracat gibi analizin temelini oluşturan değişkenlere yönelik olarak regresyon modelleri oluşturulacaktır. Böylelikle bu değişkenler üzerinde etkili olabileceği düşünülen açıklayıcı değişkenlerden hareketle alternatif modeller türetilecek; büyüme, yoğunlaşma ve ihracatı en iyi açıklayan modeller belirlenmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede sabit etkiler yaklaşımı kullanılarak büyüme, yoğunlaşma ve ihracat üçlüsü ayrı ayrı ele alınacaktır.

- **Büyümeye İlişkin Regresyon Modeli**

Büyümeye ilişkin regresyon analizi kapsamında, bu değişkeni en iyi açıklayabilecek model oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla analizde kullanılan tüm değişkenlerden hareketle bir model oluşturulmuş, istatistiksel olarak anlamsız olan değişkenler modelden sırayla tek tek çıkarılarak en uygun model bulunana kadar regresyon analizi yinelenmiştir.

Sonuç olarak buy_yatırımlar, buy_girdi, buy_katmadeger, ucet_girdi, industrysize1 değişkenlerinin bağımsız değişkenler, büyüme değişkeninin de bağımlı değişken olarak ele alındığı anlamlı bir model belirlenmiştir. Burada teknolojik gelişmenin bir göstergesi olan ucet_girdi değişkeninin modelde yer alması son derece önemlidir. Modelden hareketle teknolojik yenilik faktörünün büyümeyi etkileyen bir faktör olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

¹⁰² Tabloda yer alan t-istatistiği ve P olasılık değerleri β parametresine ait değerlerdir.

Oluşturulan modele ilişkin sonuçlar Tablo 4.8’de yer almaktadır. Sabit etkiler modeli çerçevesinde yapılan regresyon analizinin sonucunda, R^2 within değeri 0.9911 olarak bulunmuştur. Modelde yer alan 6 değişken istatistiksel olarak anlamlı olup, modeldeki grup içindeki değişimin %99’unu açıklamaktadırlar. Buradan değişkenlerin açıklayıcı gücünün oldukça yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca regresyon modelinin F-istatistik değeri 29865.28 olarak bulunmuştur.

Yatırımlar, girdi, katma değer ve ücret/girdi ve industrysize1 değişkenlerinin büyüme üzerindeki etkisi pozitif yönde iken, α parametresi negatif değer almıştır.

Tablo 4.8: Büyümeye İlişkin Regresyon Modeli

	Katsayı	t-istatistiği	P (Olasılık)
buy_yatirimlar	0.0028	2.3400	0.0190
buy_girdi	0.6148	156.8800	0.0000
buy_katmadeger	0.3825	108.1100	0.0000
ucret_girdi	0.0562	5.1300	0.0000
Industrysize1	0.0006	1.6100	0.1080
α (sabit terim)	-0.0184	-3.3300	0.0010

- **Yoğunlaşmaya İlişkin Regresyon Modeli**

İkinci olarak yoğunlaşmaya ilişkin regresyon modelinin oluşturulması amacıyla çalışılmıştır. Yoğunlaşma oranını ifade etmek amacıyla yaygın olarak kullanılan Herfindahl indeksi (HHI) bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Yoğunlaşma üzerinde etkili olabileceği düşünülen tüm değişkenler kullanılarak yapılan analizler sonucunda firma sayısı, buy_maaslar, büyüme ve industrysize2 değişkenlerinin yoğunlaşmayı en iyi açıklayabilecek değişkenler olacağına karar verilmiştir.

Tablo 4.9’da elde edilen regresyon sonuçları yer almaktadır. Bu sonuçlara göre firma sayısı, maaşlardaki artış hızı ve endüstrideki ücretli çalışanların sayısından hareketle

hesaplanan endüstri büyüklüğü yoğunlaşma oranını negatif olarak etkilemektedir. Endüstrideki firma sayısı arttıkça, rekabetçi ortam artacak ve doğal olarak da firmaların yoğunlaşma oranında belli bir düzeyde gerileme yaşanacaktır. Ayrıca tabloya göre büyümenin yoğunlaşma üzerindeki etkisi pozitifdir.

Her ne kadar bu değişkenlere ilişkin katsayılar istatistiksel olarak anlamlı çıkmış olsa da modele ilişkin R^2 within değeri 0.0178 gibi son derece düşük bir değer bulunmuştur. Ayrıca F-istatistiği 6.19 düzeyinde olup, 3.67 olan test istatistiği sınırını aşmaktadır. Buradan açıklayıcı gücü her ne kadar düşük olsa da yoğunlaşma modelinin anlamlı olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Tablo 4.9: Yoğunlaşmaya İlişkin Regresyon Modeli

	Katsayı	t-istatistiği	P (Olasılık)
firmasayisi	-0.0001	-2.7300	0.0060
buy_maaslar	-0.0125	-2.1900	0.0280
buyume	0.0158	2.6700	0.0080
Industrysize2	-0.0084	-1.7800	0.0760
α (sabit terim)	0.1957	4.8200	0.0000

- **İhracata İlişkin Regresyon Modeli**

Büyüme ve yoğunlaşmaya ilişkin regresyon modellerinin saptanmasının ardından son olarak sıra ihracattaki değişimi en iyi açıklayabilecek modelin belirlenmesine gelmiştir. Ancak daha önceki incelemelerimizde de olduğu gibi, verilerde bulunan güçlü trend faktörü sebebiyle ihracat verileri yerine ihracattaki büyüme oranı (buy_ihracat) kullanılarak model oluşturulmaya çalışılacaktır.

Tablo 4.10'da ihracata ilişkin regresyon modelinden elde edilen sonuçlar özetlenmiştir. Buna göre; maaşlardaki büyüme oranı, ücret/girdi oranı, büyüme oranı ve industrysize3 (toplam gelir) değişkenleri ihracattaki büyümeyi en iyi açıklayan değişkenler olarak seçilmiştir.

Modele ilişkin R^2 within değeri yine son derece düşüktür, 0.0218 olarak bulunmuştur. Yani söz konusu değişkenler, ihracat büyüme oranında meydana gelen değişimin ancak %2'lik bölümünü açıklayabilmektedirler. Bunların dışındaki diğer faktörler ihracatın büyümesini etkilemektedir. (4,1336) serbestlik derecesiyle dağılan F istatistiği ise 7.45'tir. Bu değer kritik tablo değerini aştığı için, ihracat modelinin %5 anlamlılık düzeyinde uygun bir model olduğu sonucuna ulaşılabilir.

En son olarak değişkenlere ilişkin katsayılara değinmek gerekirse; büyüme değişkeninde tek başına ortaya çıkabilecek 1 birimlik artışın, ihracatta 0.24 birimlik artış yaratması olasıdır. Maaşlardaki büyüme, ücret/girdi ve industrysize3 değişkenleri ise ihracatı azaltıcı yönde etki oluşturacak değişkenlerdir.

Tablo 4.10: İhracata İlişkin Regresyon Modeli

	Katsayı	t-istatistiği	P (Olasılık)
buy_maaslar	-0.2478	-2.7800	0.0060
ucret_girdi	-0.6328	-2.4000	0.0170
buyume	0.2411	2.5900	0.0100
Industrysize3	-0.0237	-3.4300	0.0010
α (sabit terim)	0.6160	5.3300	0.0000

4.2.5. Yoğunlaşma ve Dış Ticaret İlişkisi

Dış ticaret ve yoğunlaşma arasındaki ilişkiye ait teorik bulgular bir önceki bölümde incelenmiştir. Türk İmalat Sanayinin analizi çerçevesinde yapılan tüm analizlerin ardından bu noktada, tezin asıl çıkış noktası olan piyasa yoğunlaşması ve dış ticaret ilişkisinin Türkiye örneği için incelenmesi yerinde olacaktır.

Türk imalatına ilişkin 74 sektöre ait yoğunlaşma ve dış ticaret verileri 1982–2001 döneminde incelenmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkinin net olarak ortaya konması amacıyla yoğunlaşma-ihracat ve yoğunlaşma-ithalat arasındaki ilişki ayrı ayrı olarak sabit etkiler modeli çerçevesinde incelenecektir. Çalışmada yoğunlaşma oranı olarak

Herfindahl indeksi kullanılırken, ihracat için buy_ihracat ile ifade edilen ihracat büyüme oranı, ithalat için ise buy_ithalat ile ifade edilen ithalat büyüme oranı kullanılmıştır.

Tablo 4.11’de yoğunlaşma ve ihracat arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla oluşturulan modelden elde edilen sonuçlar yer almaktadır. Buradan da görüleceği üzere, ihracat büyüme oranının yoğunlaşma oranı üzerindeki etkisi önemsiz olmakla birlikte negatiftir. R^2 within değeri 0.000 olarak bulunurken, R^2 between değeri ise 0.0001 olarak bulunmuştur. Buradan ilişkinin anlamsız olduğu bir kez daha görülmektedir.

Yoğunlaşma ve ihracat arasındaki ilişkiyi farklı bir açıdan inceleyebilmek amacıyla her bir alt sektör için grafikler oluşturulmuştur¹⁰³. Ek-2’de yer alan grafiklerden hareketle yoğunlaşma ve ihracat arasında bazı sektörlerde pozitif, bazı sektörlerde ise negatif ilişki olduğu söylenebilir. Bazı sektörler için ise ikili arasında herhangi bir ilişki yoktur. O halde ihracat-yoğunlaşma ilişkisi için net bir çıkarsama yapmak mümkün değildir.

Tablo 4.11: Yoğunlaşma (HHI) - İhracat İlişkisi

	Katsayı	t-istatistiği	P (Olasılık)
Buy_ihracat	-0.0002	-0.0900	0.9310
α (sabit terim)	0.1169	85.7000	0.0000

Herfindahl indeksi (HHI) ile diğer bir dış ticaret değişkeni olan ithalat arasındaki ilişkiyi gösteren modele ait sonuçlar Tablo 4.12’de yer almaktadır. İhracattaki büyümeye oranla, ithalattaki büyümenin HHI üzerindeki etkileri biraz daha fazla hissedilmektedir. Ancak yine de iki değişken arasındaki ilişki anlamsızdır. R^2 within değeri 0.0008, R^2 between değeri ise 0.0034 olarak çok düşük hesaplanmıştır.

¹⁰³ İndeks grafiği ile ihracatta yaşanan değişim gösterilmiştir. Log(ihracat) verilerinden hareketle bu grafikler çizilmiştir. HHI indeks ise Herfindahl indeksinin 10.000 ile çarpımı sonucu çıkan değerlerden oluşturulmuştur. Değişimin daha rahat gözlenmesi adına böyle bir yol izlenmiştir.

Tablo 4.12: Yoğunlaşma (HHI) - İthalat İlişkisi

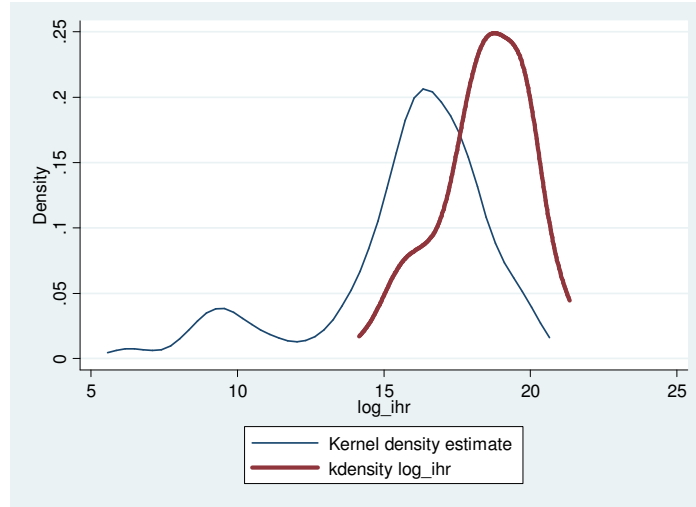
	Katsayı	t-istatistiği	P (Olasılık)
Buy_ithalat	0.0017	1.0600	0.2910
α (sabit terim)	0.1169	86.0100	0.0000

4.2.6. Dış Ticaret ve Yoğunlaşma Verilerinin Zaman İçindeki Değişimi

İmalat sanayinin alt sektörlerine ait analizlerin tamamlanmasının ardından bu çalışma kapsamında en son olarak dış ticaret ve yoğunlaşma rakamlarında zaman içinde ortaya çıkan değişime göz atılacaktır. Bu son bölümü uygulamanın bir uzantısı olarak düşünmek mümkündür. İmalat sanayinin yapısı ile ilgili eksik bilgilerin tamamlanıp, taşların yerine oturması açısından bu inceleme faydalı olacaktır. 1982–2000 dönemi için endüstrilerin dış ticareti ile yoğunlaşmasını anlatan farklı grafikler oluşturulmuştur¹⁰⁴.

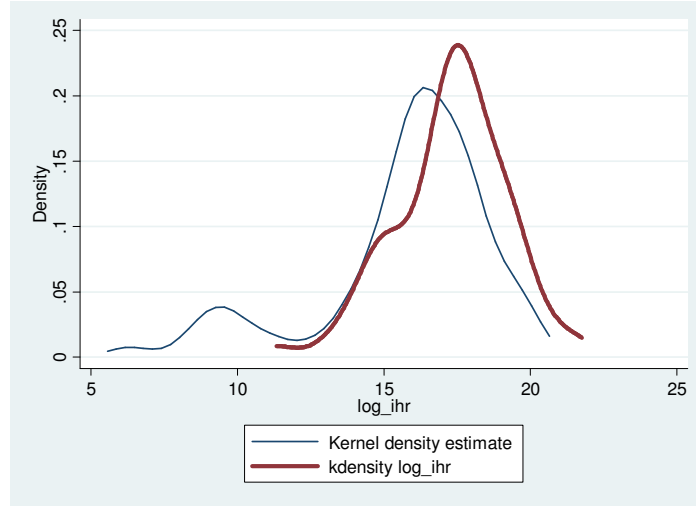
Şekil 4.1’de 1982 ve 2000 yılları için imalat sanayine ait ihracat verileri bir arada gösterilmiştir. Endüstrilerin ihracatında 1982 yılında 2000 yılına ciddi bir kayma görülmektedir. Söz konusu dönemde ihracatın endüstriler arasındaki dağılımında değişim yaşanmıştır. Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde de değinildiği üzere ihracatın yapısında zaman içinde ciddi bir değişim görülmüş, basit olarak işlenmiş tarım ürünlerinin ihracatından yüksek teknoloji içeren otomotiv, elektronik gibi sektörlerin ihracatına geçiş gerçekleşmiştir.

¹⁰⁴ İhracat ve ithalat verilerinin logaritması alınarak grafikler türetilmiştir. Yoğunlaşma grafikleri üretilirken HHI indeksi 10.000 ile çarpılmıştır.

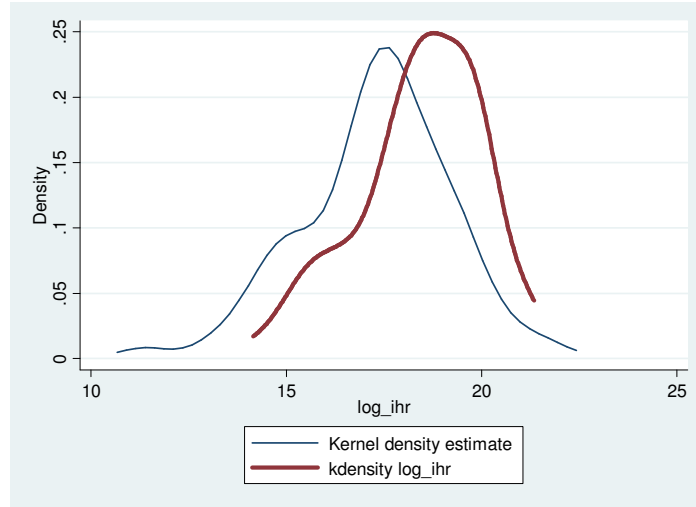

Şekil 4.1: 1982–2000 Döneminde İmalat Sanayinin İhracatı

Benzer şekilde 1982–1990 ve 1990–2000 yıllarındaki ihracatın dağılımı Şekil 4.2 ve 4.3'te gösterilmektedir. 1982 yılından 1990 yılına geçişte imalat sanayi alt sektörlerinin ihracat yapısında şekilden de görüleceği üzere önemli bir değişim gerçekleşmiştir. 1990–2000 döneminde ise ihracatın yapısı değişmemiş, ihracat her iki zaman periyodu için de aynı görünümü sergilemiştir.

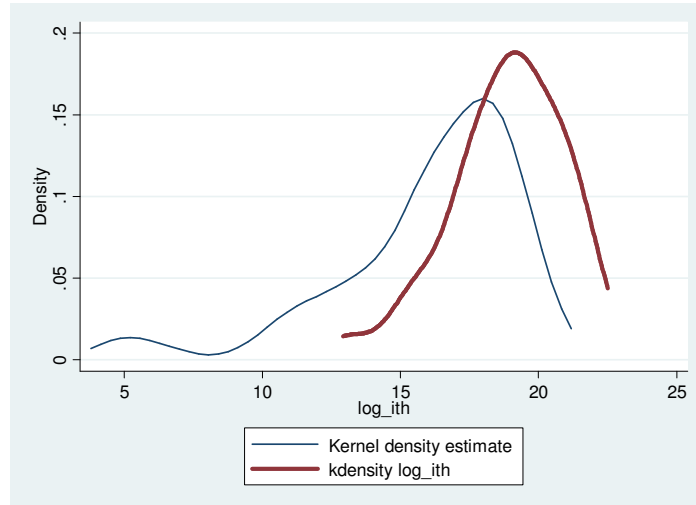

Şekil 4.2:1982–1990 Döneminde İmalat Sanayinin İhracatı

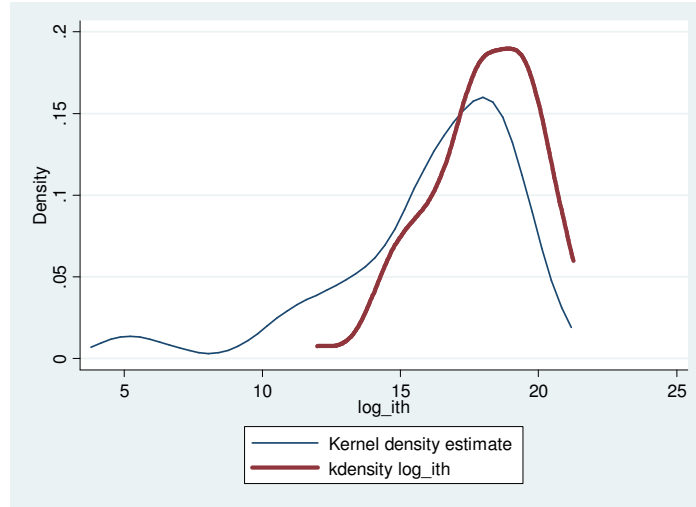

Şekil 4.3:1990–2000 Döneminde İmalat Sanayinin İhracatı

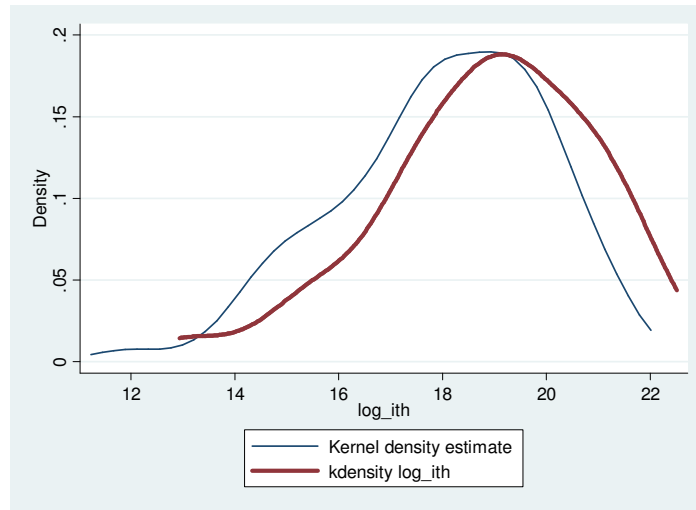
İhracatın yıllar bazında sergilediği yapıya benzer bir durum endüstrilerin ithalatında da kendini göstermektedir. Dönemin başlangıcı olan 1982 yılından, dönem sonu olan 2000 yılına gelindiğinde ithalat serisi normale yakın bir görünüm sergilemektedir. 1980’li yıllarda dış ticarete başlayan dönüşüm ile birlikte imalat sanayinde ithalatı yapılan ürün profili de değişmiştir. Şekil 4.5’ten görüleceği üzere 1990 yılında, 1982 yılına oranla mevcut yapı büyük ölçüde değişmiştir. İthalatta normal dağılıma yakın bir görünüm ortaya çıkmıştır. 1990 ve 2000 yılları karşılaştırıldığında, ihracatta görülen duruma benzer bir dağılım görülmektedir. Yani 1990 yılından 2000 yılına gelindiğinde endüstrilerin ithalat yapısında pek fazla bir değişim görülmemiştir.

Şekil 4.4: 1982–2000 Döneminde İmalat Sanayinin İthalatı

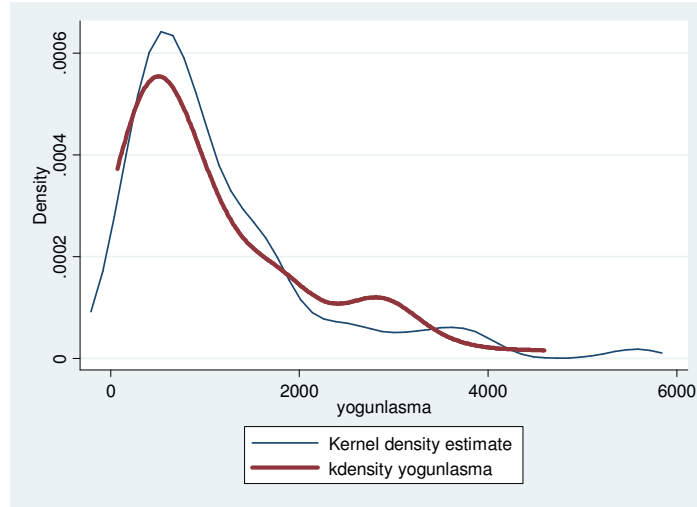

Şekil 4.5: 1982–1990 Döneminde İmalat Sanayinin İthalatı

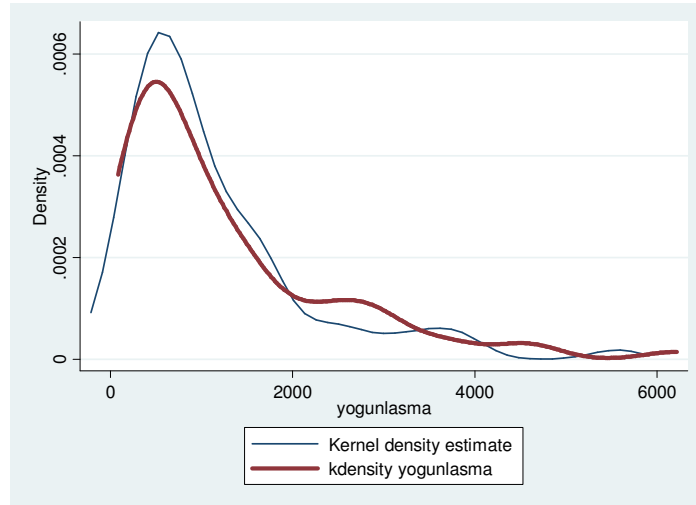
Şekil 4.6: 1990–2000 Döneminde İmalat Sanayinin İthalatı

İhracat ve ithalat verilerinin dışında imalat sanayinin yapısına ilişkin bir diğer önemli bilgi kaynağı yoğunlaşma verileridir. Yoğunlaşma verilerinin dönemsel değişiminden hareketle çizilen grafikler aşağıda yer almaktadır. Tüm dönemi tek birlikte elen alan Şekil 4.7’de endüstrilerdeki yoğunlaşma oranlarında görülen başkalaşım net olarak ifade edilmektedir. Yoğunlaşmanın yüksek olduğu sektörler zaman içinde farklılaşmadır. Bu da imalat sanayinin yapısında görülen değişimin doğal bir sonucudur.

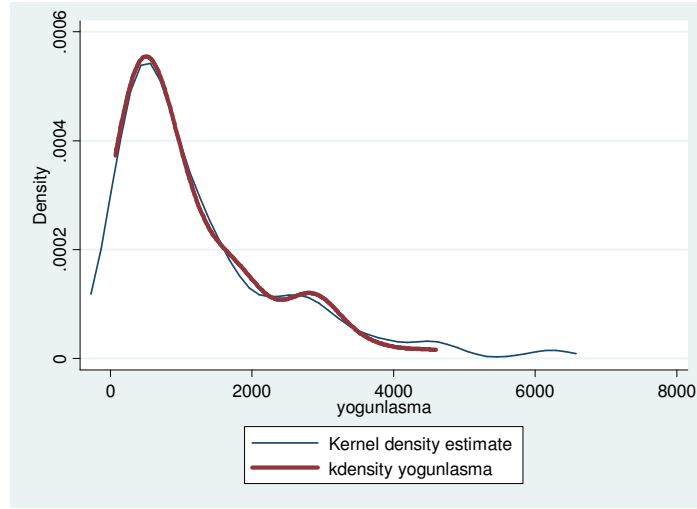

Şekil 4.7: 1982–2000 Döneminde Yoğunlaşma

1982–1990 yıllarında yaşanan değişimin izleri, 1990–2000 döneminde fazla görülmemektedir. 1990–2000 döneminde sektörlerin yoğunluk yapısında bir değişim görülmemiştir. Yoğunlaşma oranının düşük olduğu sektörlerde, yani rekabetin fazla olduğu sektörlerde firmalar yoğun olarak toplanmıştır.

Şekil 4.8: 1982–1990 Döneminde Yoğunlaşma

Şekil 4.9: 1990–2000 Döneminde Yoğunlaşma

5. SONUÇ

Uluslararası ticaret ve piyasaların yapısı son derece kapsamlı bir konu olması sebebiyle çok sayıda araştırmacının ilgisini çekmiş, pek çok çalışmaya konu olmuştur.

70’li yıllardan itibaren uluslararası rekabetin piyasa yapısı üzerindeki etkisi dikkate alınmaya başlanmış, böylelikle yeni ticaret teorileri ortaya çıkmıştır. İthalatta yaşanan rekabetin piyasa gücünün işleyişi üzerindeki etkisi ilk olarak Schwartzman ve Esposito&Esposito (1971) tarafından ele alınmış, sonrasında bu konuyla ilgili çok sayıda çalışma literatürde yerini almıştır. Auquier (1980), Saunders (1980), Chou (1986), Yoon (2004) ve Gabbitas&Gretton (2003) farklı ülkelere ilişkin imalat sanayi verilerinden hareketle piyasa yapısı ve dış ticaret ilişkisini ele almışlardır. Söz konusu çalışmalarda genel olarak imalat sanayisi firma bazında ele alınmıştır. Bu çalışmalardan farklı sonuçlar elde edilmiş, net bir ilişki ortaya konulamamıştır.

“Dış ticaret ve piyasa yoğunlaşması ilişkisi” dünya literatüründe çok fazla örneği olmayan bir araştırma konusudur. Bu alanda yapılan çalışmalarda yoğunlukla firma bazında veriler değerlendirilmiştir. Erlat (1993), Türk İmalat Sanayisi üzerine yaptığı çalışmada 5 sektör açısından konuyu değerlendirmiş; ihracat ve yoğunlaşma arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığına işaret etmiştir.

Bu noktadan hareketle, bu tez çalışması kapsamında dış ticaret ve piyasa yoğunlaşması ilişkisi incelenmiş, konuya Türk İmalat Sanayisi açısından yaklaşılarak analizler yapılmıştır. Diğer çalışmalardan farklı olarak imalat sanayine ilişkin tüm endüstriler değerlendirme kapsamında ele alınmıştır.

Dış ticaret ve yoğunlaşma ilişkisinin incelenmesinden önce, Türkiye’deki mevcut dış ticaret ve imalat sanayi yapısını ortaya koyma gereği doğmuştur. Bu çerçevede, çalışmanın ikinci bölümünde Türk İhracat yapısının ana hatları; üçüncü bölümünde ise Türk İmalat Sanayinin temel yapısına ilişkin tablo çizilmeye çalışılmıştır. Türkiye’deki mevcut yapının gözler önüne serilmesinin ardından dördüncü bölümde

piyasa yapısı ve dış ticaret ilişkisinin analizine geçilmiştir. Öncelikle konuya teorik açıdan yaklaşmış, ardından da Türkiye için yapılan uygulamaya yer verilmiştir.

Bu çalışma kapsamında Türk İmalat Sanayine ilişkin dış ticaret, yoğunlaşma ve imalat verilerinden hareketle STATA programı kullanılarak panel data analizi yapılmıştır. 1980–2001 dönemi için tüm imalat sanayi sektörleri ISIC Rev 2 sistemi çerçevesinde ele alınmıştır. Piyasa büyüklüğü; çıktı, toplam gelir ve ücretli çalışanların yıllık ortalama sayısı olarak üç farklı şekilde değerlendirilmiş, yoğunlaşma oranı olarak da Herfindahl İndeksi kullanılmıştır.

Analiz kapsamında ilk aşamada, en önemli değişkenlere ilişkin istatistiksel betimlemelere yer verilmiş ve bu değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyonlardan hareketle çıktı ve toplam gelirden elde edilen piyasa büyüklüğü göstergeleri (industrysize1 ve industrysize3) arasında çok güçlü bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İhracattaki büyüme ile piyasa yapısı arasında çok düşük negatif ilişki çıkarken, industrysize2 ile HHI arasında da ters ilişki söz konusudur. İthalat ve ihracatın, yoğunlaşma (HHI) ile olan ilişkisi ise son derece zayıftır.

Çalışmamızda bir sonraki aşama olarak varyans analizi yapılmıştır. Bu sonuçlara dayanarak verilerdeki değişimin kaynağı within ve between variation olarak sınıflandırılmıştır. Sonuçta verilerdeki değişimin ana kaynağının “within variation” olduğu saptanmıştır. Yani verilerdeki değişim, endüstride yıldan yıla farklılık göstermektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda, panel data analizinin kullanılmasının uygun olacağı kanısına varılmıştır. Büyüme ve endüstri büyüklüğü arasındaki ilişkinin araştırılması kapsamında ise Gibrat Kanunu’ndan yola çıkılarak “büyüme ve endüstri büyüklüğü arasında ilişki yoktur” şeklinde oluşturulan hipotez test edilmiştir. Bu amaçla kurulan modeller anlamsız çıkmıştır. İncelenen dönemde Türk İmalat Sanayinde büyüme ve endüstri büyüklüğü arasında bir ilişki bulunamamıştır.

Tüm bu analizlerin tamamlanmasının ardından, çalışmanın temelini oluşturan büyüme, ihracat ve yoğunlaşma değişkenlerine ilişkin modeller türetilmiştir. Bu çerçevede büyüme modeli; yatırımlar, girdi, katma değer, ücret/girdi ve industrysize1 değişkenleriyle açıklanmıştır. Burada teknolojik yeniliği ifade eden ücret/girdi oranının açıklayıcı değişken olarak modelde yer alması oldukça önemlidir.

Yoğunlaşma modeli kapsamında firma sayısı, maaşlar, büyüme ve industrysize² (çalışan sayısı) değişkenleri anlamlı iken; maaşlar, ücret/girdi büyüme ve industrysize³ (toplam gelir) değişkenleri ihracat modeli için anlamlıdır. Ele alınan bu modellerde yoğunlaşma ve dış ticaret arasındaki ilişki anlamsız çıkmıştır.

Uygulamanın son bölümünde ise dış ticaret ve piyasa yoğunlaşması ilişkisini daha detaylı inceleyebilmek amacıyla sabit etkiler modeli çerçevesinde regresyon analizi yapılmıştır. Ancak bu analiz kapsamında da elde edilen sonuçlar daha öncekilere paraleldir. Yoğunlaşma-ihracat ve yoğunlaşma-ithalat arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Buradan hareketle ihracatta son yıllarda görülen patlamanın piyasa yapısından kaynaklanmadığı sonucuna varmak mümkündür. Yaşanan devalüasyonlar ve iç talepteki daralma neticesinde ihracatçı firmalar satışlarını yurtdışına kaydırmışlardır. İhracatta görülen artış bundan kaynaklanmaktadır.

Sonuçları bir arada değerlendirmek gerekirse; incelenen dönem zarfında Türk İmalat Sanayinde piyasa yoğunlaşması ve dış ticaret arasında anlamlı bir ilişki olmadığı kanısına varılmıştır. Regresyon modellerinden bulunan sonuçlarla desteklenen bu kanı aslında başlangıçtaki beklentilerimizle uyumludur. Nitekim imalat sanayinin incelenmesi sırasında, sektörlerin yoğunlaşma oranının ihracattaki paylarıyla orantılı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Erken edilen bu çıkarsama, çalışmanın sonuçlarıyla doğrulanmıştır.

Çalışmayı tamamlamadan önce son bir noktaya daha dikkat çekmekte fayda vardır. O nokta da, analizde kullanılan verilerin özellikleri olarak ifade edilebilir. Bu çalışmada kullanılan tüm endüstriler yerine, belirli bir endüstri için çalışma yapıldığı takdirde farklı sonuçlara ulaşmak mümkün olabilir. Ayrıca yoğunlaşmaya ait 4-digit istatistiklerin 2001 yılında sonlanması da sonuç üzerinde etkili olabilecek bir diğer faktördür. Bu çalışmada yapılan amprik analizde anlamsız sonuçlar elde edilmesi nedeniyle daha ileri analiz yöntemleri kullanılamamıştır. Bu bakımdan firma büyüklüğü baz alınarak oluşturulabilecek daha farklı veri kümelerinden, daha ileri teknikli analizler yapmak mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Atalay, Mehmet, Mustafa Turhan. “Küreselleşme, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türk İmalat Sanayii”. **Planlama Dergisi**. Özel Sayı-DPT’nin Kuruluşunun 42. Yılı: 87, <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/atalaym.pdf>, [20.04.2008].
- Auquier, Antoine A. “Size of Firms, Exporting Behavior and The Structure of French Industry”. **The Journal of Industrial Economics** Vol.29, No.2, (December 1980): (Aktaran Caves, Richard E. “International Trade and Industrial Organization: Introduction”, **The Journal of Industrial Economics**, Vol. 29, No.2, (1980) : 116) <http://www.jstor.org>, [02.11.2006].
- Aydın, Faruk, Hülya Saygılı, Mesut Saygılı. “Empricial Analysis of Structural Change in Turkish Exports”. **TCMB Research and Development Policy Department Working Paper**. No:07/08. (October 2007) : 3. <http://www.tcmb.gov.tr/research/discus/WP0708ENG.pdf>, [01.04.2008].
- Baykan, Sevim. “Türkiye İmalat Sanayinde Bölgesel Farklılıklar ve Dış Ticaret Yapısı” (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 92.
- Caves, Richard E. “International Trade and Industrial Organization: Introduction”. **The Journal of Industrial Economics**. Vol. 29, No.2, (1980) : 113, <http://www.jstor.org>, [02.11.2006].
- Chou, Tein-Chen. “Concentration, Profitability and Trade in a Simultaneous Equation Analysis: The Case of Taiwan”. **The Journal of Industrial Economics**. Vol.34. No.4, (1986): 430, <http://www.jstor.org>, [02.11.2006].
- “Cumhuriyet Döneminde Dış Ticaretimiz”, **Dış Ticaret Müsteşarlığı**, <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk&yayinID=724&icerikID=825&dil=TR> [09.03.2008], 12.
- Devlet Planlama Teşkilatı. **Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler - Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2005 Yılı Programı Destek Çalışmaları**. (Ankara, 2006), 35.
- DİE. İmalat Sanayi İstatistikleri. 2001.
- DİE. İstatistik Göstergeler. 1923–2002.
- DPT, Yeni Strateji ve Kalkınma Planı (1980).

- Erlat, Güzin. “Is There A Meaningful Relationship Between Exports And Industrial Concentration?, Case Studies From The Turkish Manufacturing Industry”. **METU Studies in Development**. 20(1-2) (1993): 4.
- Esposito, Louis , Frances F. Esposito, “Foreign Competition and Domestic Industry Profitability”. **The Review of Economics and Statistics**. Vol.53, No.4, (1971): 344 , <http://www.jstor.org>, [02.11.2006].
- Gabbittas, Owen, Paul Gretton, “Firm Size and Export Performance: Some Empirical Evidence”. **Productivity Commission Staff Research Paper**. Canberra, (April2003), 25, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=401401, [05.06.2007].
- Geroski, P.A. “An Applied Econometrician’s View of Large Company Performance”. **The Review of Industrial Organization**. No.13, (1998): 276.
- Gürsel, Seyfettin, Sezgin Polat. Makroekonomik Şokların Rekabet Gücüne Etkisi, Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları, (Yıl:1, Sayı:1, 2006): 37. <http://www.dtm.gov.tr> [02.02.2008].
- Güven, Tarık Celal. “Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde Dış Ticaretimizin Geçmişi ve Bugünü”. **Dış Ticaret Dergisi**. Özel Sayı (Ekim 1998): 33 <http://www.dtm.gov.tr> [22.03.2008].
- Karlık, S.Rıdvan. Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişim, Yapısal ve Sosyal Değişim. 8. bs. (İstanbul: Beta Yayınları, 2004), 211.
- Kepenek, Yakup, Nurhan Yentürk. **Türkiye Ekonomisi**. 20.bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, Aralık 2007),49.
- Kumar, Manmohan S. “International Trade and Industrial Concentration” . **Oxford Economic Papers**. New Series, Vol. 37, No.1, (1985) :130, <http://www.jstor.org>, [02.11.2006].
- Jacquemin, Alexis, Elisabeth de Ghellinck, Christian Huveneers, “Concentration and Profitability in a Small Open Economy”. **The Journal of Industrial Economics**. Vol.29, No.2, (1980) : 131-144 (Aktaran: Caves, Richard E. “International Trade and Industrial Organization: Introduction”, **The Journal of Industrial Economics**, Vol. 29, No.2, 1980 . 113) <http://www.jstor.org>, [02.11.2006].
- Özcan, H.Avni. “Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler”. **Dış Ticaret Dergisi**. Özel Sayı (Ekim 1998): 4. <http://www.dtm.gov.tr> [23.03.2008].

- Piergiovanni, R. E.Santarelli, L.Klomp, A.R.Thurik, “**Gibrat’s Law and the Firm Size / Firm Growth Relationship in Italian Services**”. Tinbergen Institute Discussion Paper. No: 80/3, (2002): 3-4 , <http://ideas.repe.org/p/dgr/uvatin/20020080.html>, [25.07.2008].
- Pugel, Thomas A. “Foreign Trade and US Market Performance”. **The Journal of Industrial Economics**. Vol.29. No.2, (1980) : 126. <http://www.jstor.org>, [02.11.2006].
- Saunders, Ronald S. “The Political Economy of Effective Tariff Protection in Canada’s Manufacturing Sector”. **Canadian Journal of Economics**. Vol:13, No:2. (May 1980) : 340, <http://www.jstor.org>, [16.07.2008].
- Taşkın, M. Murat. “1923–2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti’nin Dış Ticaret Politikaları”. **Dış Ticaret Dergisi**. Özel Sayı (Ekim 2003): 5. <http://www.dtm.gov.tr> [22.03.2008].
- T.C.Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007–2013, Dış Ticaret Özel İhtisas Komisyonu Raporu** (Ankara 2007), 11.
- Togan, Sübidey. **Foreign Trade Regime and Trade Liberalization in Turkey During the 1980s**. (İngiltere: Avebury Ashgate Publishing Ltd, 1994), 1.
- TÜİK ,www.tuik.gov.tr , [10.04.2008-15.05.2008].
- “Türkiye İhracatının Gelişimi”. **Dış Ticaret Müsteşarlığı**, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/IHR/genel.doc> [20.03.2008], 1.
- Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. . **Küreselleşme Sürecinde Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Sektörel Yapıdaki Dönüşüm Üzerine Bir İnceleme**. (Eylül 2007),30,http://www.vakifbank.com/dokumanlar/earastirma/Kuresellesme_Surecinde_Dunya.pdf, [28.04.2008].
- Utton, M.A. “Domestic Concentration and International Trade” . **Oxford Economic Papers**. New Series, Vol. 34, No.3, (1982), s.480, <http://www.jstor.org>, [02.11.2006].
- Yoon, Seok. “A Note On The Market Structure And Performance In Korean Manufacturing Industries” **Journey of Policy Modeling**. 26, (2004) :734. <http://www.jstor.org>, [02.11.2006].
- Yükseler, Zafer, Ercan Türkan. “**Türkiye’nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar**”. TÜSİAD-Koç Üniversitesi EkonomikAraştırmaForumu.(Haziran2006):12. http://www.ku.edu.tr/ku/images/EAF/eaf_rapor2.pdf ,[23.04.2008].

EKLER

Ek 1 . Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması, 2. Revizyon İmalat Sınıflaması

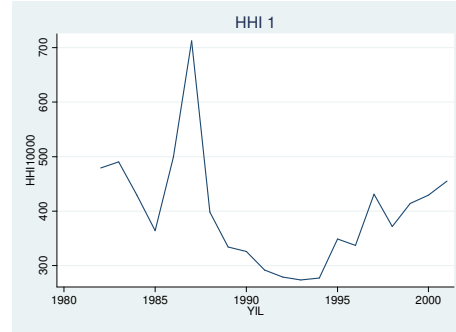
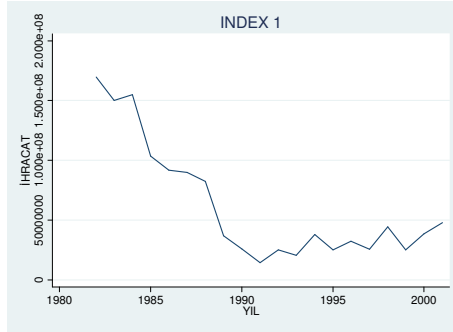
-İMALAT SANAYİ	3
-Gıda içki ve tütün sanayii	31
-Gıda maddeleri sanayii	311
-Mezbaha ürünleri	3111
-Süt ve süt ürünleri sanayii	3112
-Sebze ve meyve işletme sanayii	3113
-Su ürünleri sanayii	3114
-Bitkisel ve hayvansal yağlar sanayii	3115
-Un ve unlu mamüller sanayii	3116
-İşlenmiş unlu ürünler sanayii	3117
-Şeker üretimi ve arıtımı sanayii	3118
-Şekerleme, kakao, çikolata vb. maddeler sanayi	3119
- Başka yerde sınıflandırılmamış gıda maddeleri sanayii	312
- Başka yerde sınıflandırılmamış gıda maddeleri sanayii	3121
- Yem sanayi	3122
- İçki sanayii	313
- Damıtık alkollü içkiler üretimi	3131
- Şarap sanayii	3132
- Malt ve bira sanayii	3133
- Alkolsüz içkiler, gazlandırılmış meyve suları, doğal maden suları ve memba suları sanayi	3134
- Tütün sanayii	314
- Tütün sanayii	3140
- Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayi	32
- Dokuma sanayii	321
- Elyafın hazırlanması, iplik haline getirilmesi, dokunması, boyanması vb. bitirme işlemleri	3211
- Giyim eşyası dışında kalan hazır dokuma eşya üretimi	3212
- Örme sanayii	3213
- Halı ve kilim sanayii	3214
- İp, sicim, ağ ve organ sanayii	3215
- Başka yerde sınıflandırılmamış dokuma ürünleri sanayii	3219
- Ayakkabı dışında giyim eşyası sanayii	322
- Deri ve kürk giyim eşyası sanayii	3221

- Deri ve kürk dışında kalan hazır giyim eşyası sanayii, konfeksiyon, yapay süet kürk ve plastik giyim eşyası	3222
- Deri, deri benzeri maddeler ve kürk eşya sanayii (ayakkabı ve giyim eşyası hariç)	323
- Deri işleme sanayii	3231
- Kürk işleme ve boyama sanayii	3232
- Deri ve benzeri maddelerden yapılmış eşya sanayii (ayakkabı ve giyim eşyası hariç)	3233
- Ayakkabı sanayii (kalıp mamulü lastik ve lastik ayakkabılar hariç)	324
- Ayakkabı sanayii (kalıp mamulü lastik ve plastik ayakkabılar hariç)	3240
- Orman ürünleri ve mobilya sanayii	33
- Ağaç ve mantar ürünleri sanayii (mobilya hariç)	331
- Kereste ve parke sanayii	3311
- Ambalaj sanayii	3312
- Diğer ağaç ve mantar ürünleri sanayii	3319
- Ağaç mobilya döşeme sanayii	332
- Ağaç mobilya döşeme sanayii	3320
- Kağıt-Kağıt ürünleri ve basım sanayii	34
- Kağıt ve kağıt ürünleri sanayii	341
- Selüloz kağıt ve karton sanayii	3411
- Kağıt ve karton ambalaj maddeleri sanayii	3412
- Başka yerde sınıflandırılmamış selüloz kağıt ve karton ürünleri	3419
- Basım, yayın ve bunlara bağlı sanayii	342
- Basım, yayın ve bunlara bağlı sanayii	3421
- Kimya-petrol, kömür, kauçuk ve plastik ürünleri sanayii	35
- Ana kimya sanayii	351
- Ana kimyasal maddeler sanayii (gübre hariç)	3511
- Kimyasal gübre ve tarımsal ilaçlar sanayii	3512
- Sentetik reçineler, plastikler, yapay ve sentetik lifler (cam lifleri hariç) sanayii	3513
- Diğer kimyasal ürünler sanayii	352
- Boya, vernik-lak sanayii	3521
- İlaç sanayii (veteriner ilaçları dahil)	3522
- Sabun, temizleyici maddeler, parfüm, kozmetik ve diğer tuvalet malzemesi sanayii	3523
- Başka yerde sınıflandırılmamış kimyasal ürünler sanayi	3529
- Petrol rafinerileri	353
- Petrol rafinerileri	3530
- Çeşitli petrol ve kömür türevleri sanayii	354
- Bitüm kökenli inşaat izalasyon ve bağlayıcı maddeler üretimi	3541

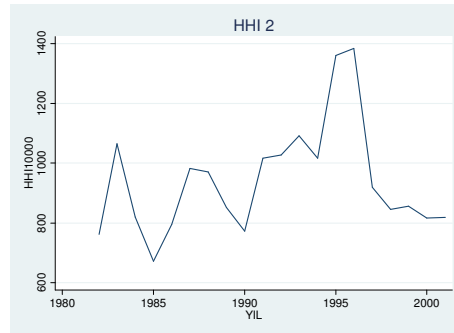
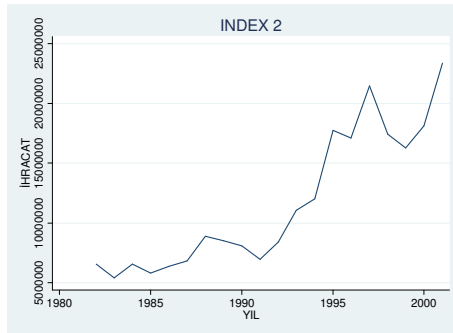
- Kok kömürü ve briket üretimi	3542
- Madeni yağ hazırlama ve harmanlama işlemleri	3543
- L.P.G dolum işlemleri (tüpleme)	3544
- Lastik ürünleri sanayii	355
- Tekerlek iç ve dış lastiği yapımı	3551
- Başka yerde sınıflandırılmamış lastik ürünleri sanayii	3559
- Başka yerde sınıflandırılmamış plastik ürünleri sanayii	356
- Başka yerde sınıflandırılmamış plastik ürünleri sanayii	3560
- Taş ve toprağa dayalı sanayii	36
- Çanak, çömlek, çini porselen vb.sanayii	361
- Çanak, çömlek, çini porselen vb.sanayii	3610
- Cam ve cam ürünleri sanayii	362
- Cam ve cam ürünleri sanayi	3620
- Taş ve toprağa dayalı diğer sanayii	369
- Pişmiş kilden yapı gereçleri üretimi	3691
- Çimento, kireç ve alçı sanayii	3692
- Başka yerde sınıflandırılmamış ürünler yapımı	3699
- Metal ana sanayii	37
- Demir, çelik metal ana sanayii	371
- Demir, çelik metal ana sanayi	3710
- Demir çelik dışında metal ana sanayii	372
- Demir, çelik dışında metal ana sanayii	3720
- Metal eşya-makine, teçhizat, ulaşım aracı, ilmi ve mesleki ölçme aletleri sanayii	38
- Metal eşya sanayii	381
- Her türlü bıçak el aletleri ve hırdavat malzemesi sanayii	3811
- Metal mobilya ve donatım sanayii	3812
- Metal yapı malzemesi sanayii	3813
- Diğer metal eşya sanayii	3819
- Makine sanayii (elektrik makineleri hariç)	382
- İçten yanmalı motorlar ve türbünler san.	3821
- Tarımsal makine ve gereçlerin yapım ve onarımı	3822
- Metal ve metal dışı makineleri işleyen makinelerin yapımı ve onarımı	3823
- Özel endüstri makineleri ve gereçleri yapım ve onarımı	3824
- Bilgi işlem, büro, muhasebe ve hesap makineleri yapımı ve onarımı	3825
- Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve gereç yapım sanayii (elektrik makineleri sanayii hariç)	3829
- Elektrik makineleri ve aygıtları sanayii	383
- Elektrik sanayii makineleri ve aygıtları sanayii	3831

- Radyo, televizyon ve haberleşme alet ve aygıtları sanayii	3832
- Elektrikli ev aletleri sanayii	3833
- Başka yerde sınıflandırılmamış elektrik makine ve aletleri yapım sanayi	3839
- Taşıt araçları sanayii	384
- Deniz taşıtları yapım ve onarımı sanayii	3841
- Demiryolları ulaşım araçları yapım, montaj ve onarımı sanayii	3842
- Motorlu kara taşıtları yapım, montaj ve onarımı sanayii	3843
- Triporter, motosiklet, mobilet, bisiklet yapım ve onarımı sanayii	3844
- Uçak yapım ve onarımı sanayii	3845
- Başka yerde sınıflandırılmamış taşıtlar yapım sanayi	3849
- Mesleki ve ilmi aletler ile başka yerde sınıflandırılmamış ölçme ve kontrol aletleri ile fotoğrafçılık malzemesi ve optik aletler yapım sanayii	385
- Mesleki ve ilmi aletler ile başka yerde sınıflandırılmamış ölçme ve kontrol aletleri yapım sanayii	3851
- Fotoğrafçılık malzemesi ve optik aletleri imali	3852
- Saat sanayii	3853
- Diğer	3854
- Diğer imalat sanayii	39
- Diğer imalat sanayii	390
- Kuyumculuk ve benzeri üretim sanayii	3901
- Müzik aletleri üretimi	3902
- Her türlü spor, atletizm, jimnastik alet ve malzemesi üretimi	3903
- Başka yerde sınıflandırılmamış imalat sanayii	3909

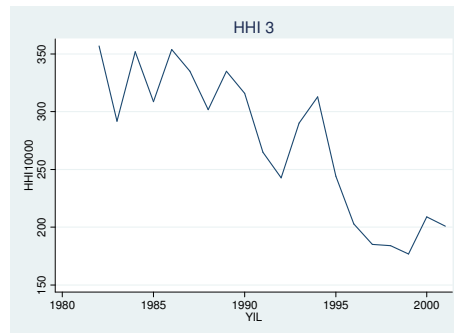
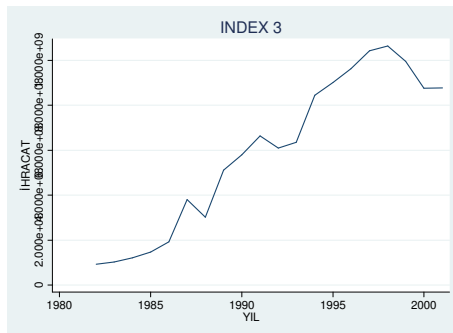
Ek 2: İmalat Sanayi Alt Sektörlerine Ait İhracat Ve Yoğunlaşma Grafikleri

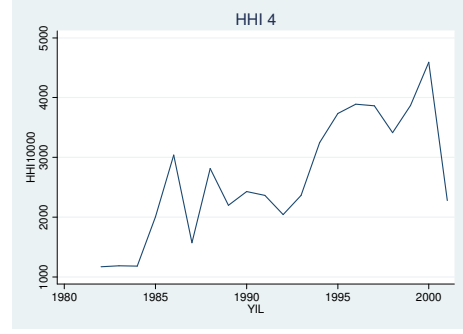
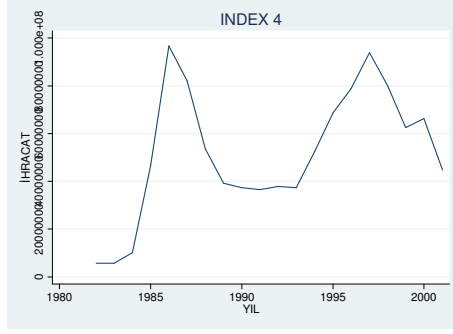
3111 : Mezbaha ürünleri

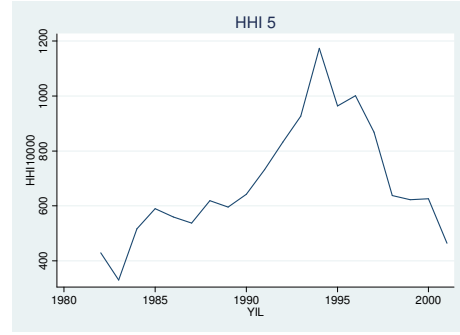
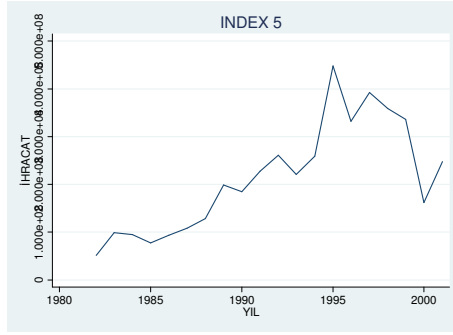
3112 : Süt ve süt ürünleri sanayii

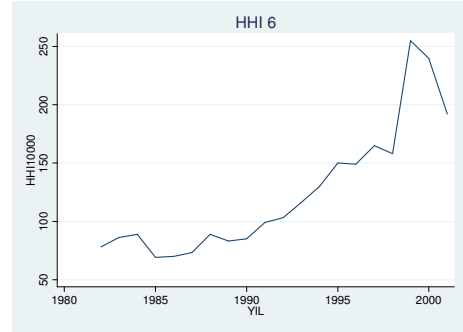
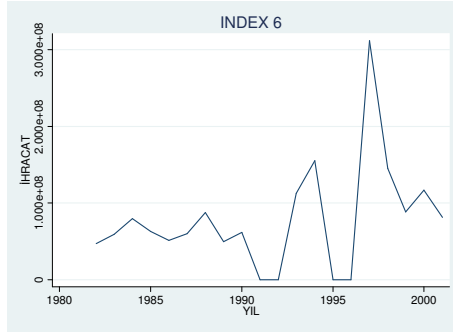
3113 : Sebze ve meyve işletme sanayii

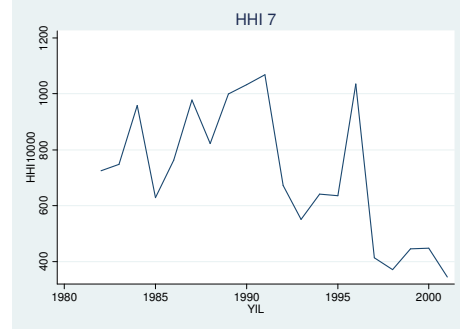
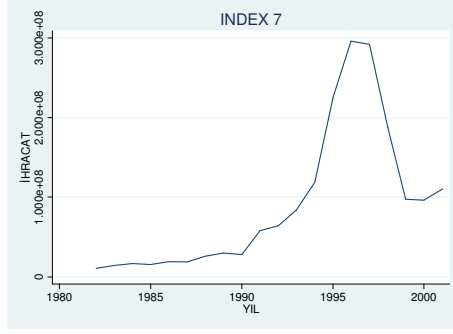
3114 : Su ürünleri sanayii

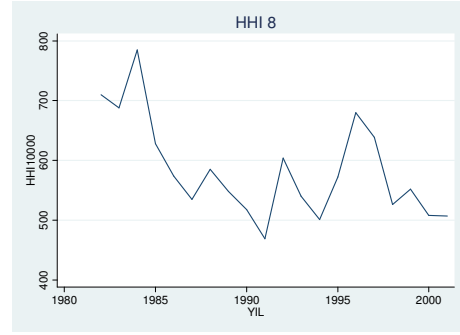
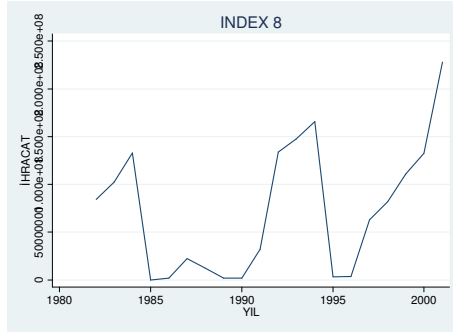
3115 : Bitkisel ve hayvansal yağlar sanayii

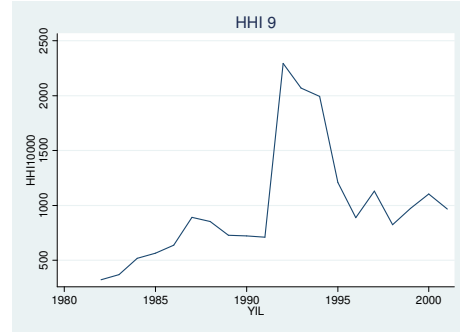
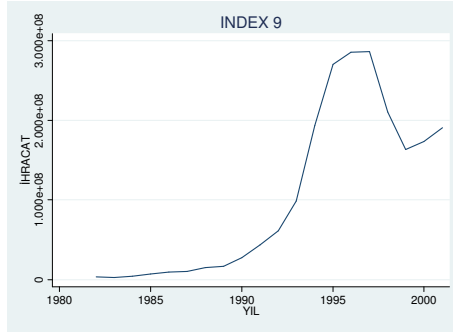
3116 : Un ve unlu mamüller sanayii

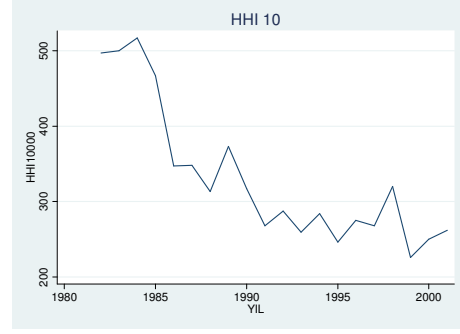
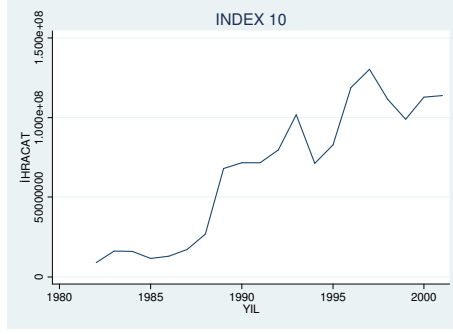
3117 : İşlenmiş unlu ürünler sanayii

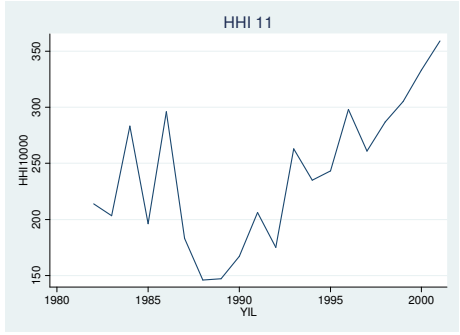
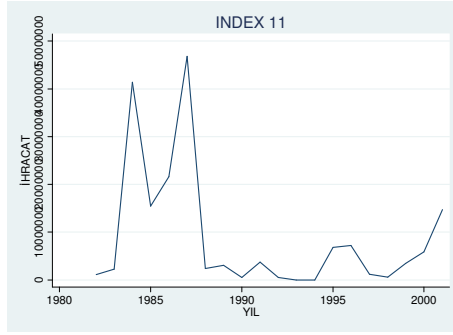
3118 : Şeker üretimi ve arıtımı sanayii

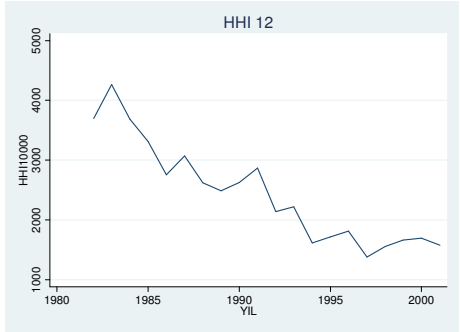
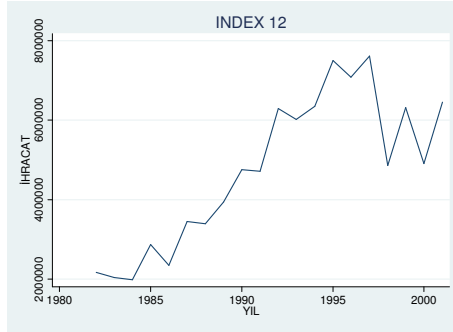
3119 : Şekerleme, kakao, çikolata vb. maddeler sanayii

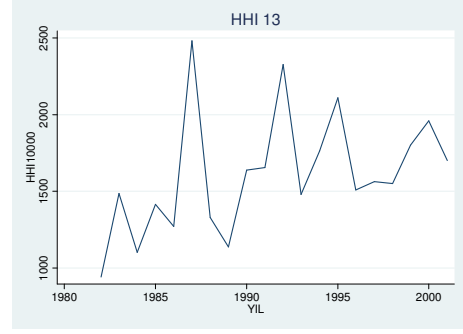
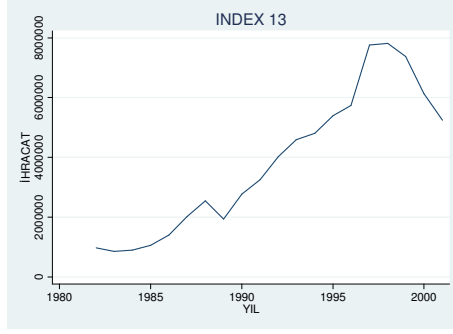
3121 : Başka yerde sınıflandırılmamış gıda maddeleri sanayii

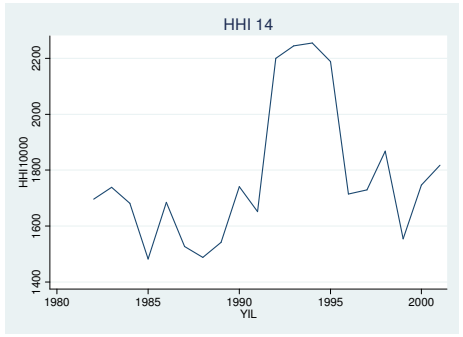
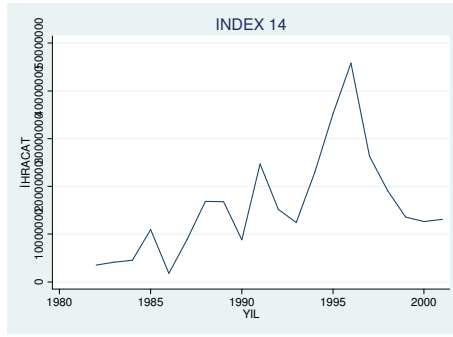
3122 : Yem sanayii

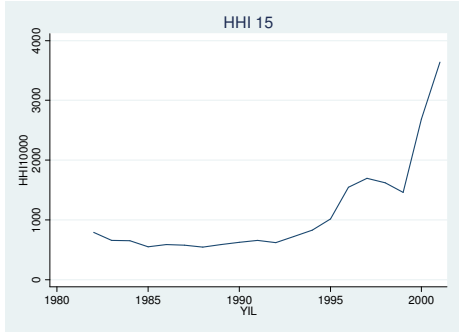
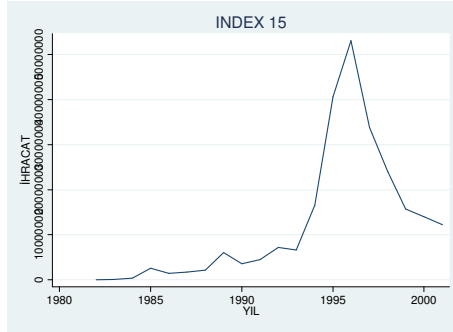
3131 : Damıtık alkollü içkiler üretimi

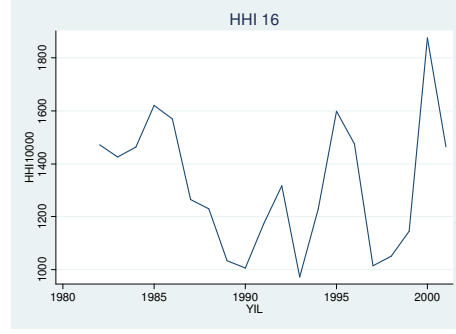
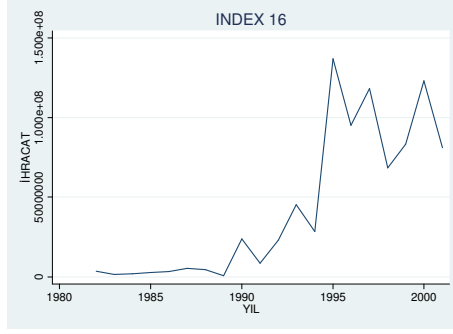
3132 : Şarap sanayii

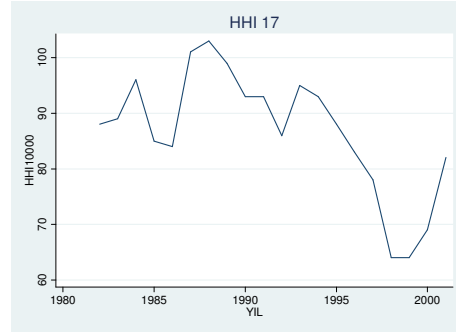
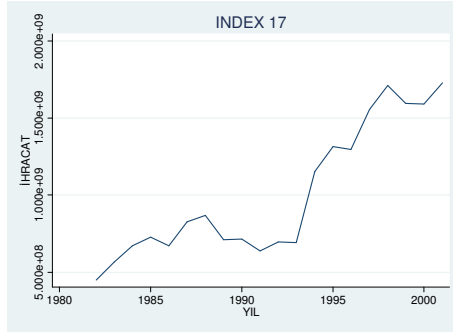
3133 : Malt ve bira sanayii

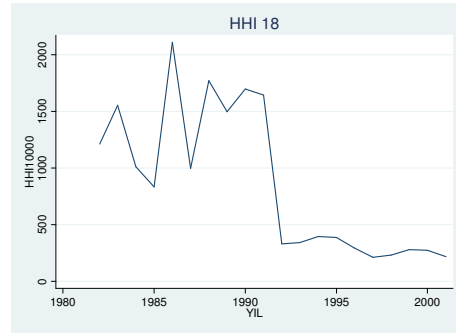
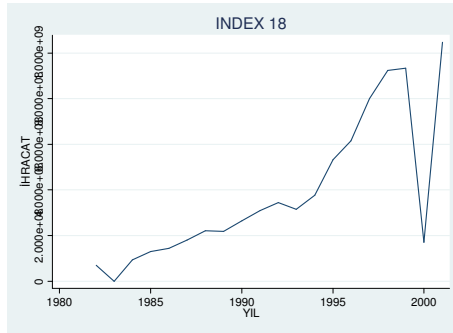
3134 : Alkolsüz içkiler, gazlandırılmış meyve suları, doğal maden suları ve memba suları sanayii

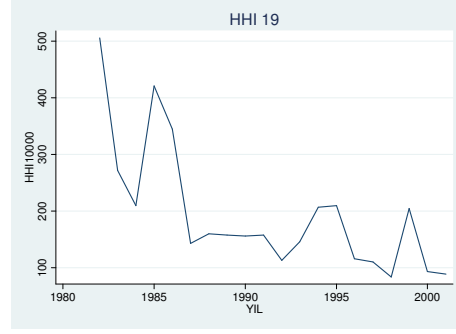
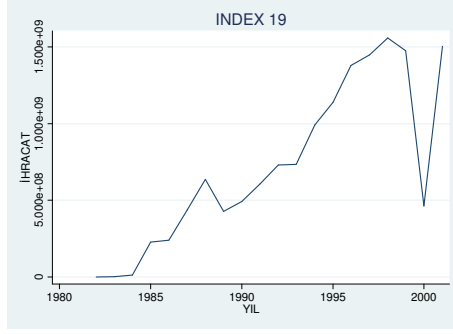
3140 : Tütün sanayii

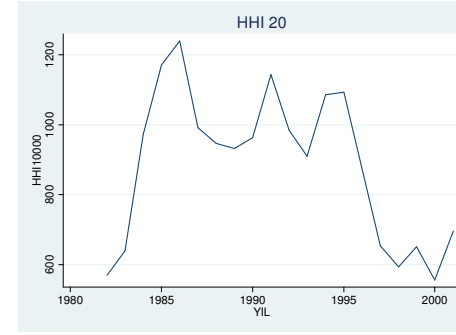
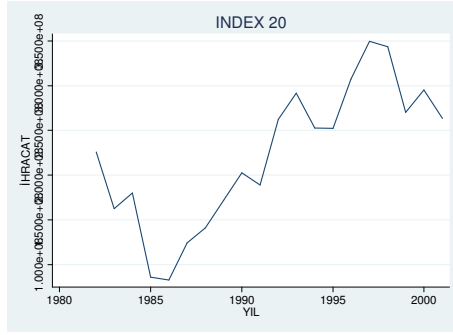
3211 : Elyafın hazırlanması, iplik haline getirilmesi, dokunması, boyanması vb. bitirme işlemleri

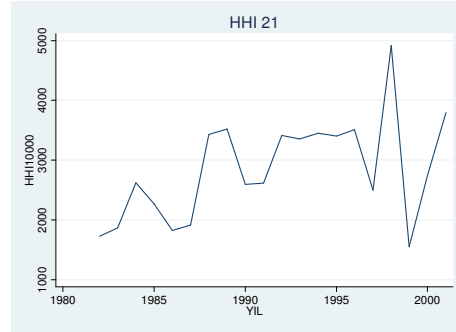
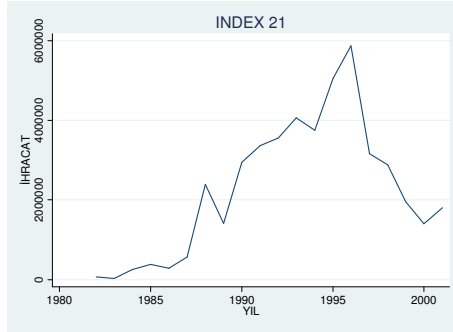
3212 : Giyim eşyası dışında kalan hazır dokuma eşya üretimi

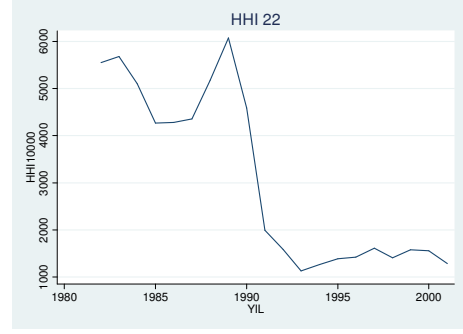
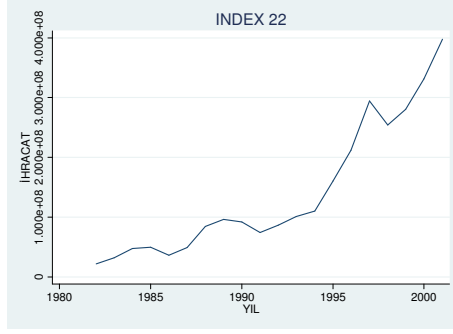
3213 : Örme sanayii

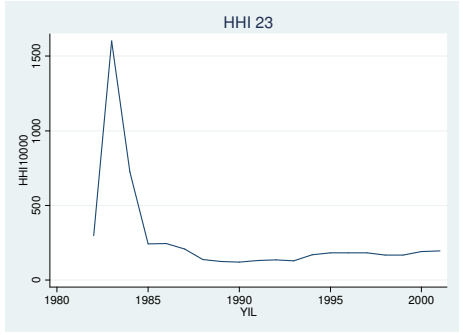
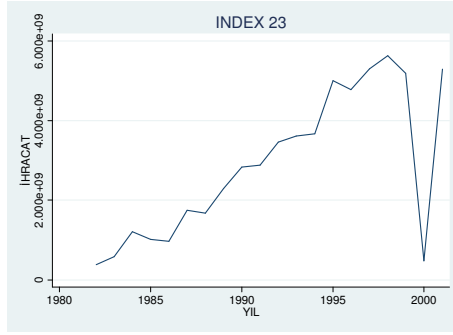
3214 : Halı ve kilim sanayii

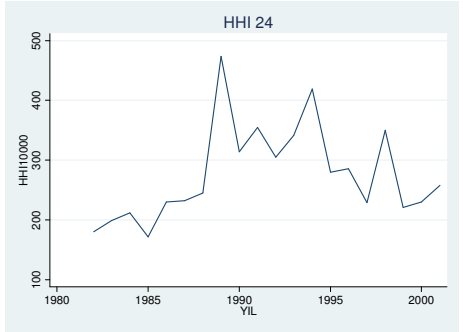
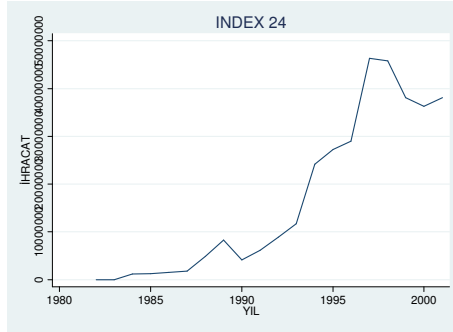
3215 : İp, sicim, ağ ve urgan sanayii

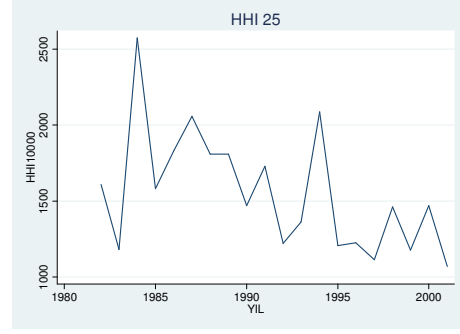
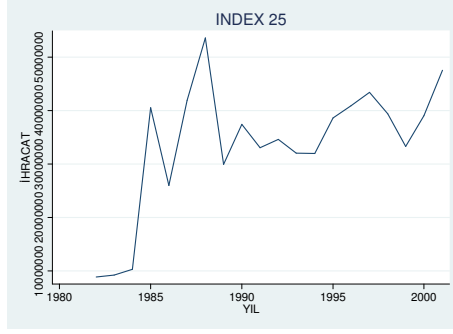
3219 : Başka yerde sınıflandırılmamış dokuma ürünleri sanayii

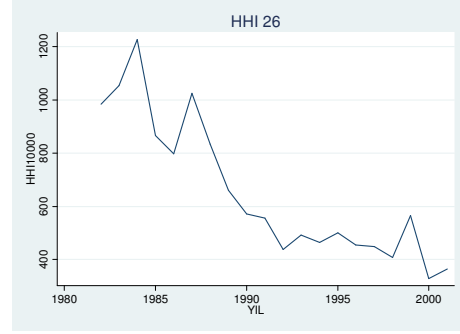
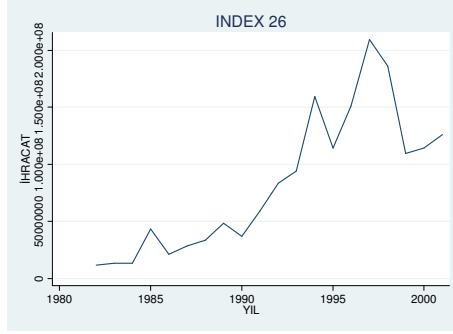
3220 : Ayakkabı dışında giyim eşyası sanayii

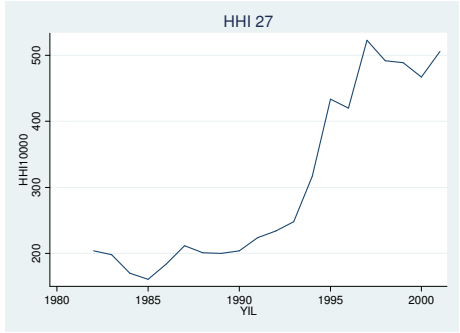
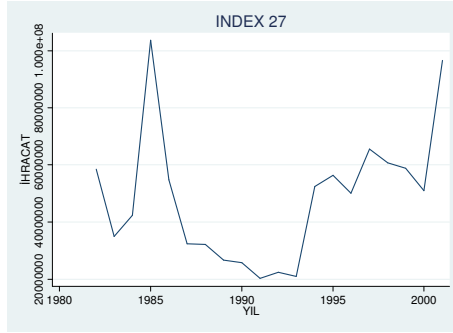
3231 : Deri işleme sanayii

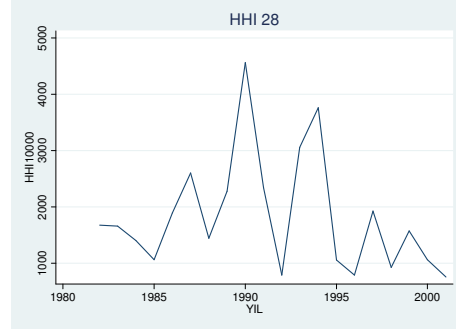
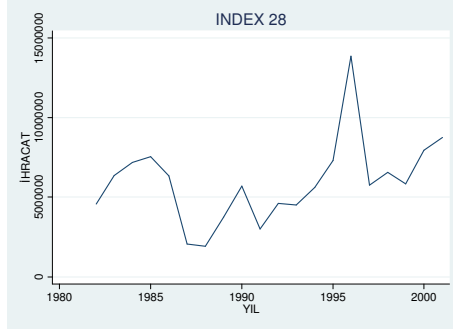
3233 : Deri ve benzeri maddelerden yapılmış eşya sanayii (ayakkabı ve giyim eşyası hariç)

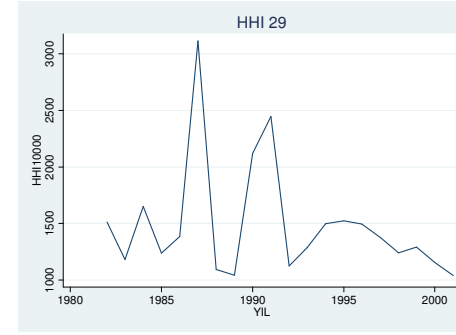
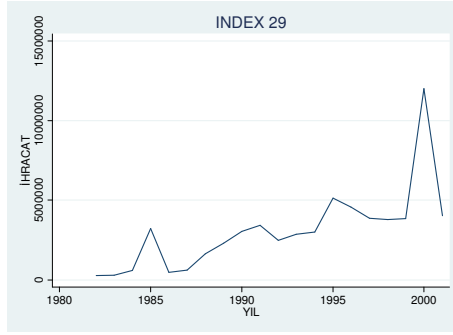
3240 : Ayakkabı sanayi (kalıp mamulü lastik ve plastik ayakkabılar hariç)

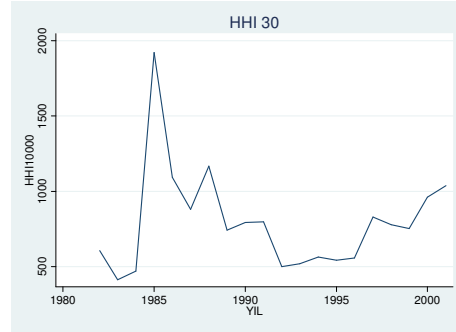
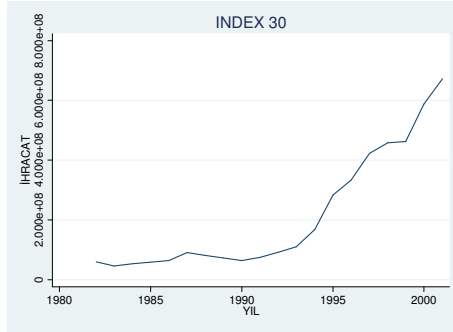
3311 : Kereste ve parke sanayii

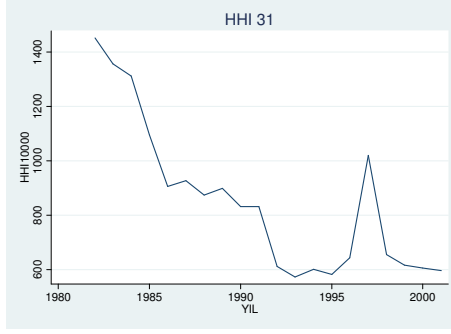
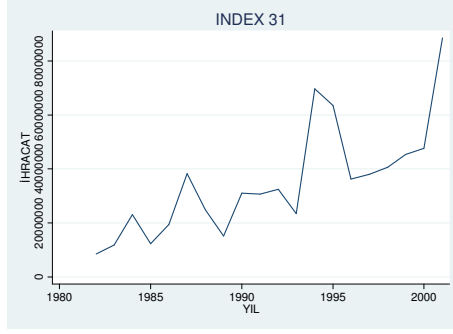
3312 : Ambalaj sanayii

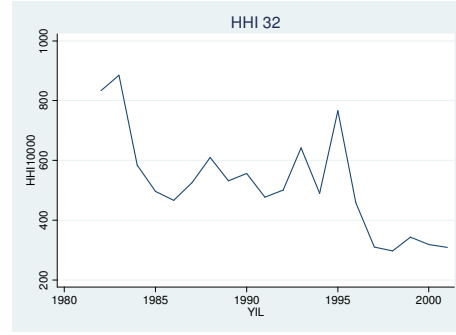
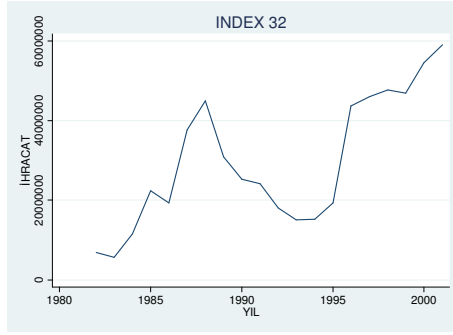
3319 : Diğer araç ve mantar ürünleri sanayii

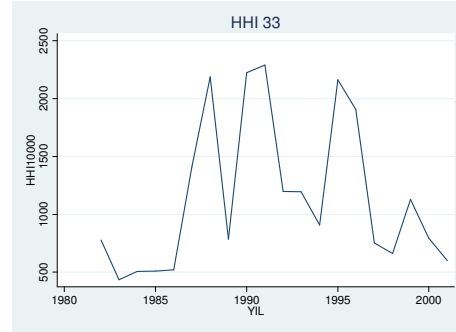
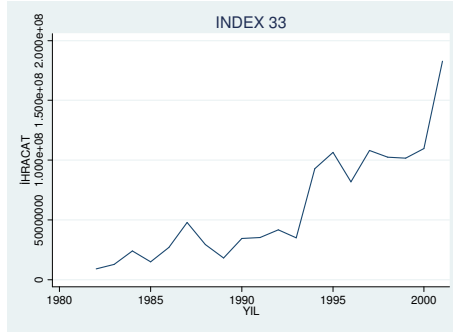
3320 : Ağaç mobilya döşeme sanayii

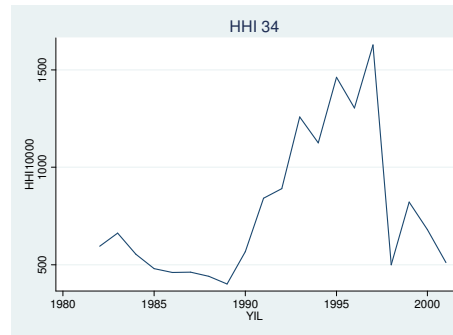
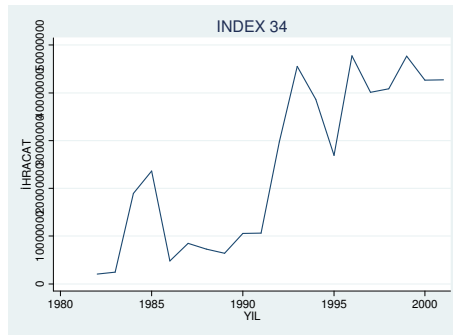
3411 : Selüloz kağıt ve karton sanayii

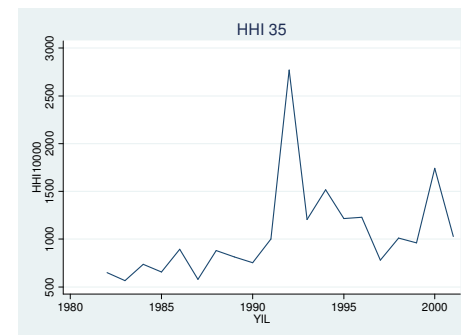
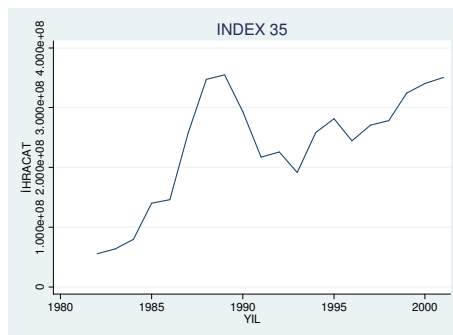
3412 : Kağıt ve karton ambalaj maddeleri sanayii

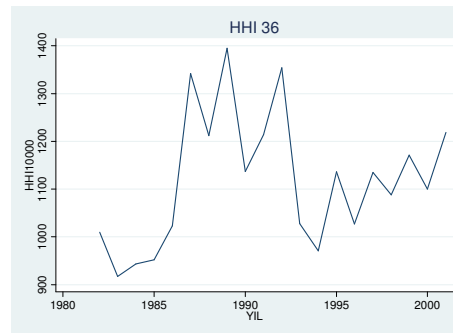
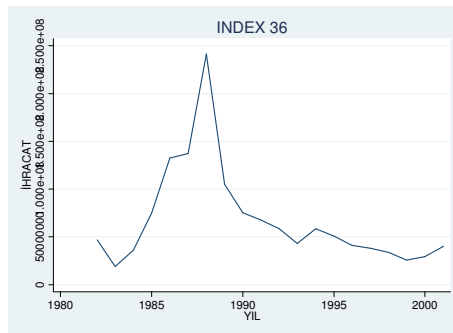
3419 : Başka yerde sınıflandırılmamış selüloz kağıt ve karton ürünleri

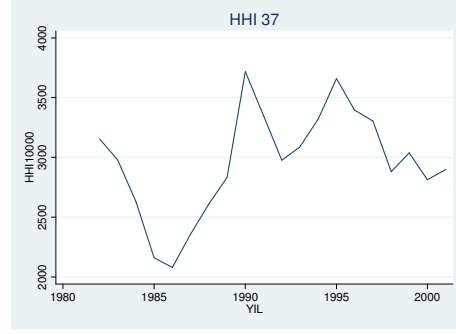
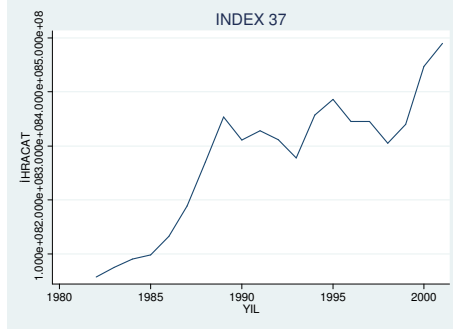
3421 : Basım, yayın ve bunlara bağlı sanayii

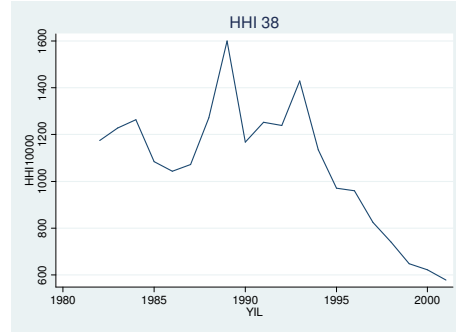
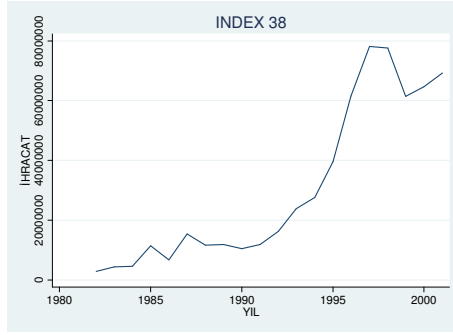
3511 : Ana kimyasal maddeler sanayii (gübre hariç)

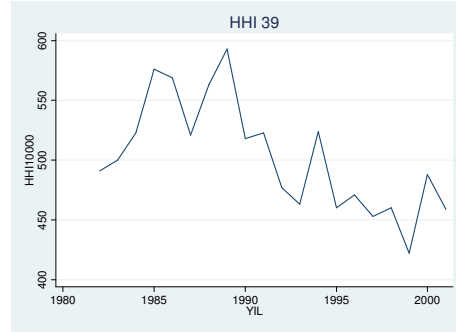
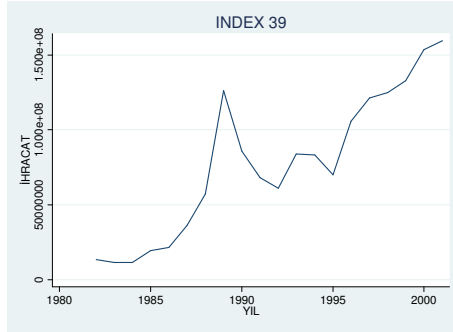
3512 : Kimyasal gübre ve tarımsal ilaçlar sanayi

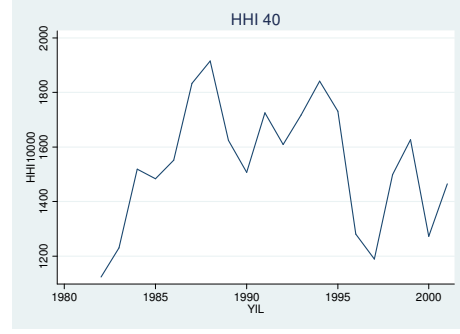
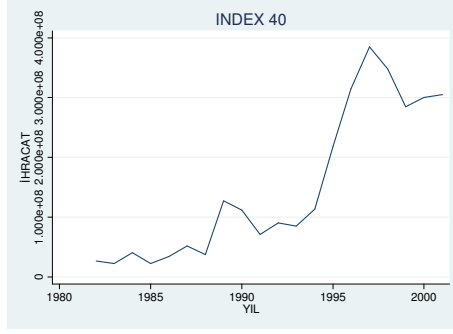
3513 : Sentetik reçineler, plastik, yapay ve sentetik lifler (cam lifleri hariç) sanayii

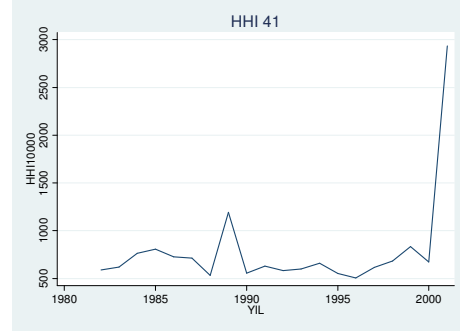
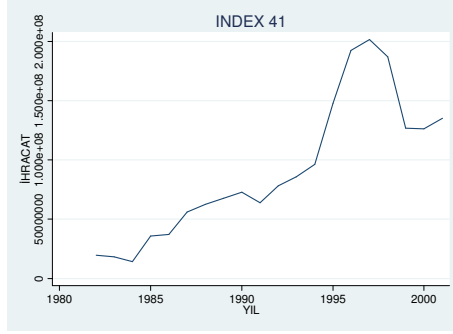
3521 : Boya, vernik-lak sanayii

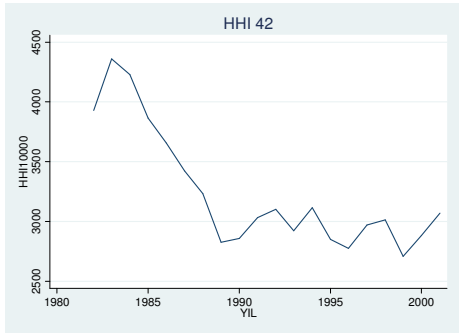
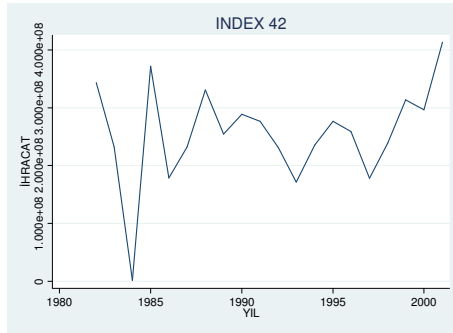
3522 : İlaç sanayi (veteriner ilaçları dahil)

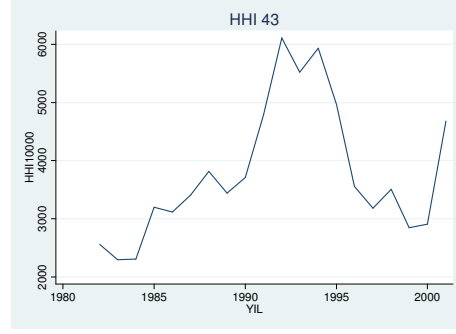
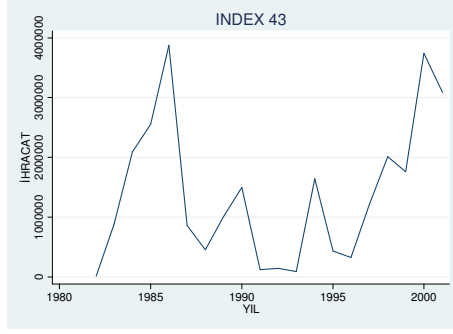
3523 : Sabun, temizleyici maddeler, parfüm, kozmetik ve diğer tuvalet malzemesi sanayii

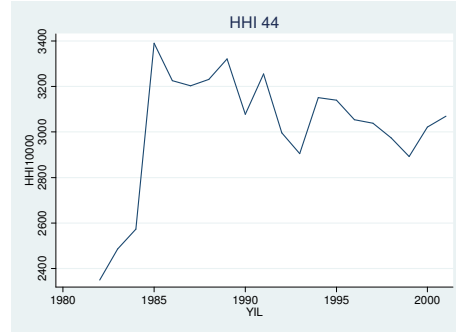
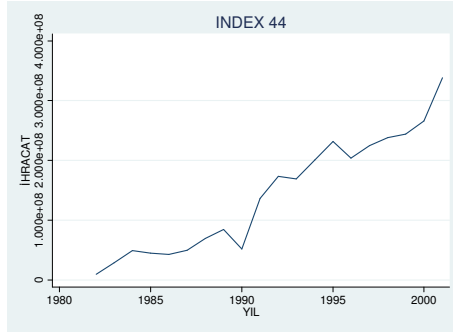
3529 : Başka yerde sınıflandırılmamış kimyasal ürünler sanayii

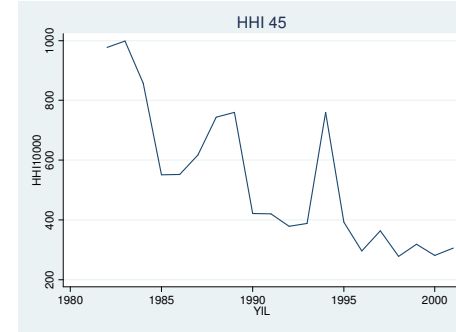
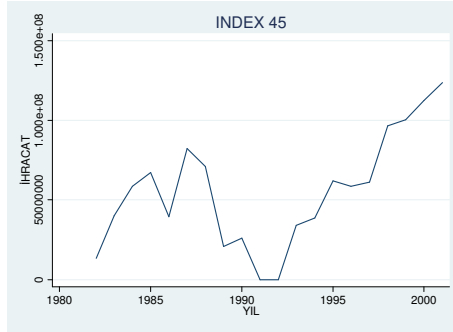
3530 : Petrol rafinerileri

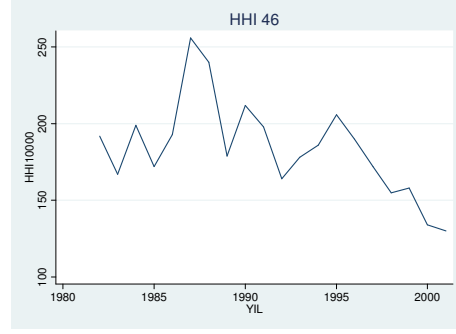
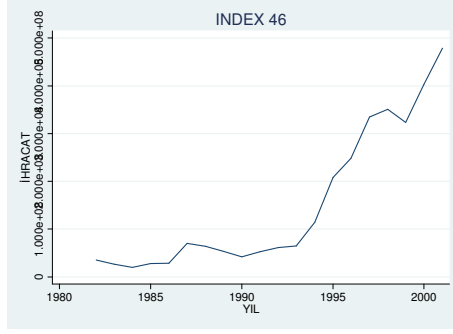
3540 : Çeşitli petrol ve kömür türevleri sanayii

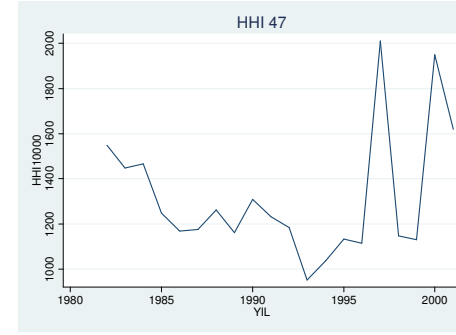
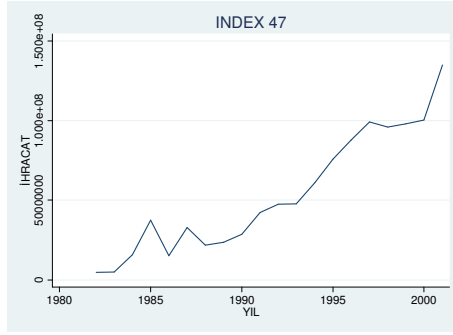
3551 : Tekerek iç ve dış lastiği yapımı

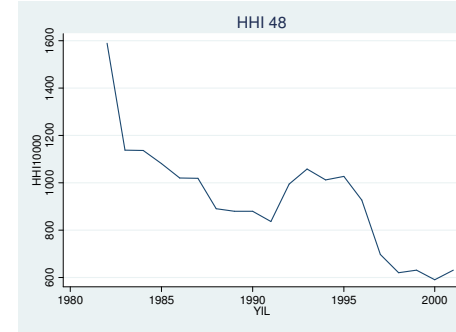
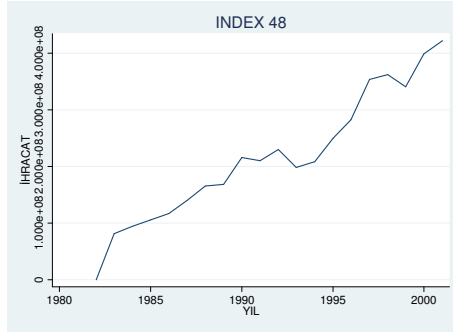
3559 : Başka yerde sınıflandırılmamış lastik ürünleri sanayii

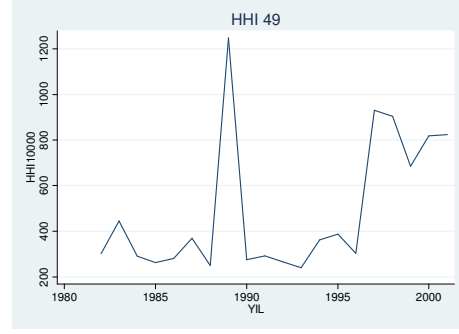
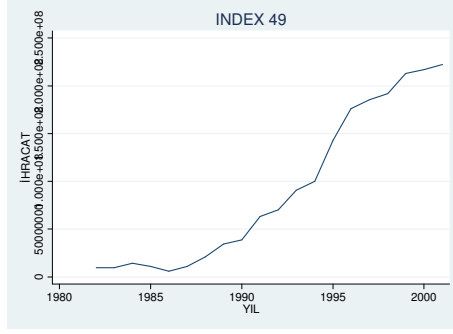
3560 : Başka yerde sınıflandırılmamış plastik ürünleri sanayii

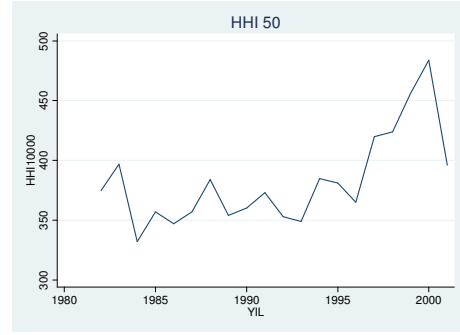
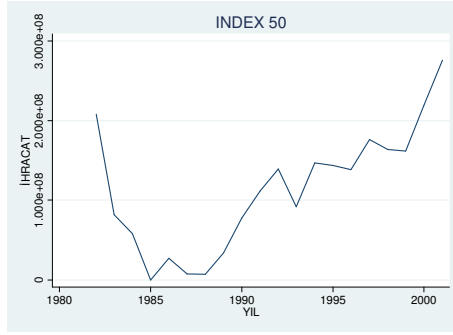
3610 : Çanak, çömlek, çini porselen vb. sanayii

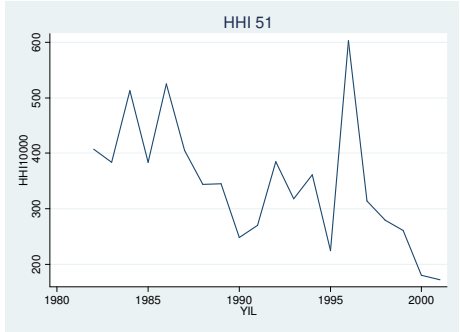
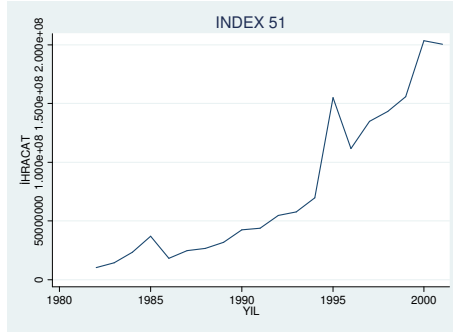
3620 : Cam ve cam ürünleri sanayii

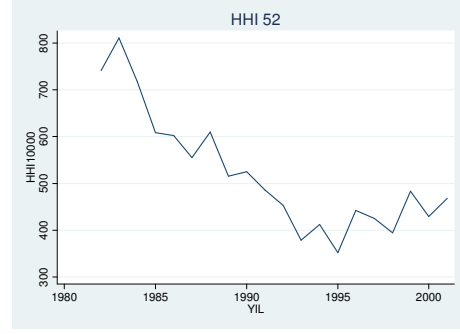
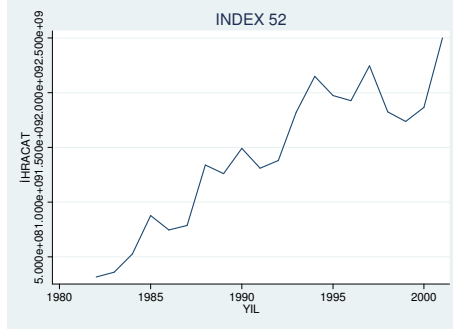
3691 : Pişmiş kilden yapı gereçleri üretimi

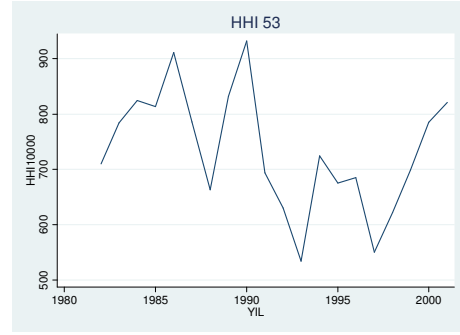
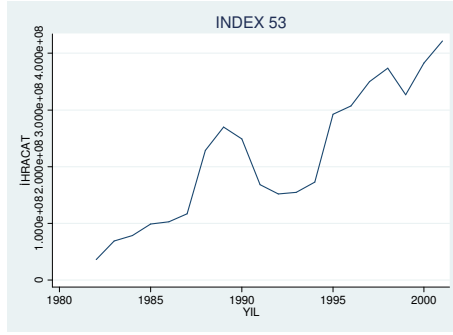
3692 : Çimento, kireç ve alçı sanayii

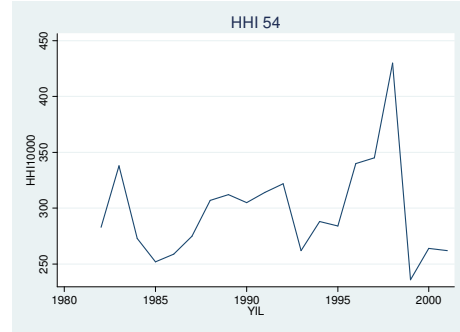
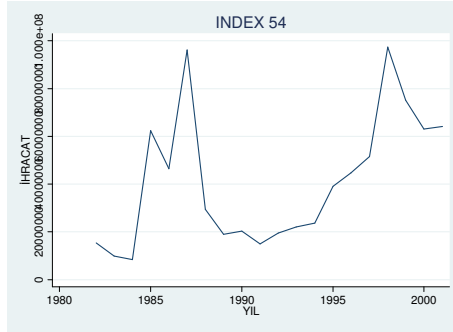
3699 : Başka yerde sınıflandırılmamış ürünler yapımı

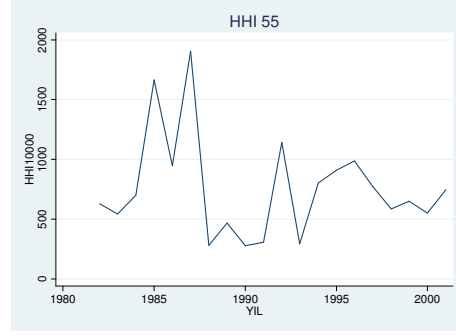
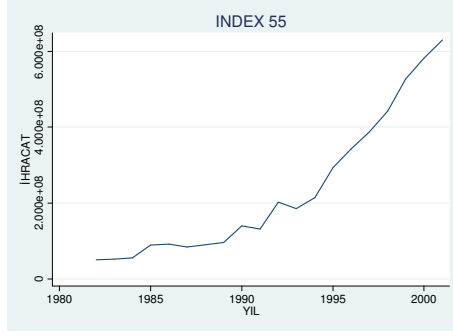
3710 : Demir, çelik metal ana sanayii

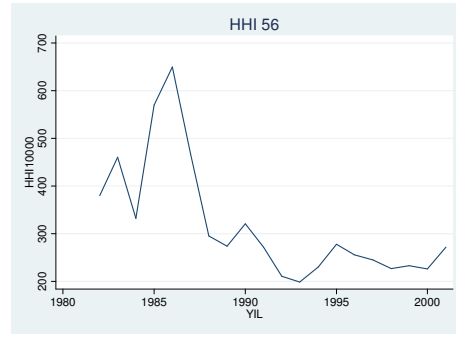
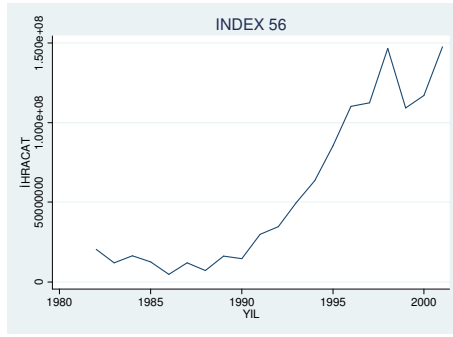
3720 : Demir, çelik dışında metal ana sanayii

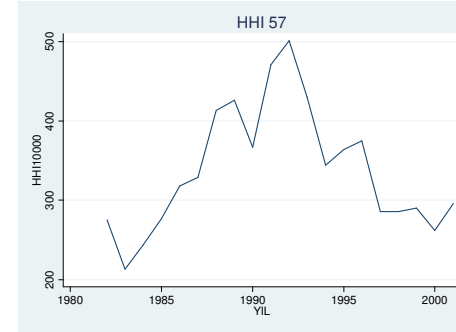
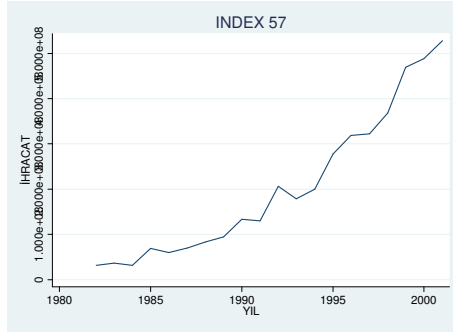
3811 : Her türlü bıçak el aletleri ve hırdavat malzemesi sanayii

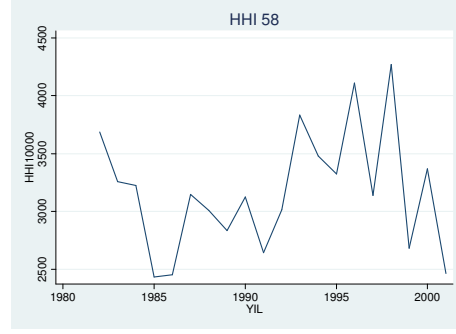
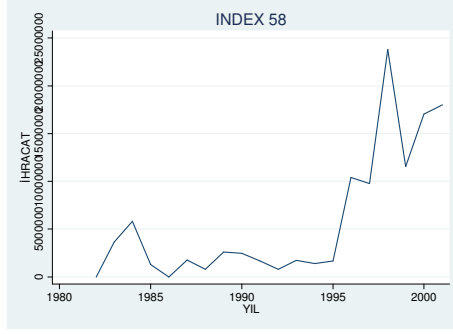
3812 : Metal mobilya ve donatım sanayii

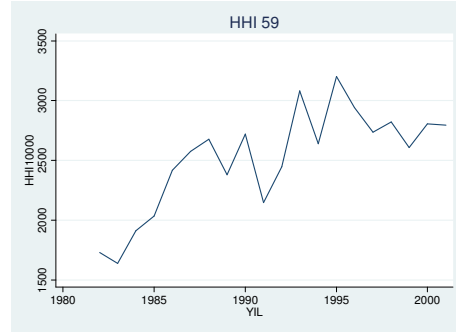
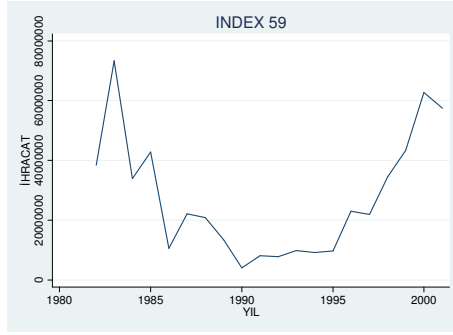
3813 : Metal yapı malzemesi sanayii

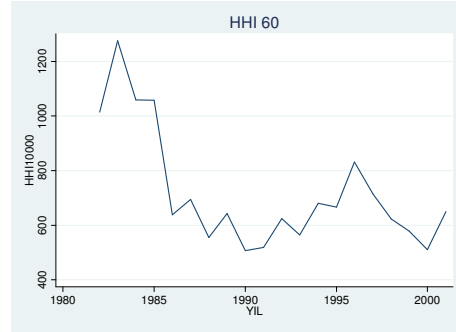
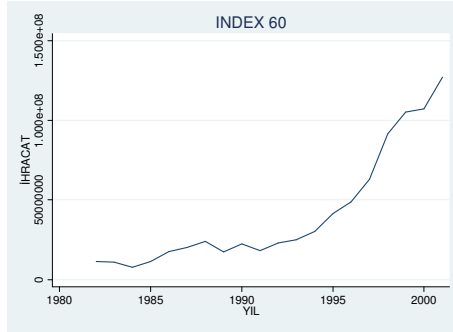
3819 : Diğer metal eşya sanayii

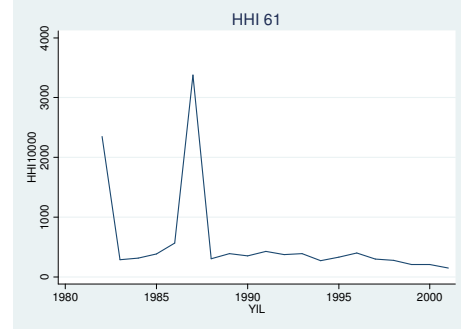
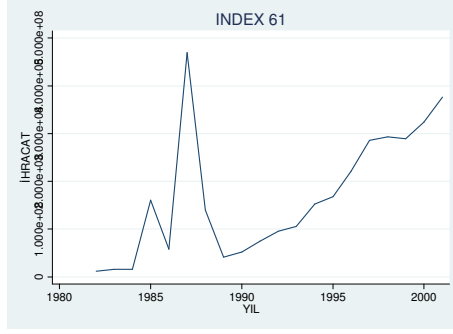
3821 : İçten yanmalı motorlar ve türbünler sanayii

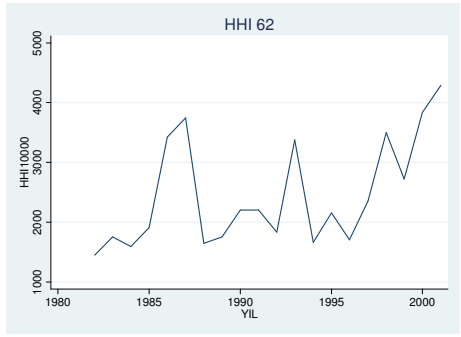
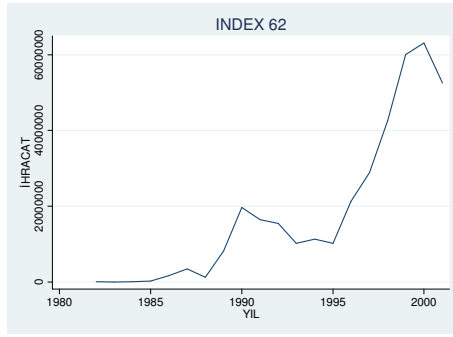
3822 : Tarımsal makine ve gereçlerin yapım ve onarımı

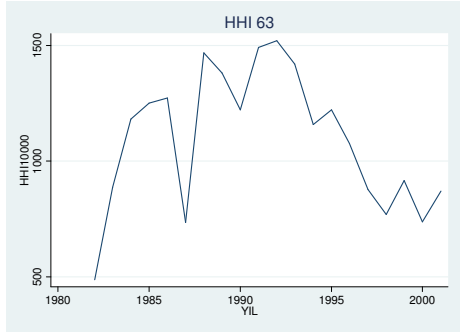
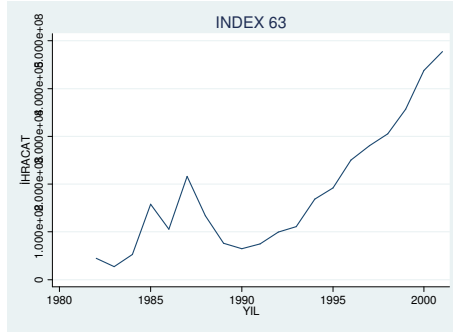
3823 : Metal ve metal dışı makineleri işleyen makinelerin yapımı ve onarımı

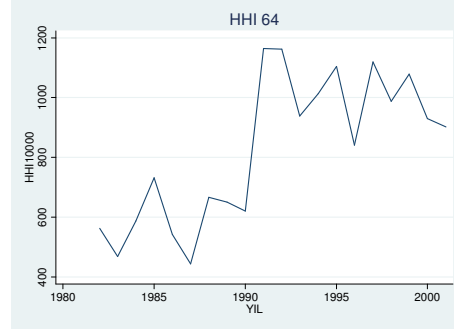
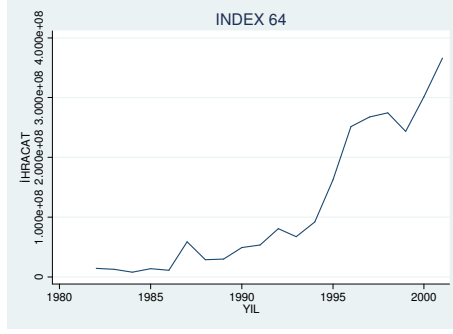
3824 : Özel endüstri makineleri ve gereçleri yapım ve onarımı

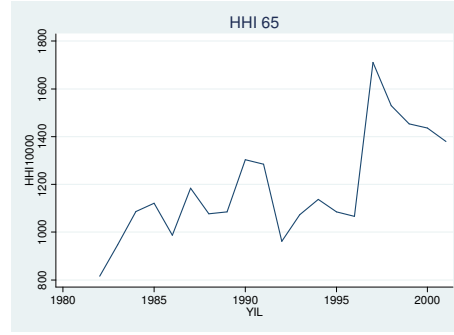
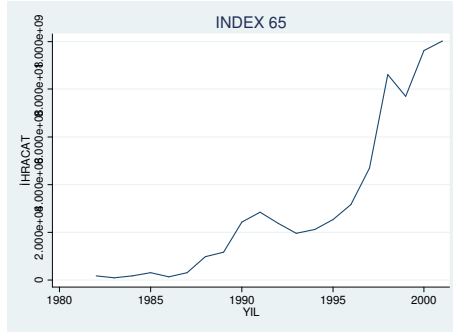
3825 : Bilgi işlem, büro, muhasebe ve hesap makineleri yapımı ve onarımı

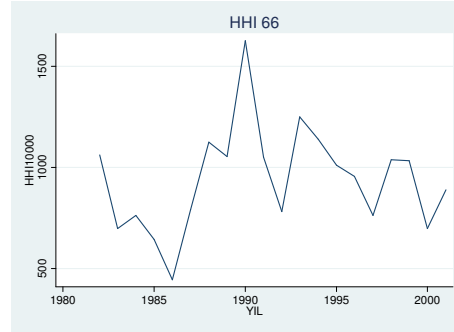
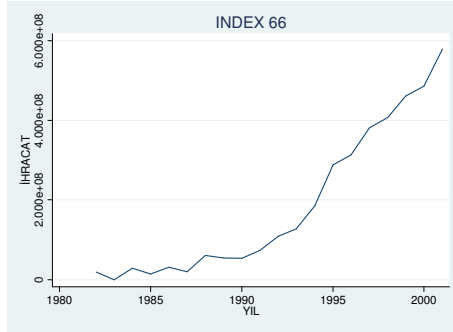
3829 : Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve gereç yapım sanayi (elektrik makineleri sanayi hariç)

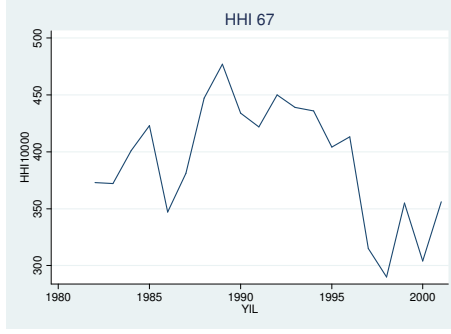
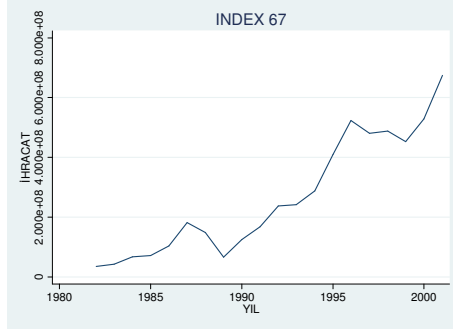
3831 : Elektrik sanayi makineleri ve aygıtları sanayii

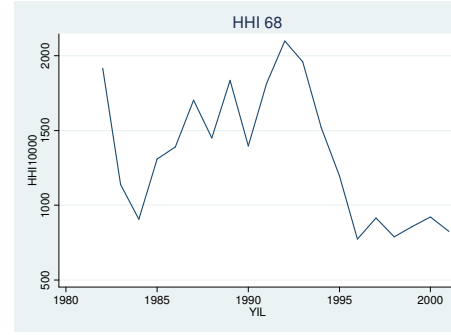
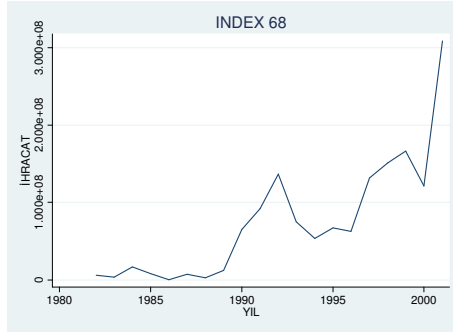
3832 : Radyo, televizyon ve haberleşme alet ve aygıtları sanayii

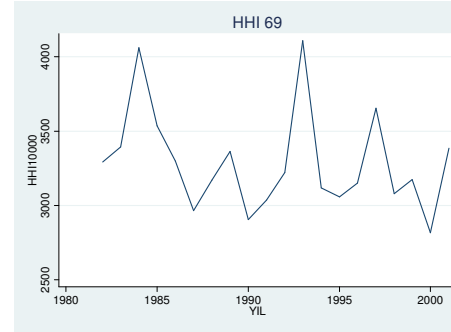
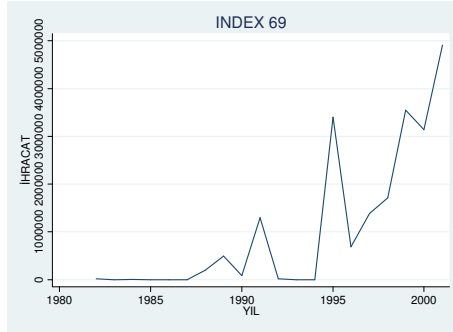
3833 : Elektrikli ev aletleri sanayii

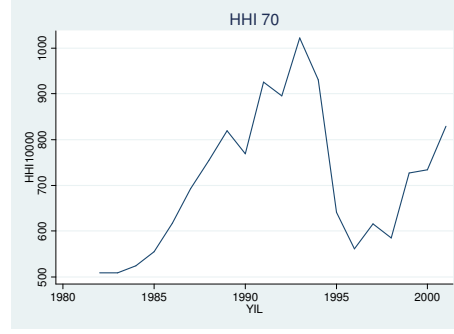
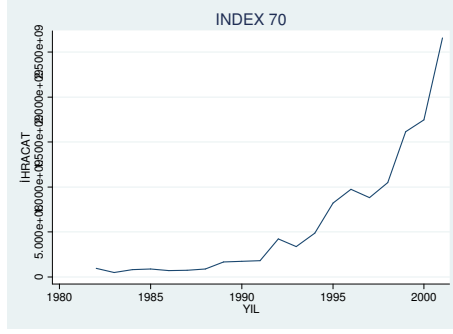
3839 : Başka yerde sınıflandırılmamış elektrik makine ve aletleri yapım sanayii

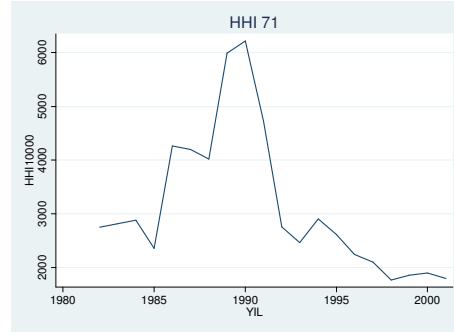
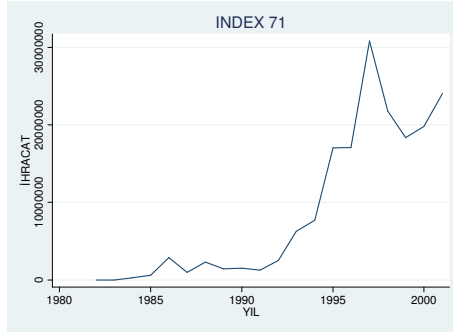
3841 : Deniz taşıtları yapım ve onarımı sanayii

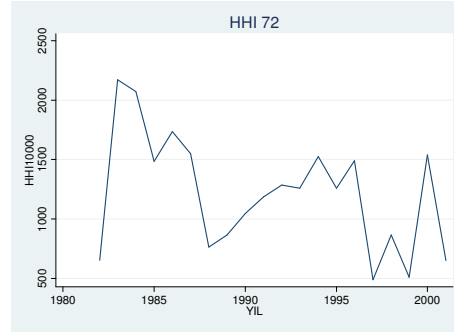
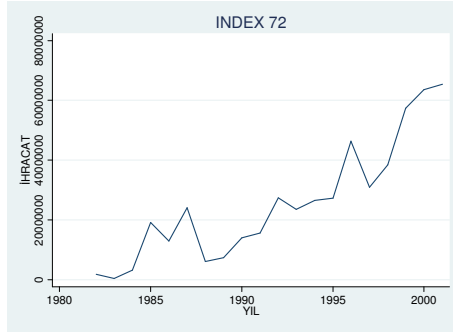
3842 : Demiryolları ulaşım araçları yapım, montaj ve onarımı sanayii

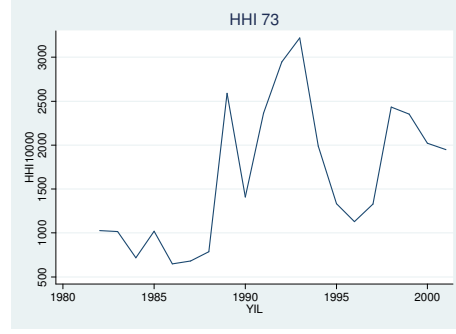
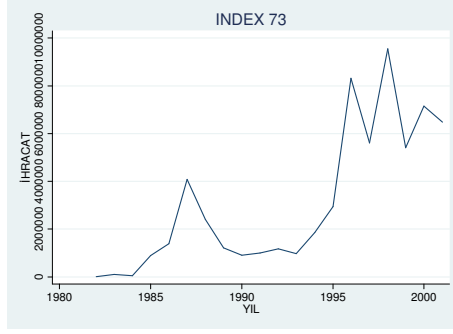
3843 : Motorlu kara taşıtları yapım, montaj ve onarımı sanayii

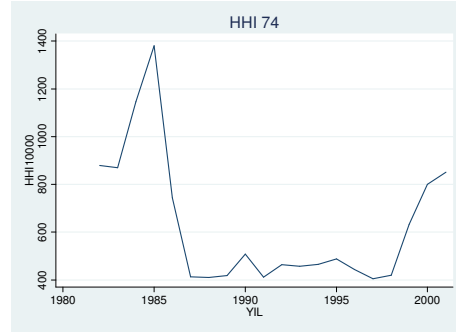
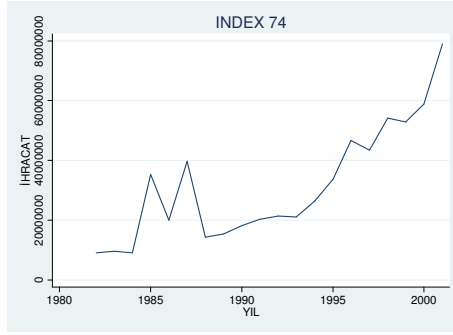
3844 : Triporter, motosiklet, mobilet, bisiklet yapım ve onarımı sanayii

3851 : Mesleki ve ilmi aletler ile başka yerde sınıflandırılmamış ölçme ve kontrol aletleri yapım sanayii

3852 : Fotoğrafçılık malzemesi ve optik aletleri imali

3909 : Başka yerde sınıflandırılmamış imalat sanayii

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Aslı Şahin
Doğum Tarihi : 16.07.1982
Doğum Yeri : İstanbul
Lisans : Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
İstatistik Bölümü
Mezuniyet Tarihi : 2004
Yabancı Dil : İngilizce, Almanca
İş Deneyimleri : Temmuz 2007 - ...
Akbank T.A.Ş. / Hazine Pazarlama Bölümü
Dealer Yardımcısı
2003 – 2004
Global Menkul Değerler / Yurtiçi Satış
Pazarlama Departmanı - Stajyer